

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

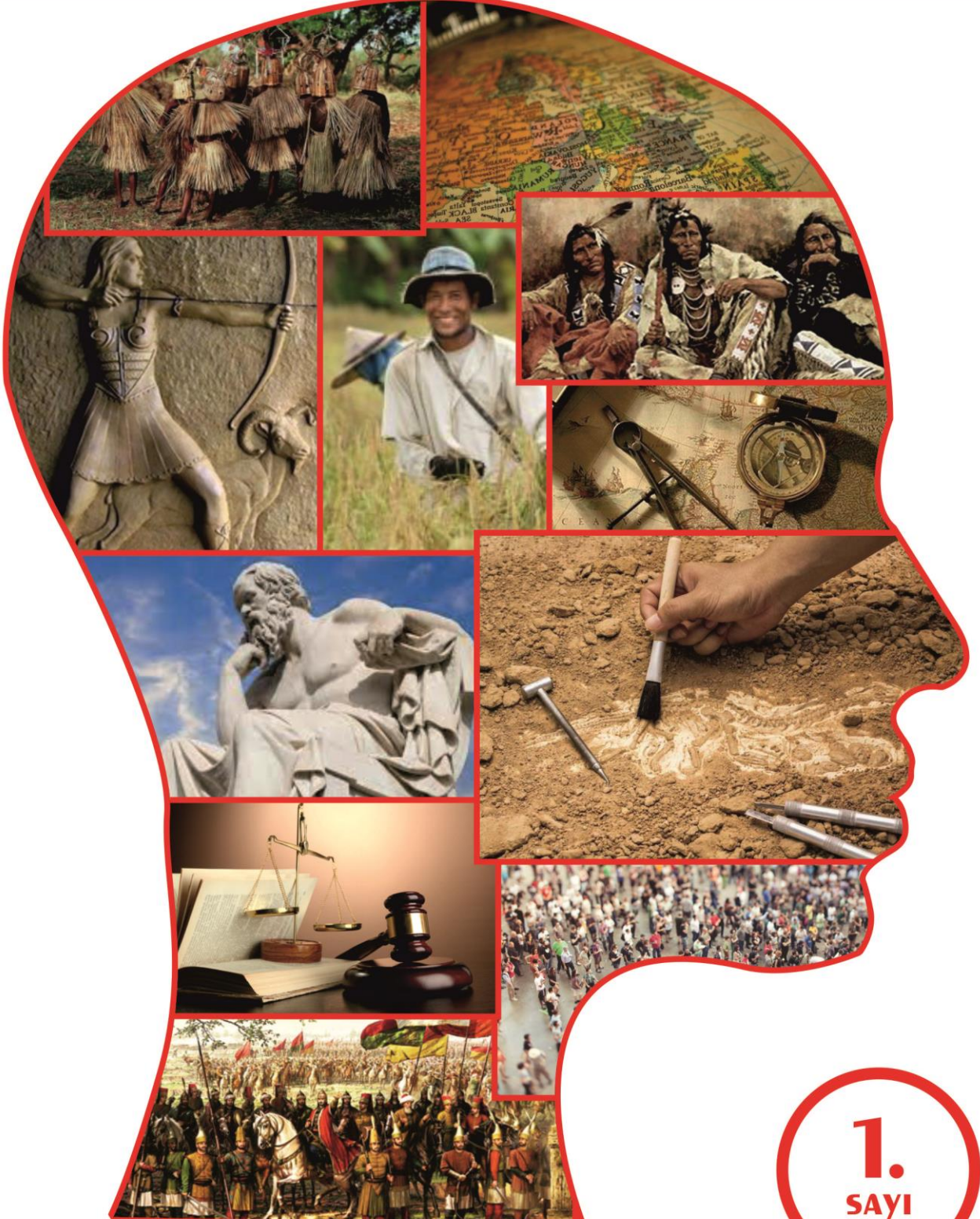
INTERNATIONAL JOURNAL of HUMAN STUDIES

Cilt/VOLUME: 1

Sayı/NUMBER: 1

Yıl/YEAR: HAZİRAN 2018

ISSN: 2636-8641

1.
SAYI

ISSN: 2636-8641
SAYI / ISSUE 1 – 2018

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL of HUMAN STUDIES

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi yılda iki sayı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

International Journal of Human Studies is a peer-reviewed, biannual journal.

The responsibility of statements or opinions uttered in the articles is upon their authors.

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL of HUMAN STUDIES

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Emine Feryal Turan – Prof. Dr. Hüseyin Türk

Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı – Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz

Doç. Dr. Ceren Aksoy Sugiyama - Doç. Dr. Çağdaş Demren

Doç. Dr. Halil Çağlar Enneli - Doç. Dr. Meryem Bulut

Ankara 2018

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ / INTERNATIONAL JOURNAL of HUMAN STUDIES

Sayı / ISSUE 1 – Yıl / YEAR 2018

Sahibi/ Published : Zeynel Karacagil
under the auspices of
Yazı İşleri Müdürü

Yayın Kurulu / Prof. Dr. Emine Feryal Turan – Prof. Dr. Hüseyin Türk
Editorial Board Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı – Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz
Prof. Dr. Veli Duyan – Doç. Dr. Ceren Aksoy Sugiyama
Doç. Dr. Çağdaş Demren - Doç. Dr. Meryem Bulut

Yayın Danışma Kurulu / Doç. Dr. Ceren Aksoy Sugiyama - Ankara Üniversitesi
Review Board Doç. Dr. Meryem Bulut - Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Berivan Vargün - Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hilal Akça - Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Şahin - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Demren - Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şamil Yeşilyurt - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Urungu Akgül - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Faruk Akyuz – Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Tolga Han Arun - Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Didem Öztürk Jonsson - Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Efecan Anaz - Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Fatih Özen - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Gülşen Kaynar - Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Hakan Yazar - Hitit Üniversitesi

Yay. Kur. Sekreteri/ Sec. of the Ed. Board Ömer Kahya
Sekreter Yrd./ Ass. Sec. of the Ed. Board Cansu Aral, Fatma İslam

Ön Dil Kontrolü / Grammer Check Elif Akkaş
Mizanpaj Editörü / Assing Loyout Editor Hakan Mutlu
Son Okuma / Proofreading Ali Osman Tiro, Semra Dalkılıç

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşçı Arketipi / Warrior Archtype in The Ömer Seyfettin's Stories • 1 - 13

HASAN İLKAY AL

Antropojenik Etkiler İle Havanın Kirletilmesi ve İklim / Air Pollution and Climate with Anthropogenic Effects • 14 - 26

FERHAT BÜYÜKŞAHİN

Yaşlılık, Değer ve Teknoloji / Old Age, Value and Technology • 27 - 35

SEHER ÇATALOĞLU

6/7 Eylül 1955 Olaylarının Neden ve Sonuç İlişkisi İçerisinde Değerlendirilmesi / Evaluation of Incidents of 6/7 September 1955 In Cause and Effect Relation • 36 - 50

HAVVA KARAYULUK

1970'li Yıllarda Dolaşımda Olan Çocuk Temalı Kartpostallar: Kutlama ve Bakış / Children's Postcards Circulating in The 1970's: Celebration and Perspective • 51 - 70

DENİZ KARATEKİN

Türkiye'de Demokrasinin Bilimi ve Bilimin Demokrasisi Celal Şengör'ün Feyerabend Kavrayışı Üzerine Eleştirel Bir Analiz / The Science of Democracy and The Democracy of Science in Turkey A Critical Analysis on Conception of Celal Şengör's Feyerabend • 71 - 93

ALİCAN ÇINAR

DEĞERLENDİRME / REVIEW ARTICLE

Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü, Recep Karakaya, İdeal Kültür Yayıncılık, 2017, İstanbul, 238 / Kitap Tanıtımı • 94 - 96

MEHMET BATUHAN ÇEKEN

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/Volume 1 Sayı/Issue 1 Yıl/Year: 2018

Warrior Archtype in The Ömer Seyfettin's Stories

Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşçı Arketipi*

Hasan İlkay Al¹

Abstract

The word archetype, which is an ancient Greek word, means the first image, like the first example in Turkish. Archetypes are a common heritage of humanity. The inclusion of archetypes in art works contributes to the achievement of the artist and the work at universal level. Archetypal which form the common stake of people from different cultures and nations is a common language for artists and their counterparts. Common symbols and figures, defined as archetypes, revive in their artworks through collective unconsciousness. Archetypes can be determined by literary scientists through archetypal critique method in literary works from the information obtained from different disciplines such as mythology, psychology, anthropology, history of religions.

Özet

Eski Yunanca olan arketip sözcüğü Türkçe'de ilk imge, ilk örnek gibi anlamlara gelir. Arketipler, insanlığın ortak mirasıdır. Sanat eserlerinde arketiplerin yer alması, sanatçının ve eserin evrensel ulaşmasında katkı sağlar. Farklı kültürlerden ve milletlerden insanların ortak paydasını teşkil eden arketipler, sanatçı ve muhatapları için ortak dil olma özelliği taşır. Arketip olarak tanımlanan ortak semboller ve figürler kolektif bilinçdışı aracılığıyla sanat eserlerinde canlanmaktadır. Arketipler, edebiyat bilimciler tarafından mitoloji, psikoloji, antropoloji, dinler tarihi gibi farklı disiplinlerden elde edilen bilgilerden hareketle edebî eserlerde arketipsel eleştiri metodu aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Bu metod, yirminci yüzyıl itibarıyla, modern psikolojinin

¹ Hasan İlkay, AL, Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

*Bu makale 2017 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne teslim edilen "Arketip Kuramı ve Cengiz Aytmatov'un Sanat Eserleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

This method has emerged as a result of unveiling of the concept of collective unconsciousness by Carl G. Jung, who was the one of the representatives of the modern psychology through the 21th century. The method of archetypal criticism used in the analysis of literary texts is to analyze the work with movement from the work. This shows that it is successful in reflecting the aesthetic value of the literary works examined through the method of archetypal criticism. One of these character archetypes is the warrior archetype.

Warrior archetype is emotional and physical form of masculine energy. Warrior archetype represents itineracy, savior, revolutionism. The warrior is a good strategist and tactical master, and knows that life is short. Also, Warrior archetype plays important role in the culturel achievements. This archetype, both myths and modern period works can be determined. In this work, warrior archetype of Ömer Seyfettin's Stories is discussed.

Keywords: Archtypal Study, Warrior Archtype, Psychoanalysis, Ömer Seyfettin,

temsilcilerinden olan Carl G. Jung'un kolektif bilinçdışını kavramını ortaya koyması sonucu ortaya çıkmıştır. Edebî metinlerin tahlilinde kullanılan arketipsel eleştiri metodu, eserden hareketle eseri tahlil etme amacı taşır. Bu durum, arketipsel eleştiri metodu aracılığıyla yapılan edebî eser incelemelerinin estetik değeri yansıtmada başarılı olduğunu gösterir. Bu arketipik benlik yapılarından biri de savaşçı arketipidir.

Savaşçı arketipi erkeksi enerjinin duygusal ve fiziksel biçimidir. Savaşçı arketipi gezginliği, kurtarıcılığı, inkılâpçılığı temsil eder. Savaşçı iyi bir stratejist ve taktik ustasıdır ve bunun yanı sıra hayatın kısa olduğunu bilir. Ayrıca, Savaşçı arketipi kültürel başarılarında önemli bir rol oynar. Bu arketip hem mitlerde hem de modern dönem eserlerinde tespit edilebilmektedir. Bu çalışmada Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Savaşçı arketipi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arketipsel İnceleme, Savaşçı Arketipi, Psikanaliz, Ömer Seyfettin,

Giriş

Edebiyat bilimi insan ortak paydasından hareketle diğer beşeri bilimler ile ilişki içerisindedir. Bu ilişki yapısı sebebiyle zaman içerisinde disiplinler arası çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de edebiyat biliminin ve psikoloji biliminin verilerinden hareketle metin tahlillerinde kullanılan bir yöntem olan arketipsel eleştiri metodudur. Bu metodun oluşmasında Freud, Jung, Adler, Fromm ve Lacan gibi modern psikolojinin önemli isimlerinin öne sürdükleri tezlerin edebiyat bilimciler tarafından kullanılması etkilidir.

Eski Yunanca kökenli bir sözcük olan arketip sözcüğü, Türkçe'de “ilk örnek”, “asıl numune”, “ilk imge” gibi anlamlara gelir. Arketip terimini rüyalar ve sanat eserleri üzerine yaptığı çalışmalar sayesinde literatüre kazandıran Jung, terimi şu şekilde açıklamıştır:

“Her bireyde kendi kişisel anılarından başka, Jacob Burckhard'ın yerinde bir deyimini ile ‘ilksel’ simgeler vardır; bunlar ‘kalubelâdan’ beri insan muhayyilesinden kalıtım yolu ile edinilen kuvvetlerdir... Bu imgelere veya motiflere ‘arketipler’ (ana örnekler) diyorum, bilindişının ‘dominantları’ (baskın örnekleri) dediğim de oldu” (Jung, 2006: 144).

Jung, arketiplerin türe özgü unsurlar olduklarını da belirtmiş ve oluşumlarının türün ortaya çıkışıyla eş zamanlı olduğuna dikkat çekerek ilksel imgelerin insanı insan kılan özellikleri barındırdığını ve insanın çekirdeğinde mevcut olduğunu ifade etmiştir (Jung, 2003: 22). Böylece arketiplerin yok edilemez bir hâlde varlığını sürdüren bilinçdışı öğeler olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır (Sarıççek, 2014: 392). Arketiplere dayalı yaratıcılıkta sanatçının müdahalesi asgari seviyededir. Çünkü bu tip yaratıcılık kolektif bilinçdışından kaynaklanır ve sanat eserlerinde imgeye dayalı bir yaratıcılık olarak tezahür eder (Cebeci, 2004: 121-122).

Jung, sanat eserlerini psikolojik veriler açısından tahlil edilirken sanatçının hayatına dair izlerin araştırılmasının yanlış olduğuna değinir. R. Wellek de benzer bir kanaat taşır ve “yazarın psikolojisi”, “yaratma sürecinin psikolojisi”, “okuyucunun psikolojisi” üzerine yapılan araştırmaların metin dışı veriler içerdiği için edebî araştırma faaliyetlerinin dışında kaldığını belirterek “psikolojik tipler” üzerinden yapılacak araştırmaların sadece eserle sınırlı kaldığına dikkat çekip, bu tip araştırmaların doğru sonuçlar vereceğini ve eserin estetik değerini yansıtmada daha başarılı olacağını ifade eder (Wellek & Warren, 2013: 101). Jung'un çalışmaları da psikolojik tipler üzerinde yoğunlaşmıştır (Fordham, 2011: 37).

SAVAŞÇI ARKETİPİ

Jung, kahramanlıkla ilgili özellikler sergileyen figürlerin temelini psişik yaşam gücünden, yani libidodan kaynaklandığını ifade etmiştir (Jung, 2015: 17). Savaşçı arketipi de kahramanlık bağlamında benzer özellikler sergiler. Savaşçıların çoğunlukla gezgin olması, nesnesi bilinmeyen bir arzuya, zaman zaman da yitik anneye duyulan bir özleme işaret edebilir. Bu durum genellikle Odipus kompleksiyle ilişkili metinlerde gözlemlenebilmektedir (Jung, 2015: 20). Ancak, sağlıklı bir ruhsal süreç geçiren Savaşçı arketipinin temsilcisinin anne yerine koyabileceği sembolik değerler mevcuttur. Örneğin vatan sevgisi bu değerler arasında yer alır. Birçok milletin kültüründe vatanın anne ile özdeş görülmesi de erginleşmiş Savaşçı'nın hedefinin doğruluğu ve uygunluğu ile ilişkilidir. Mitik metinlerde Savaşçı'nın bir canavarla savaşarak kurtarmaya çalıştığı bir kadının animaya denk geldiği durumlar da görülebilmektedir (Henderson, 2009: 123). Savaşçı'nın macerasında güneşe benzetilmesi de onun yolculuğuyla, yani gezginliğiyle ilişkilidir. Savaşçı da güneş gibi yer değiştirdiği için kahramanlık mitlerinin güneş miti olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Jung, 2015: 20-21).

Savaşçı, kahramanlık sergileyeceği yolculuk esnasında beninin bilinçdışına olan bağlılığını kendiliğine yönelerek yenmeye çalışır (Jung, 2015: 23). Örneğin Nietzsche'nin Böyle Buyurdu Zerdüşt'ünde; Tevrat'ta Eyüp suresinde görülen, kahramanın kendi oklarıyla vurulması motifi, aslında yukarıda değinilen iç savaşı sembolize etmektedir. Bu bağlamda, Savaşçı'nın, erginleşme yolunda ilerleyerek, ışıklı dünyadan yer altına inip yaşam suyuna dalması, ruhsal enerjisini yenileme anlamını ortaya çıkarmaktadır (Jung, 2015: 27).

Mitik metinlerde Savaşçılar zaman zaman “çift yönlü doğum” yaşayabilir. Bu motif, kahramanın hem insan anne-babanın soyundan hem de tanrısal anne-babanın soyundan geldiği inancıyla ilişkilidir.

Savaşçı'nın kahramanlık miti açısından “kurtarıcı Mesih kimliği” taşıması söz konusudur. Kendisini öldüren canavarı öldürüp yeniden ortaya çıkan kahraman kurtarıcı (Jung, 2009: 73), mistik/tinsel ölümün ardından yeniden doğarak tanrıyı taklit etmektedir (Eliade, 2009: 323). Savaşçı'nın kaosu sona erdirmek için kaosun temsilcisi ejderhayı yendiği anlatılar, birçok mitolojinin ortak motifini oluşturduğu da unutulmamalıdır (Jung, 1998: 119). Savaşçı'nın verdiği bu mücadele esnasında kendisine yardıma gelen tanrısal figürler, aslında kişisel bende bulunmayan gücü sağlayan psikoyi temsil eder (Henderson, 2009: 112).

Campbell, Savaşçı arketipinin yer aldığı anlatılarda, insanın karanlık yönünden kaynaklı tutkularından kurtulup içinde yaşayan vahşiyi kontrol altına alması gerektiğine dair bir mesaj olduğuna dikkat çekmiş ve bu anlatılardaki amacın, kahramanın yüceltilmesi değil, bilgelik ve topluma hizmet olduğuna işaret etmiştir (Campbell & Moyers, 2015: 13). Ayrıca Campbell, Savaşçı arketipinin temsilcilerinin erkekler olmasının sebebinin anaerik kozmogoniden (evrendoğumdan) ataerik kozmogoniye geçişle birlikte, dışının rolünün azalmasının, efsanelerin de şekillenmesine yol açtığını, kahramanlığın eril bireyler üzerinden olacak şekilde dönüşüme uğradığını; epik, dram ve romanslarda dişi bireylerin önemsiz hâle geldiğini ifade eder (Campbell, 1995: 136).

Savaşçı arketipinin gölge yönü baskın geldiğinde, sahte kahraman diye tabir edilen figürün varlığı da anlatılarda görülebilir. Sahte kahraman zorlukları yok saymaya gayret ederek maske takıp kendini canlı ve mutlu olarak sunmaya çalışsa da içten içe yenik ve bitkin hâldedir (Pearson, 2003: 74).

Jung'un öğretisini esas alarak Moore ve Gillette tarafından teorik temeli oluşturulan erkek temelli arketipler arasında yer alan Savaşçı arketipi, eril enerjinin fiziksel ve duygusal biçimidir. Bu arketipin genellikle olumsuz karşılanmasının sebebi, gölge boyutuyla ortaya çıktığında ve bastırılmaya çalışıldığında güçlenip yıkıcı bir etki göstermesiyle ilişkilidir (Moore & Douglas, 1995: 80).

Ancak bu olumsuz yaklaşıma rağmen, savaşçı enerjisinin erkeklerde ve yaratılan-savunulan-genişletilen uygarlıklarda evrensel olarak bulunması söz konusudur. Savaşçı, kültürel başarıların ve ulvî insanî değerlerin bütün insanlığa aktarılmasında önemli bir rol oynayan arketiptir (Moore & Douglas 1995: 84). İnsanlık tarihi incelendiğinde büyük iz bırakan inkılâp hareketlerinde ve dünyaya tebliğ edilmeye çalışılan dinlerde, savaşçı arketipini temsil eden bireylerin verdikleri mücadelelerle amaçlarına

ulaşmaya çalıştıkları gerçeği unutulmamalıdır. Örneğin, İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk gibi önderler savaşçı arketipinin temsilcileridir.

Saldırganlık savaşçı arketipinin temel özellikleri arasında yer alır. Ancak bu özellik sayesinde yaşam canlanıp yeni bir boyut kazanmakta ve gerçekleştirilecek yenilikler için gerekli güdülenme sağlanabilmektedir (Moore & Douglas, 1995: 86). Bu noktada önemli olan, saldırganlık söz konusu olduğunda Savaşçı arketipinin temsilcisi olan erkeğin bu isteğinin uygun düşüp düşmediğidir. Savaşçının bunu anlamasının yolu, düşüncelerindeki netlikten ve kavrayış gücünden geçer. Savaşçı, her zaman uyanık ve dikkatli olmakla yükümlüdür. Ancak bu şekilde iyi bir strateji ve taktik ustası olur. Düşmana karşı güçlerini ve becerilerini akıllıca kullanan Savaşçı, romantik gayelerle sınırlarını unutmaz, düşüncesizce tehlikeye atılmaz. Müdahaleleri zamanında ve yerinde olur (Moore & Douglas, 1995: 86).

Savaşçı ile ilgili bütün geleneklerde Savaşçı'nın açık bir zihne ulaşmasının yolu alacağı eğitimin yanı sıra ölüm gerçeğinin farkında olmasından geçer. Yani Savaşçı, hayatın bir gün sona ereceğini ve yaşamın kırılabilirliğini bilir. Bu bilgi, Savaşçı'nın yaşam deneyimini artırır. Giriştiği her işi son işiymiş gibi bilmesini sağlar. Böylece Savaşçı'nın bütün eylemleri bir anlam kazanır ve tereddüt içerisinde kalmasını engeller. Ölüm bir hakikat olduğuna göre hayata tutkun bir şekilde bağlanmak, Savaşçı için anlamsızdır (Moore & Douglas, 1995: 88-89).

Savaşçı'nın bütün eylemleri makul seviyede gerçekleşir; gereken miktarda enerji harcar, gerektiği kadar düşünür ve asla çok konuşmaz. Öz disiplini sayesinde eylemlerinin birçoğunun bilinçdışı reflekslere dönüşmüş olan Savaşçı, (Moore & Douglas, 1995: 89) zihnini ve tavırlarını kontrol eder ve yine öz disiplini sayesinde cesur, sorumluluk sahibi bir birey hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra fiziksel ve ruhsal acılara karşı direnç geliştirmiştir. Zaman zaman Savaşçı'nın sadakatini dünyevî şeylere bağlı olduğu görülürse de aslında arka planda soylu düşüncelerin kaynağı olan Tanrı'ya bağlılığı vardır (Moore & Douglas, 1995: 92). Bu sebeple Savaşçı çileci bir kimliğe de bürünebilir. Soylu değerlere ulaşabilmek için birçok manevî acıya karşı kendini eğitir (Moore & Douglas, 1995: 92).

ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDE SAVAŞÇI ARKETİPİ

Bir asker çocuğu olan ve baba mesleğini devam ettirerek subay olup orduya katılan Ömer Seyfettin, Balkan Savaşı'nda üsteğmen olarak görev yapmış ve Yanya Kalesi'nde düşmana esir düşmüştür. Yazarın subay olarak orduda bulunması, fiilen harbe katılması ve cephele tanıması, savaşların öncelikle şuur dünyasında geçtiğini görmesini sağlar (Tural, 2017: 93). Bu durum, onun eserlerinde ortaya çıkan Savaşçı arketipinin kaynaklarından birisidir. Devlet gün geçtikçe zayıflayıp vatan parçaları bir bir elden çıkarken, Ömer Seyfettin gibi hissiyat sahibi bir yazarın şuuraltında fırtınaların kopması kaçınılmazdır. Yazarın ruh dünyasının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Mekteb-i Harbiye sıraları, hem gerçek dünyada hem yazın dünyasında aradığı ve vücuda getirmeye çalıştığı mert erkek tipinin doğduğu yerdir (Alangu, 2010: 71). Yazarın, savaşın hayatın bir gerçeği olduğuna ve toplumun buna her zaman hazır olması gerektiğine dair kesin bir inancı vardır:

“İnsanlık tarihini bir kere gözden geçirir isek bunun [antimilitarizmin] ne kadar hakikatten uzak ve bayat bir hayal olduğunu hemen anlarız. Buna benzeyen birçok hayaller vardır” (Seyfettin, 2016a: 197).

Dolayısıyla yazarın hayal dünyası savaşçının varlığı için ideal bir yer hâline gelmiştir. Böylece hikâyelerinde birçok kahramanın Savaşçı arketipinin özelliklerini taşıyarak canlanması kaçınılmaz olmuştur. Üstelik yazarın eserlerini kaleme aldığı dönemin genel havası da içinde bulunduğu ruh hâli için son derece uygundur. Arketiplerin eserde belirmesinde yazarın müdahalesinin asgari seviyede olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak, hem yazarın yetişme şartları hem de devrin yapısı birlikte düşünüldüğünde, Savaşçı arketipinin “kendini yazdırması”, eserde “zuhur etmesi” kaçınılmaz bir hâl almaktadır. Bu bilgiler ışığında Ömer Seyfettin'in eserlerinde tespit edilen Savaşçı arketipini temsil eden kahramanlar şunlardır:

Kütük hikâyesinde Savaşçı arketipini temsil eden kahraman Arslan Bey'dir. Eserde tasvir edilenlere göre Arslan Bey'in fiziksel yapısı Savaşçı arketipinin özelliklerine uygundur. Arslan Bey koca bıyıklı, iri vücutlu, ateş bakışlı bir kumandan olarak takdim edilir (Seyfettin, 2016b, s.39). Arslan Bey'e göre ideal asker mert, cömert, şerefli ve teslim olmak yerine ölmeyi tercih edecek özelliklere sahip olmalıdır. Bu durum arketipin yapısında görülen değer sahibi olma, dünyanın geçiciliğini bilme, acıya dayanıklı olma gibi hususlarla koşuttur. Kahramanın eserde anlatılanlara göre, sürekli fütihat hareketinin içinde yer alması da Savaşçı'nın gezginliği ile ilişkilidir. Arslan Bey, teoride de ifade edildiği üzere, Savaşçı arketipinin yapısına uygun olarak sürekli planlı hareket eder ve çok az konuşur: “Arslan Bey, planlarını en yakın adamlarından bile saklardı. “Yerin kulağı var”, derdi. Ağzından çıkacak bir sır mutlaka işitilecekti” (Seyfettin, 2016b: 42).

Arslan Bey'in kuşattıkları kaleye askerlerinin hemen saldırı fikrini onaylamayıp ideal hava koşullarının oluşmasını beklemesi, Savaşçı'nın bir taktik ve strateji ustası olmasıyla ilişkilidir. Eserde anlatılanlara göre sis çöktüğünde Arslan Bey saldırıya hazır olma emrini verir. Ancak, askerlerin beklediği gibi klasik bir saldırı planı görülmez. Askerlerinin şaşkınlığına rağmen, onlara sadece çok gürültü çıkarma emri verir:

“Kös, kalkan, boru sesleri; at kişnemelerine karışıyor; alınan emirler, verilen kumandalar yüzlerce ağız tarafından ayrı ayrı tekrarlanıyordu. Bastıkları yerleri görmeyen askerler, harp nizamında bağışarak, duyduklarını tekrarlayarak, dirsekleriyle, kalkanlarıyla birbirlerine dokunarak duman içinde ilerliyordular” (Seyfettin, 2016b: 45).

Sis açılmaya başlayınca Arslan Bey, kaleye yaklaşır ve düşmana teslim oldukları takdirde canlarını bağışlayacağını bildirir. Bu durum, Savaşçı'nın hem enerjisini boş yere kullanmaması hem de gerektiği kadar hareket etmesi özelliğinin tezahürüdür. Arslan Bey, bir Savaşçı olarak akılcıca hareket edip siyaha boyadığı çok büyük bir kütüğü düşmana top diye gösterip kaledekileri kandırır. Strateji ve taktik ustası olan Savaşçı Arslan Bey'e düşman teslim olduktan sonra yapılanların mertlik olmadığı suçlaması yöneltince şu cevabı verir:

“Henüz bir kere patlamayan bir toptan korkarak hemen teslim oluvermek mi mertliktir?

Kale kumandanı, gözlerini yerden kaldırıp cevap veremedi. Asilzadeler, şövalyeler birbirlerinin yüzlerine bakmaya cesaret edemediler; ani bir ölüm darbesiyle vurulmuş gibi yerde donup kaldılar” (Seyfettin, 2016b: 49).

Böylece kahraman, bu son ifadesiyle arketipin yapısına uygun olacak şekilde, dünyaya çok bağlanılmaması gerektiğini bildiğini de bir kere daha göstermiş olur.

Ferman hikâyesinde Savaşçı arketipinin temsilcisi Tosun Bey'dir. Yakışıklı, yiğit, şahin bakışlı, levendane yürüyüşlü olarak tasvir edilen Tosun Bey'in ayrı ayrı yerlerinde otuz yarası vardır. “O, bütün ordu içinde rakipsiz bir cesare, kahramanlık ve çabukluk enmuzeci...” (Seyfettin, 2016b: 52) olarak görülür. Kahramanın bu özellikleri, Savaşçı arketipinin fiziksel özelliklerine koşuttur. Ayrıca savaşlarda sürekli yaralanmasına rağmen mücadelesine kaldığı yerden devam etmesi de Savaşçı'nın çileci özelliğiyle ilişkilidir. Kuş gibi uçan, yıldırım gibi seğirten, arslan gibi atılan ve kaplan gibi parçalayan Tosun Bey'in yaptıklarının dillere destan oluşu, halkın onun hakkında efsaneler anlatışı da Savaşçı'nın kurtarıcı Mesih figürü özelliğini taşıdığını gösterir. Savaşçı'nın içindeki vahşiliği yenerek topluma hizmet etmesi ve bilgelik göstermesi özelliği, Tosun Bey'in savaş olmadığı zamanlardaki yaşantısında belirir:

“...sulh zamanında gayet çelebice hikmetlerle dolu gazeller, kasideler yazardı. Kılıç kabzasının nasırlattığı elinde, kalem yabancı durmuyordu” (Seyfettin, 2016b: 53).

Bu durum, kahramanın topluma yol gösterebilecek bir yetkinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Savaşçı, bir görev adamıdır. Eserde anlatılanlara göre padişahın otağının kurulması gerekirken fırtına sebebiyle yollarını kaybeden adamların bunu yapamaması Tosun Bey'i fena hâlde hiddetlendirir ve sadrazamı bu durum karşısında suçlar. Pervasızca konuşması her ne kadar Savaşçı arketipinin yapısına uygun değilmiş gibi görünse de aslında görevi kutsal bilmesiyle cesaretinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir tepkiden başka bir şey değildir. Ancak, itirazı sadrazamın kulağına gidince kendisine, Niş'e ulaştırılması için bir ferman verilir. Bu fermanda onun ölüm emri yazmaktadır. Yola çıktıktan bir müddet sonra verdiği molada arketipsel atmosferi yansıtabilecek şekilde gördüğü bir rüyada fermanın önce eriyip kan olması, ardından alevler hâlinde bütün vücudunu sarması, onu fermanı açıp açmamak konusunda büyük bir ikilemde bıraksa da ruh hâli onu fermanı açmaya iter. Ölüm haberini öğrenince kendi kendini sorgulayan Tosun Bey, bir iç çatışma içerisine girer. Ancak, yukarıda da değinildiği üzere, kahramanın kendi oklarıyla vurulmasının iç savaşı temsil etmesi gibi burada da kendi taşıdığı mektupla vurulması, ölüme gitmesi iç savaşı temsil eder. Ölüme giden yol, Savaşçı için ruhsal enerjinin yenilenmesi ile neticelendiği için, erginlenmiş bir Savaşçı olan Tosun Bey de hakkındaki karara itiraz etmez:

“Sonra...kendini evinde büyüten, babasının eski emektarı ihtiyar Salih Ağa gözünün önüne geldi. İstanbul'dan çıkarken veda için elini öpmeye gittiği zaman, bu ihtiyarın nasihatını iştirir gibi oldu: “Padişahın emrinden dışarı çıkma. Canını istese ver. Düşünme. Dünyada olsa bile ahrette mükâfatını görürsün” (Seyfettin, 2016b: 62).

Hayatın geçiciliğinin, dünyaya çok bağlanmamanın öneminin farkında olan Savaşçı Tosun Bey, yine yukarıda ifade edildiği üzere, aslında padişaha olan bağlılığının arka planında daha soylu bir bağlılık olan Tanrı'ya bağlı olduğu için, kendi eliyle ölüme gitmekten tereddüt etmez.

Vire'de Savaşçı arketipinin temsilcisi Barhan Bey'dir. Barhan Bey, Savaşçı arketipinin yapısına uygun olacak şekilde düşüncesizce hareket etmeyen, “pek çok düşünen, hiç faka basmayan akıllı cesurlardan...” (Seyfettin, 2016b: 67) olup sönmez bir zekâ alevine sahip bir kahramandır. Akıllı olması sayesinde genç yaşta en namlı kumandanlar arasına girmesi, Savaşçı'nın kavrayış gücünün ve strateji ustası olmasıyla koşuttur. Ayrıca yıllarca süren savaş hayatı, Savaşçı'nın gezginliğinin göstergesidir. Kumandanlığını yaptığı kale kuşatıldığında, gelen düşmanın kendi kuvvetlerinden fazla olması karşısında son derece itidalli hareket eden Barhan Bey, “Allah Kerim... Acele yok. Düşüneceğiz” (Seyfettin, 2016b: 69) diyerek Savaşçı'nın enerjisini gerektiği yerde gerektiği kadar kullanması özelliğine uygun hareket eder. Mantık kuralları içerisinde hareket ederek, romantik tavır sergilememesi, düşmana düşünmeden saldırmaması, olgun Savaşçı'nın tipik özelliklerindedir. Düşmana kaleyi vire ile teslim edip kuşatmadan kurtularak tekrar harp alanına gelmeyi planlayan Barhan Bey, elinde çok fazla cephane ve gıda varmış izlenimi vererek düşmanı içi dolu kaleyi alarak büyük bir zafer kazandıracığına inandırmayı başarır. Askerleriyle kaleden çıktıktan sonra düşmanın bir anlık boşluğundan faydalanarak dışarıda kalan cephaneyi ele geçiren Barhan Bey, düşmana kalenin içinde hiçbir şey olmadığını, onları aldattığını söyler ve kuşatma altına aldığı kaleyi vire ile geri alır. Bu durum, Savaşçı'nın üstün strateji yeteneğinin tezahürüdür. Üstelik Barhan Bey, bütün bu işleri yaparken bir anlık olsun tereddüt göstermemiştir ki bu durum da Savaşçı arketipinin kararlılık özelliğiyle koşuttur. Düşman askeri başta kaleyi teslim etmek istemese de susuzluk tehlikesi karşısında çaresiz kaldıkları için teslim olduklarında Barhan Bey onlara şöyle seslenir:

“Korkmayınız, ne sarnıç, ne de kuyu zehirlidir, dedi. Ben sizi aldatmak için yalnız içine biraz siyah boya attım. Siz tatmaya korktunuz. İnsan ölümden bu kadar korkarsa çok yanılır” (Seyfettin, 2016b: 79).

Bu da Savaşçı'nın ölüm gerçeğinin farkında olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Forsa'da Savaşçı arketipinin temsilcisi Kara Memiş isimli bir Türk kaptanıdır. Yirmi yaşında başladığı denizcilik hayatında birçok savaşa katılmış olan Kara Memiş, kutuplara kadar gitmeyi başarmış bir Türk denizcisi olarak anlatılır. Savaşçı'nın gezginliğiyle koşut olan bu durum, otuz yaşında dinç, kuvvetli, padişahın bile takdir ettiği bir savaş hayatı sürerken esir düşmesiyle birlikte değişir. Bu andan itibaren çileli bir hayat yaşamaya başlayan Kara Memiş'in çektiği sıkıntılar, Savaşçı'nın özünde var olan çileli hayatın ve acılara dayanması özelliğinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlar:

“Yirmi sene onların kadirgalarında kürek çekti. Yirmi sene, iki zincirle iki ayağından rutubetli bir geminin dibine bağlanmış yaşadı. Yirmi senenin yazları, kışları, rüzgârları, fırtınaları, güneşli onun granit vücudunu eritemedi. Zincirleri küflendi, çürüdü, kırıldı. Yirmi sene içinde birkaç defa halkalarını, çivilerini değiştirdiler. Fakat onun çelikten daha sert adaleli bacaklarına bir şey olmadı. Yalnız abdest alamadığı için üzüldü. Daima güneşin doğduğu tarafı sol ilerisine alır, gözlerini kibleye çevirir, beş vaktini gizli gizli eda ederdi” (Seyfettin, 2016b: 107).

Kahraman böyle çileli bir hayatla ömrünü sürerken fiziksel anlamda da zayıflamamıştır ki bu durum Savaşçı'nın güçlü olmasıyla özdeştir. Ayrıca, esirken gizlice ibadet etmesi, Savaşçı'nın arka planda Tanrı'ya olan derin bağlılığını göstermesi açısından önemlidir. Bir gün esaretini geçirdiği yere gelen Türk donanması tarafından kurtarıldığında, ihtiyarlığına rağmen savaşa katılmayı istemesi, arketipin mücadeleci yönünün bitip tükenmez bir şekilde sağladığı enerjiyi temsil etmektedir.

Nadan hikâyesinde Savaşçı arketipinin temsilcisi Köse Vezir'dir. Eserde anlatılanlara göre Köse Vezir, kendi dünyasına çekilip sakin bir hayat sürmek isterken, padişah memleketin hâlini düşünerek içinde bulunduğu çıkmazdan memleketi sadece Köse Vezir'in kurtaracağına kanaat getirip kendisine vekil tayin etmek ister. Ancak Köse Vezir bu görevi istemeyince zindana atılır. Padişah, emrine karşı çıktığı için Köse Vezir'i idam ettirmek istese de onun özelliklerini düşününce bu isteğinden vazgeçer. Köse Vezir, Savaşçı arketipinin yapısına uygun olacak şekilde cesur ve ölüm karşısında korkusu olmayan bir kahramandır. Padişahın emrine karşı çıktığı için alacağı ceza ve çekeceği çile, onun umurunda bile olmaz. Çünkü Savaşçı çileli bir hayatı peşinen kabullenmiştir. Paraya, ikbale ve makama bağlı olmayıp “..haktan başka hiçbir kuvvete baş eğmeyen...” (Seyfeddin, 2016: 65) Köse Vezir'in bu tutumu, dünyevi bağlılıktan ziyade daha soylu bir bağlılık olan Tanrı'ya bağlılık ile ilişkilidir. Onun akıl, arif, dünyayı bilen ve her şeyden çok devletini düşünen bir kahraman olması, Savaşçı'nın bilgelik vasfını; “..ihtişâmdan uzak duran, dünyanın geçiciliğini ve ölümün kesinliğini bilen...” (Seyfeddin, 2016: 65) yönü de Savaşçı'nın ölüm gerçeğinin farkında olup her an dünyayla ilişkisinin kesilebileceğine dair bilgisini gösterir.

Kaç Yerinden hikâyesinde Savaşçı arketipini Ferhat Ali Bey temsil eder. Gayet zengin bir ailenin çocuğu olan ve Almanya'da öğrenciliğine devam ettiği sırada Birinci Dünya Savaşı ilan edilince savaşmak için orduya katılan kahraman, başta Çanakkale olmak üzere, Kafkas cephesinde, Bağdat'ta, Suriye'de Makedonya'da savaşmıştır. Savaşçı'nın gezgin yönüne işaret eden bu durum, kahramanın kırk dokuz yerinden yara aldığına dair geçen ifadelerle birlikte düşünüldüğünde, ölümün gerçek olduğunun ve hayatın geçiciliğinin bilincinde bir kahraman portresi ortaya çıkar ki bu durum Savaşçı arketipinin temel özellikleri arasındadır. Zengin bir ailenin çocuğu olmasına rağmen çileli bir hayata adım atan kahraman, bu durumdan hiç şikâyet etmeyerek Savaşçı'nın hayatında bulunan çilenin olağanlığını da göstermiş olur. Ayrıca Savaşçı'nın mücadelesi kendi için değil toplum için olduğundan, bu durumu kahraman gösteriş yapmak için kullanmaz. Eserde bu durum şöyle ifade edilir:

“...Sen yeni kahramanları, medeni, yani millî kahramanları katiyen anlayamazsın. Onlar gürültülü tebçile (yüceltme), pohpoha, âlâyîşe (gösterişe) tenezzül etmezler, hatta böyle reklamlardan öğrenirler. Kahramanlıklarının kendilerine değil, millete, orduya ait olduğunu söylerler. Mesela işte bu Ferhat Ali Bey, katiyen fotoğrafını çıkartmaz. Kafkas cephesinde bir gece istikşâfında (araştırmasında) baskına uğrattığı kazakların kılıç yaralarıyla benim hastaneme gelmişti. “Harp Mecmuası”na göndermek için fotoğrafını çıkartmak istedim Reddetti. “Halkın, ordunun şerefini kendi nefsimde mahsus bir haslet (özellik) gibi göstermek hırsızlıktır.” dedi” (Seyfettin, 2016b: 173).

Böylece Savaşçı'nın değerlere sahip olduğu gerçeği bir kez daha görülür. Toplum için mücadele ederek kurtarıcı figür işlevi de taşıyan Ferhat Ali Bey, cesareti, acıya dayanıklılığı ve gösterişten uzak yaşamıyla tipik bir Savaşçı'dır.

Pembe İncili Kaftan hikâyesinde Savaşçı arketipinin temsilcisi Muhsin Çelebi'dir. Muhsin Çelebi, Savaşçı arketipinin bilgelik özelliğini yansıtacak şekilde vaktini okumakla geçiren, cesur, doğrudan ayrılmayan ve birçok defa savaşa katılmış bir kahramandır (Seyfettin, 2016: 94). Yine Savaşçı arketipinin temel özelliklerinden olan topluma faydalı olma ve kurtarıcı rol oynama özelliği ile ilişkili olarak, Muhsin Çelebi'nin fakirlere sahip çıkması, sofrasında onlara yer açması söz konusudur. Savaşçı, Tanrı'ya bağlı bir arketiptir. Bu özellik de eserde Muhsin Çelebi'nin şahsında şu şekilde anlatılır:

“Dindardı. Ama mutaassıp değildi. Din, millet, padişah aşkını kalbinde duyanlardandı. Devletinin büyüklüğü'nü, kutsiliğini anlardı. Yegâne mefkûresi: “Allahtan başka kimseye secde etmemek, kula kul olmamak”tı... İnsan arzın üzerinde Allah'ın bir halifesiydi. Allah, insana kendi ahlakını vermek istemişti. İnsan, her mevcudun fevkinde idi. Kuyruğunu sallaya sallaya efendi'nin pabuçlarını yalayan köpeğe tabasbus pek yakışır'dı; ama, insana... Muhsin Çelebi, her türlü zilleti hazmederek kibal tepelerine iki büklüm tırmanan maskara harislerden, izzetinefessiz kölelerden, zahifeler gibi yerlerde sürünen mülevves esirlerden nefret ederdi” (Seyfettin, 2016: 95-96).

Eserde elçilik görevini alınca Muhsin Çelebi'nin devletten hiçbir şekilde para almaması söz konusudur. Devlete yapılacak olan hizmetten alınacak parayı şahsi kazanç olarak görüp reddeden kahraman, Savaşçı arketipinin yapısına uygun olacak şekilde sorumluluk sahibidir ve toplumsal değer yargılarına önem vermektedir. Sadrazaman, bu işin sonunda fakir düşeceğini ifade edince şöyle cevap verir:

“Geri kalan borçlarımı ödeyemezsem, varsın babanım yadigâr bıraktığı mandıram devlete feda olsun... Devletten hep alınmaz ya... Biraz da verilir!” (Seyfettin, 2016b: 101).

Yaptığı görev sonucu fakir düşen kahraman, çileli bir hayata adım atar. Savaşçı'nın çektiği çileyi kimseye paylaşmamayı görev bilen kahraman olması burada da ortaya çıkar. Kişisel arzularından kurtulmuş olan kahraman, toplumu için ettiği hizmetten faydalanmayı da düşünmez.

Yalnız Efe hikâyesinde Savaşçı arketipini Ömer Seyfettin'in eserlerinde alışlagelmişin dışında olacak şekilde bir kadın kahraman temsil eder. Yukarıda da ifade edildiği üzere anaerkillikten ataerkilliğe geçişle birlikte dışı olanın öneminin azalmasına rağmen, yazarın bu eserinde Savaşçı bir

kadın kahramanın varlığı dikkat çekicidir. Bu durum, yazarın bilinçdışından geniş ölçüde beslendiğinin göstergelerinden biridir. Öyle ki eserin kadın kahramanı olan Yalnız Efe, Savaşçı arketipinin hemen bütün özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Babasının öldürülmesi sonucu isyan ederek dağa çıkan kahraman, bulunduğu bölgedeki fakir ve muhtaç insanların koruyucusu olur:

“Dağda erkeğe rasgeldi mi, uzaktan, ‘Gözlerini yum!’ diye bağırmış, sonra yanına gelirmiş. Kim gözünü açarsa hemen öldürürmüş, gözünü açmayan erkeğe: ‘Size zulüm eden kim? Rüşvet alan memurunuz var mı?’ diye sorarmış. Onun korkusundan, kazada kimse kötülük yapmazmış. Zenginlere kadınlarla haber gönderir, ‘Filan fakire yardım ediniz. Filan öksüzü evlendiriniz. Filan köprüyü yapınız. Filan köye bir mektep kurunuz’, gibi emirler verirmiş.

‘Evet, bir zaman onun korkusundan kimse kimseye haksızlık edemez olmuş. Haksızlığa uğrayan, düşmanını:

‘Gidip Yalnız Efe’ye söylerim!, diye korkuturmuş. On beş sene ne köyümüze, ne kazamıza yabancı, yağmacı gelmez olmuş. Öşürçüler, ağnamcılar, tahsildarlar, zaptiyeler köylerde kuzu gibi namuslu dolaşarlarmış. Rüşvet değil, ikram olunan yemişi bile kimse almaya cesaret edemezmiş” (Seyfettin, 1990: 127-128).

Kahramanın dağa çıkması Savaşçı’nın gezginliğiyle koşuttur. Ayrıca insanları sıkıntıdan kurtarması kurtarıcı Mesih figürü yansıttığını gösterir. Kendini topluma hizmete adanması, akılla hareket ederek silahlı mücadele vermesi ve bunun için stratejik hamleler yapması, Savaşçı’nın özellikleriyle koşuttur.

SONUÇ

Edebî metinleri tahlil etme yöntemlerinden biri olan arketipsel eleştiri metodu, eserleri bilinçaltı psikolojisi bağlamında inceler. İncelenen ruhsal benlik yapılarından biri olan Savaşçı arketipi, bütün dünya milletlerinin gerek mitik gerekse modern anlatılarında karşılaşılan bir arketiptir. Toplumsal moralin yüksek tutulmasında ve insanların haksızlığa uğradığında geleceğe dair karamsarlığa kapılmasını engelleyen bu arketip, işlevi itibarıyla toplumlar için manevî direnç noktası niteliği de taşır. Millî şuur ve gururun beklentilerini icra ederek yeni nesillerin de benzeri değerlerle donanmasının önünü açarak birleştirici bir rol oynayan Savaşçı arketipinin anlatılardaki varlığı, gelecekte ülkesine ve milletine hizmet etmek isteyen yeni nesillerin oluşmasında etkilidir.

Ömer Seyfettin gibi hem gerçek dünyada savaşmış hem de eserleriyle yazın dünyasında mücadele vermiş Savaşçı bir yazarın hikâyelerinde bu arketipin geniş ölçüde yer alması kaçınılmaz bir sonuçtur. Yazar, süngüsüyle başladığı mücadelesine toplumsal şartlara bağlı olarak kalemiyle devam etmiş; kalemini de yeri geldiğinde süngü gibi kullanarak büyük bir toplumsal mücadele içerisine girmiştir. Dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarında inkılapçı bir rol oynamayı tercih eden yazarın eserlerinde ortaya çıkan Savaşçı arketipini temsil eden kahramanlar, yazarın amaçlarını yansıtmaları açısından son derece önemlidirler.

Yazarın eserlerinde başta Savaşçı arketipi olmak üzere görülen genel arketipsel zenginlik, okuyucunun eserlerle daha hızlı bağ kurmasının yolunu açmaktadır. Arketipler kolektif ürünler oldukları için, eserde yer alan Savaşçı arketipi ile okuyucu arasında özdeşlik kurulması kaçınılmazdır. Bu durum Ömer Seyfettin'in geniş kitlelerce neden kabul gördüğünün cevaplarından birini verirken, aynı zamanda yazarın büyüklüğüne de işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alangu, T. (2010). Ömer Seyfettin – Ülkücü Bir Yazarın Romanı. İstanbul: Y.K.Y.,
- Campbell, J. (1995). Batı Mitolojisi – Tanrının Maskeleri. (Çev.: K. Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, J. ve Moyers, B. (2015). Mitolojinin Gücü - Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikayeler. (Çev.: Z. Yaman). İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Cebeci, O. (2004). Psikanalitik Edebiyat Kuramı. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Eliade, M. (2009). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi – Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna, Cilt:2. (Çev.: A. Berktaş). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Fordham, F. (2011). Jung Psikolojisinin Ana Hatları. (Çev. A. Yalçın). Ankara: Say Yayınları.
- Henderson, J. L. (2009). İnsan ve Sembolleri. *Modern İnsan ve Mitler* (s. 104-157). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Jung, C.G. (1998). Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri –Konferanslar-.(Çev.: K.Şipal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- _____ (2003). Dört Arketip. (Çev.: Z.A. Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (2006). Analitik Psikoloji. (Çev.: E. Gürol). İstanbul: Payel Yayınları.
- _____ (2009). İnsan ve Sembolleri. (Çev. A. N. Babaoğlu). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- _____ (2015). Maskülen: Erilliğin Farklı Yüzleri. (Çev.: D. G. Erdinç). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Moore, R. ve Douglas G. (1995). Olgun Erkeklik Arketipleri Yeniden Keşfediliyor – Kral, Savaşçı, Büyücü, Âşık. (Çev.: F. Zengin). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Sarıççek, M. (2013). Modern Kahramanın Mitolojik Yolculuğu. Kayseri: Tezmer.
- Seyfeddin, Ö. (2016). Ömer Seyfeddin – Seçme Hikâyeler – 1. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Seyfettin, Ö. (1990). Yalnız Efe. Ankara: Bilgi Yayınevi.

_____ (2016a), Ömer Seyfettin – Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler). Yay. Haz.: Nazım Hikmet Polat. Ankara: T.D.K. Yay..

_____ (2016b). Seçme Hikâyeler-1. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Pearson, C. S. (2003). İçimizdeki Kahraman. (Çev.: S. Ayanbaşı). İstanbul: Akışa Yayınları.

Tural, S. K. (2017). Atsız Armağanı I. Yay. Haz.: Erol Güngör, Mustafa Kafalı, Osman F. Sertkaya. *Taribi Roman ve Atsız'ın Taribi Romanları Üzerine Düşünceler* (s. 83-112). Ankara: Altınordu Yay.,

Wellek, R. ve Warren, A. (2013). Edebiyat Biliminin Temelleri. (Çev.: Ö.F. Huyugüzel). Ankara: KTBY.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 1 Sayı/ISSUE 1 Yıl/YEAR: 2018

Air Pollution with Anthropocentrik Effect and Climate Change

Antropojenik Etkiler İle Havanın Kirletilmesi ve İklim

Ferhat Büyüksahin¹

Abstract

There are gases in different proportions in order to live for life in the atmosphere. In case of change of these ratios, the eco-system falls in danger. While the Sun is sending short infrared radiation to the Earth, the Earth re-emits them as long infrared radiation to the space but increasing amounts of the greenhouse gases in the atmosphere hinder those re-emitted long radiation from the Earth to reach to the space. By this negative effect, global temperature increases and results in climate changes. Climate changes occur of two main factors. First one refers to the changes occurring by the natural ways. By natural means; the shifts in the orbital movements of the Earth, the formation of ascending mountain rocks and elevations, the amount of energy resulting from the increase and decrease in sunspots, the earth's movements

Özet

Atmosfer, canlı varlıkların yaşaması için değişik oranlarda gazlar içermektedir. Bu oranların değişmesi durumunda eko-sistem tehlike altına girmektedir. Güneş, dünyaya kısa dalga radyasyon gönderirken dünya, güneşten gelen ışınları uzun dalga radyasyon olarak tekrar uzaya yansıtmaktadır. Ancak atmosferde artış gösteren sera gazları, dünyanın geri yansıttığı uzun dalga radyasyonların uzaya gitmesine engel olmaktadır. Bu olumsuz durum nedeniyle, küresel ısınma oluşmakta ve iklimsel değişikliklere varan sonuçlar meydana gelmektedir. İklim değişikliği iki ana etkenle oluşmaktadır. Birincisi doğal yollarla oluşan iklim değişikliğidir. Doğal yollarla; Dünya'nın yörüngesel hareketlerinde meydana gelen kaymalar, yerküreyi oluşturan levhaların birbirlerini itmesi sonucu dağ silsilelerinin ve yükseltilerin oluşumu, güneş lekelerinde artış

¹ Ferhat Büyüksahin, Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ferhatbuyuksahin@gmail.com

(volcanic eruptions, earthquakes, etc.), the changes in the proportions of the atmospheric constituents of the Earth cause climate changes. The second one is the climate change caused by anthropogenic factors. The main source of anthropogenic effects is excessive carbon dioxide emissions. Air pollution and carbon dioxide emissions have increased to a very high level with the industrial revolution and the increase of the human population for the last three hundred years. It is certain that a sustainable life can't be left to future generations if it is not intervened to stop this bad state which may result in disasters. In this sense, it is a must of the world's governments and individuals to fulfill their own responsibilities. From this point of view, the anthropogenic effects which cause air pollution and the solution ways to remove these effects are explained in this research. Recommendations were made for raising awareness and training of individuals. At the very least, the responsibilities and recommendations of the countries are also mentioned. Literature study forms the conceptual frame of the research.

Keywords: Air Pollution, Climate Change, Sustainable Life, Carbon Dioxide Release, Greenhouse Gases.

azalış neticesi oluşan enerji miktarı, yeryüzü hareketleri neticesi (volkan patlamaları, depremler vb.) atmosferin bileşenlerinin oranlarında değişimlerin oluşması ve bunların sonucunda iklimsel değişimler oluşmaktadır. İkincisi ise antropojenik etkiler ile meydana gelen iklim değişikliğidir. Antropojenik etkilerin ana kaynağını ise aşırı karbondioksit salınımı oluşturmaktadır. Sanayi Devrimi ve insan nüfusunun artışı ile birlikte insana bağlı hava kirliliği ve karbondioksit salınımı son üç yüz yılda çok üst seviyelere çıkmıştır. Felaketlerle sonuçlanabilecek bu kötü gidişata dur denilmez ise gelecek nesillere sürdürülebilir bir yaşam bırakılmayacağı kesindir. Bu bağlamda dünya devletlerinin ve bireylerin üstlerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, yapılan bu çalışmada ülkelerin etkilerinden daha çok antropojenik etkenler ile havanın kirlenmesine neden olan unsurlara ve çözüm yollarına değinilmiştir. Bireylerin bilinçlendirilmesine ve eğitilmesine yönelik öneriler üretilmiştir. Azda olsa ülkelerin üzerlerine düşen sorumluluklara ve önerilere de değinilmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesini literatür taraması oluşturmaktadır.

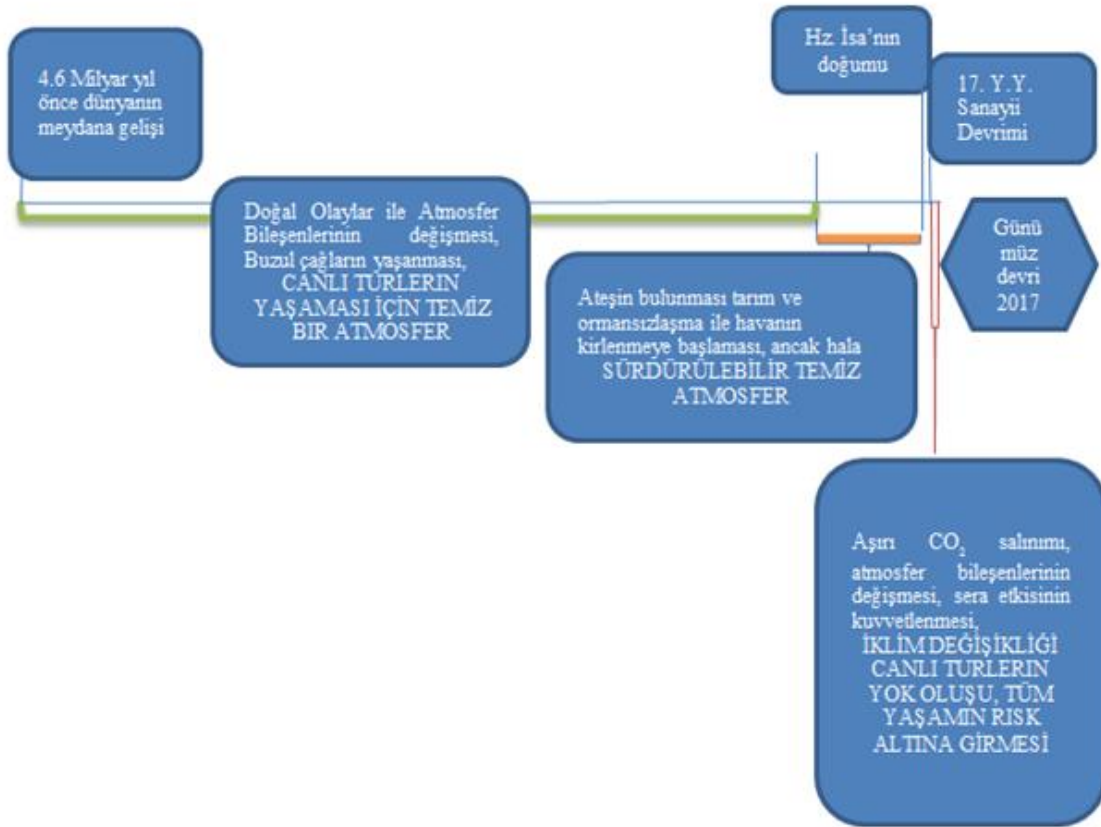
Anahtar Kelimeler: Hava Kirliliği, İklim Değişikliği, Sürdürülebilir Yaşam, Karbondioksit Salınımı, Sera Gazları.

Giriş

Yer küre yaklaşık olarak 4.6 milyar yıl önce meydana gelmiştir. İlk oluştuğu dönemde dünya atmosferi ilkel düzeyde bulunmaktaydı. Süreç içerisinde dünya atmosferi, canlı yaşamına elverişli hale geldi. Atmosferde bulunan gazlar hassas dengelerde oluşmuştur. Atmosferin bileşiminde bulunan bu

hassas gaz dengesi, doğal olaylar ile zaman zaman değişim sürecine girmiş ve buzul çağların yaşanmasına etki etmiştir. Ancak bu süreçler belirli bir periyotta dengeli ve düzenli devam etmiştir. 2.6 milyon yıl önce yeryüzüne gelen ilk insan türü ile birlikte doğal düzen ve denge de bozulmuş ve ilk hava kirliliği minimal düzeyde başlamıştır. Ateşin bulunması ile hava kirliliği bir miktar daha hızlanmıştır. İnsanoğlu avcı toplayıcı yaşam biçimini tarıma terk etmesiyle birlikte orman alanları yok edilerek tarlalara dönüştürülmüştür. Ormanların tahrip edilmesi ile birlikte ilk karbon dioksit toplayıcıları da yok edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte dokuz bin beş yüz yıl önce başlayan tarımla (Doğan ve Eby, 2013) toprakta bulunan CO₂ gazının da açığa çıkarak atmosfere geri salınımı da başlamıştır. Ancak hiçbir dönem, Sanayi Devriminde meydana gelen kirlilik kadar etkili olmamıştır. Atmosferin kendi kendini temizleme kapasitesi bulunmaktadır. Oysaki Sanayi Devrimi ile birlikte teknolojinin de hızla geliştiği son üç asırda, atmosferin kendi kendini tamir etme kapasitesinin zorlandığı görülmektedir. Sanayi Devriminden günümüze, doğal çevreye ve atmosfere yapılan tahribat, dünya yaratıldığı günden Sanayi Devrimine kadar geçen sürede yapılan tahribattan çok daha fazla olmuştur. Bu iki dönem arasında bulunan büyük fark Şekil 1’de de açıkça görülmektedir.

Şekil 1. Atmosferin Kirlenme Düzeyi

Şekil 1’den de anlaşılacağı üzere, son üç yüz yıllık süre içerisinde antropojenik etki göz ardı edilemeyecek boyutlardadır. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli’nin (IPCC) 5. Değerlendirme Raporuna göre de “1951 – 2010 döneminde küresel sıcaklıklardaki artış, kesin olarak (%95 - % 100 ihtimalle) insan etkinliklerinden kaynaklandı” denilmektedir (WWF, 2013). Bu konuda Peter’in yapmış olduğu çalışmalarda Şekil 1 ile paralel yönde olduğu görülmektedir. Peter, tarihi süreç içerisinde doğal yolla meydana gelen iklim değişikliği periyodunun, insan türünün ortaya çıkması ile çok daha hızlandığını ifade etmektedir (Hannah, 2001). Elbette ki hızlanmasına etki eden birçok neden bulunmaktadır. Fosil kaynaklı yakıtlar, karbon salınımını artırması ile ilk dikkati çeken en önemli etkenlerden birisi olmaktadır. Fosil kaynaklı yakıtlar ile sera gazı etkisi artmış, küresel ısınma kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu yıkıcı sürecin ne kadar büyük olduğu, ekolojik dengenin her geçen gün yüksek oranlarda bozulduğu ve buna bağlı olarak canlı türlerini yok etmeye başladığı fark edilince, dünya devletleri bir araya gelerek birtakım önlemler almaya çalışmışlardır. Havanın kirlenerek yeryüzünün yaşanmaz hale gelmesine etki eden baş faktörün antropojenik olaylar olduğu üzerinde birleşmiştir. Antropojenik olaylar neticesinde küresel ısınmaya bağlı olarak iklimsel değişimler, fırtınaların artması, sel felaketleri ve kuraklıkların artması, buzulların erimeye başlaması, deniz seviyelerinin yükselmeye başlaması, su kaynaklarının azalma eğiliminde olması, doğal kaynakların tükenmeye başlaması, çölleşme, ormansızlaşma, biyolojik çeşitliliklerin azalmaya başlaması, toprak su ve hava kirliliklerinin artması (Çoban, 2014, s.15) başlıca etkenler olarak görülmektedir. Antropojenik sera etkisinin yüzde 50-60’ını oluşturan aşırı karbondioksit salınımı (Aksay, Ketenoğlu ve Kurt, 2005) başta olmak üzere diğer eser miktarda sera gazlarının salınımının normal seviyenin çok daha üzerine çıkması ile birlikte dünyanın 0.7°C ısındığı bilinmektedir (Talu, 2015). Bu noktadan hareketle bu çalışmanın araştırma sorusunu; havanın kirlenmesine ve buna bağlı olarak iklim değişikliğine etki eden antropojenik etkenler nelerdir? Antropojenik etkenlerin ortadan kaldırılabilmesi için kişilerin bilinçlendirilmesinde katkı sağlayan ana bilgiler nelerdir ve nasıl çözüm yolları bulunur? Karbondioksit ve diğer sera gazları salınımının azaltılması için antropojenik olarak ne gibi önlemler alınmalıdır? Devletlerin ve girişimcilerin üzerlerine düşen sorumluluklar nelerdir? Temiz enerji nelerdir? soruları oluşturmaktadır. Söz konusu antropojenik olaylar ikinci bölümde derinlemesine irdelenerek literatür taraması yapılmış ve sonuçlar bölümünde ise çözüm ve öneriler sunulmuştur.

2. Havanın Kirlenmesi ve İklim Değişikliği:

Güneş, dünyanın tek enerji kaynağıdır. Güneşten gelen enerji sayesinde dünya, canlılar için yaşanır bir alana dönmektedir. Güneş, dünyaya kısa dalga radyasyon gönderir. Dünya ise, güneşten gelen radyasyonun % 31’lik bir kısmını atmosferde bulunan bulutlar, aerosoller, kar örtüsü ve buzullar gibi ayna görevi gören yansıtıcı yüzeyler vasıtasıyla uzaya geri yansıtmaktadır. Bu olaya da o yüzeyin albedosu denir (Lutgens, Tarback ve Tasa, 2013, s. 503). Geriye kalan % 69’luk kısmın üçte biri atmosferde bulunan gazlar tarafından absorbe edilirken, üçte ikisi yeryüzü tarafından absorbe edilir (Erlat, 2009, s. 7; Talu, 2015, s. 27). Yerkürenin ihtiyacı olan enerji bu şekilde elde edilmiş olur.

Güneşten gelen kısa dalga radyasyon bulutsuz havada, atmosfer tarafından yeryüzüne kolayca iletilir. Isınan dünya tarafından yayımlanan uzun dalga radyasyon atmosferde bulunan su buharı, karbondioksit ve diğer eser gazlar tarafından absorbe edilirler (Lutgens, Tarback ve Tasa, 2013, s. 504).

Bu enerji akışı içerisinde atmosferin sera etkisi ile havanın ısınması gerçekleşir (Öztürk, 2002). Yerkürenin bünyesine sabit ışıma ile gelen bu enerji sayesinde, yerküre sıcaklığının belirli bir düzeyde kalmasını sağlar. Bu da, atmosferin bileşenleri olan ve sera gazları olarak bilinen, su buharı (H₂O), karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), nitroz oksit (diazotmonoksit) (N₂O), yer seviyesi ozonu (O₃) ve diğer eser miktarda bulunan sera gazları vasıtasıyla olmaktadır. Bu sera gazları sayesinde dünya sıcaklığını (+ 15°C) – (+16°C) C’de dengelemektedir (Akdeniz, 1994, s. 183). Sera gazları olmaması halinde, yerküre güneşten gelen ışınları tutamayacak ve 33°C düşerek yaklaşık olarak -18°C dolaylarına inecektir (Erlat, 2009, s. 8). Sera gazlarının atmosferde gösterdiği etki, bitki seralarının yapısına benzemektedir. Güneşten gelen kısa dalga radyasyon, bitki seralarına camdan geçerek içeri girer. Ortamı ısıtan enerji, camdan dışarı kaçamaz ve sera içerisinde kalır.

Atmosferdeki sera etkisi oluşturan gazların en fazlasını % 60’lık kısım su buharı oluştururken, %26’lık kısım CO₂, % 8’lik kısım O₃, % 6’lık kısım ile de CH₄ ve N₂O oluşturmaktadır. Eser miktarda bulunan bu sera gazlarının normal değerlerin üzerine çıkması, daha fazla güneş radyasyonunu yerkürenin içerisinde hapsedmesine neden olarak sera etkisinde kuvvetlenme meydana getirecek, bu da Dünya sıcaklığını arttıracaktır. İstenmeyen bu artış ile birlikte iklim değişikliği ortaya çıkacaktır. Kyoto protokolünde de iklim değişikliğinin oluşmasına neden olarak, doğada olması gereken miktardan çok daha fazla, CO₂, CH₄, hidroflorokarbonlar (HFCs), perflorokarbonlar (PFCs), diazotmonoksit (N₂O) ve kükürt heksaflorid (SF₆) gazlarının olması gösterilmiştir.

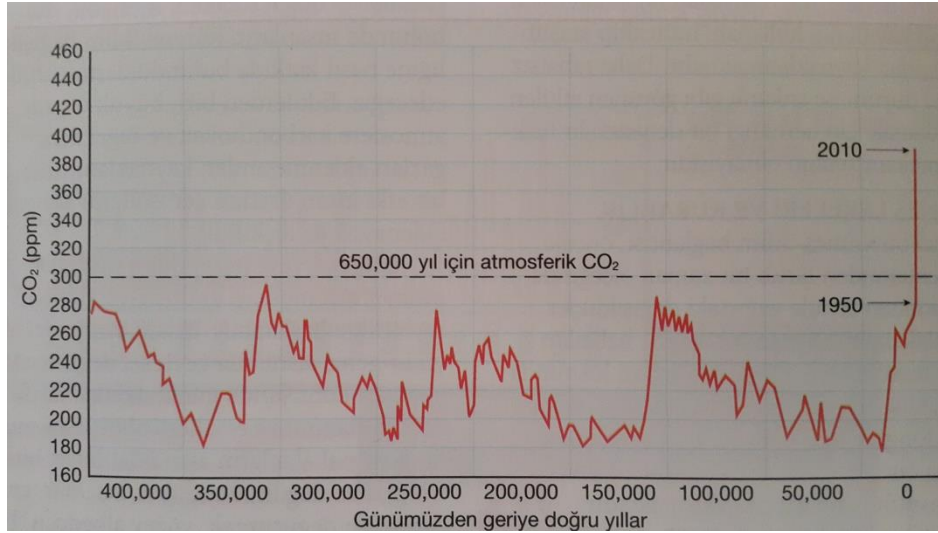
İklim, “Dünyanın herhangi bir bölgesinde uzun yıllar boyunca hava şartları ve koşullarında meydana gelen ortalama değerler toplamıdır. İklim değişimi ise; hava şartlarında uzun zaman diliminde küresel olarak iklim sistemi bileşenlerinin aritmetik ortalamalarında meydana gelen artış veya azalış”, iklim değişimleri olarak tanımlanmaktadır (Erlat, 2009, s. 3). Türkeş’e göre ise iklim değişikliği; “tüm zaman ve alan ölçeklerinde iklimin ortalama durumundaki ve standart sapmalar ile uç olayların oluşumu gibi öteki istatistiklerindeki değişimlerdir” (Türkeş, 2012) şeklinde tanımlanmaktadır. Kyoto protokolü ile düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Madde 1’de geçen tanıma göre ise; “Karşılaştırılabilir bir zaman diliminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak doğrudan ya da dolaylı olarak Dünya atmosferinin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişikliktir.” Dünyanın oluşumundan günümüze kadar, iklim sistemi birçok kez değişmiştir. İklim değişikliği iki türde olmaktadır. Birincisi doğal yollarla, ikincisi ise antropojenik (insansal etkiler) yollarladır. Bu çalışmada doğal oluşumun ana başlıkları verilecek, antropojenik etkilere değinilecektir. Doğal yollarla; a) dünyanın yörüngesel hareketlerinde kaymalar ile b) yerküreyi oluşturan levhaların birbirlerini itmesi sonucu dağ silsilelerinin ve yükseltelerin oluşumu ile c) güneş lekelerinde artış azalış neticesi oluşan enerji miktarı ile ç) yeryüzü hareketleri neticesi (volkan patlamaları, depremler vb.) atmosferin bileşenlerinin oranlarında değişimlerin oluşması ile meydana gelmektedir.

Küresel iklim sisteminin enerji akışı atmosfer, hidrosfer, litosfer, kryosfer ve biyosfer arasında oluşmaktadır. İklim değişimini başlatan süreç, iklim sistemleri arasındaki enerji bilançosunda oluşan dalgalanmalardır.

Dünyanın var olduğu 4.6 milyar yıllık süreç içerisinde, yerküre yüze yakın buzul çağı yaşamıştır. Geçmiş yüzyıllardaki iklimler hakkında bilgiyi bilim adamları, atmosferden, buzul devirlerinden

günümüze kadar gelmiş buzullarda yapılan sondaj çalışmalarından, derin su tortularından alınan çökeltilerden, fosilleşmiş polen ve ağaç büyüme halkalarından, mercan resiflerinden ve tarihi belgelerden elde etmektedirler (Lutgens, Tarbuck ve Tasa, 2013, s. 496). Elde edilen bu bilgiler doğrultusunda CO₂, CH₄ ve N₂O miktarı son iki yüzyılda, son 420 bin yılın en üst seviyesine çıkmış olduğu tespit edilmiştir (Erlat, 2009, s. 9). Şekil 2’de atmosferdeki CO₂ konsantrasyonunun son 650000 yıl içerisindeki değişimi gösterilmiştir.

Şekil 2. Son 650.000 yıl içerisinde Atmosferdeki CO₂ durumu

Kaynak: (Lutgens, Tarbuck ve Tasa, 2013, s. 510).

Fosil kaynaklı yakıtlar, yer altında bulunan çürümüş bitki ve hayvanların milyonlarca yıl kalması ile sıvı hale gelmesi ve gaz haline dönmesi ile yanıcı duruma dönmüş kalıntılardan elde edilmektedir (Talu, 2015). İnsansal etkilerin başında ise bu fosil kaynaklı yakıtların kullanılması (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012) ve çimento üretimi gelmektedir. Yenilenmesi mümkün olmayan, sadece rezervleriyle sınırlı bulunan fosil yakıtlar, dünya enerji ihtiyacının % 90’ını karşılamaktadır (Furman ve Yenigün, 2002). Kömür, doğal gaz ve petrol ürünleri başlıca fosil kaynaklı yakıtlardır. Aynı zamanda hava kirliliğinin en büyük kaynağını da teşkil etmektedirler. Fosil kaynaklı yakıtların kullanımıyla birlikte sera gazlarından CO₂ açığa çıkmaktadır. Diğer etkenler ise elektrik üretiminden, endüstriyel faaliyetlerden, konutlardan, ulaşımdan (Akdeniz, 1994, s. 183), katı atık depolama alanlarından, tarımsal faaliyetlerden ve biyokütle yakılmasından atmosfere salınan sera gazları ile (Tekeli ve arkadaşları, 2010, s. 155), arazi kullanımı ve ormansızlaşma nedeniyle sera gazlarının yutaklarının yok edilmesinden kaynaklanmaktadır. İnsansal etki ile yapılan bu aktiviteler, atmosferde bulunan sera gazlarının birikimini hızla arttırmaktadır. Oluşan CO₂ gazının büyük kısmı okyanus dalgaları ile okyanus yüzeyinde toplanmakta daha sonra akıntılar ile okyanus dibine gönderilerek orada muhafaza edilmektedir. Bir kısım CO₂, yağın kar taneleri tarafından hapsedilmekte ve buzulların içerisinde saklanmaktadır. Geri kalan kısım ise bitkilerin yaprakları tarafından absorbe edilmekte ve bitki tarafından toprağa aktarılmaktadır. Karbondioksitten sonra en önemli düzeyde olan gaz, metan gazıdır.

Karbondioksit göre çok daha az miktarda bulunmasına rağmen, yeryüzünden yansıtılan uzun dalga kızılötesi radyasyonu absorbe etmede 20 kat daha etkilidir (Lutgens, Tarbuck ve Tasa, 2013, s. 512). Yeryüzündeki doğal kaynaklarını bataklıklar, turbalar, göletler ve güney yarımkürede bulunan termit yuvaları oluşturmaktadır (Erlat, 2009, s. 235). Otlarla beslenen büyük baş hayvanlar ile koyun keçi gibi küçükbaş hayvanların sindirim sistemleri metan gazı üretmektedir (Lutgens, Tarbuck ve Tasa, 2013). Metan gazı kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlarının oluşumu sırasında ortaya çıkan bir gazdır. Bu yakıtları çıkartmak için yapılan sondaj faaliyeti esnasında CH₄ salınımı da gerçekleşmektedir. Pirinç tarlalarının oluşturduğu suni bataklıklar metan gazını üreten diğer alanlardır. Ayrıca biokütlelerin yakılması, her sertlikteki köpük üretimi, çöp toplama ve biriktirme alanları ve kömür madenleri diğer önemli metan gazı üreten noktalar. Bu gaz atmosferde 12 yıl kalabilmektedir.

1900'lü yılların başında sentetik sera gazları keşfedilmiştir. Spreylerde, soğutucu ve buzdolabı üretiminde, alüminyum ve magnezyum üretiminde kullanılan hidroflorokarbonlar (HFCs), perflorokarbonlar (PFCs), sülfür hekzaflorid (SF₆) ve 60 yıl önce keşfedilen Kloroflorokarbonlar (CFC) atmosferdeki sera etkisini arttırmıştır. CFC'ler atmosferde yüzlerce yıl kalabilme özelliğine sahip olmalarından, stratosfere kadar ulaşabilmekte ve ozon tabakasının incelmeye sebepiyet vererek, kısa dalga UV radyasyonlarının yeryüzüne direk girmesine neden olmaktadır (Furman ve Yenigün, 2002, s. 203). Atmosferin stratosfer katmanında yer alan ozon tabakası normal süreçte güneşten gelen canlılar için zararlı olan ışınları süzmesinden dolayı çok önemli bir katmandır (Lutgens, Tarbuck ve Tasa, 2013). Ancak ozon tabakasının incelmeye ile birlikte, güneşten gelen ultraviyole ışınları yeterince süzememekte, bu da cilt kanserlerinin artmasına, görme bozukluklarını oluşmasına, bağışıklık sisteminin bozulmasına, okyanuslarda bulunan fitoplanktonların yok olmasına neden olmaktadır (Erlat, 2009). 1986 yılında bilim adamları ozon tabakasında karbon bileşiklerinin artması ile ozon tabakasını incelendiğini fark etmişlerdir (Coşturoğlu, 1994, s. 133). CFC'lerin bu yıkıcı etkisi üzerine Montreal Protokolü ile 2010 yılına kadar, bütün ülkelerin CFC kullanımını durdurması kararı alınmıştır. Bugün bütün CFC salınımları tamamıyla durdurulmuş olsa bile, atmosfer çok uzun yıllar bu kötü üne sahip sera gazını temizleyemeyecek durumda bulunmaktadır (Lutgens, Tarbuck ve Tasa, 2013, s. 513).

Atmosferde normal değerlerde bulunan sera gazlarının antropojenik etkiyle arttırılması, yerkürenin ısınmasına yol açmaktadır. 1850 yılından günümüze kadar, kuzey ve güney yarımkürede hem karalarda hem de okyanuslarda önemli termal artış gözlenmektedir (Erlat, 2009, s. 242). 20. yüzyılın son çeyreğinde yüzey sıcaklığı daha da belirgin hale gelmiş, her geçen yıl bir önceki yıldan daha sıcak hale gelerek, rekorlar kırmaya başlamıştır. 1900'lü yılların başından günümüze 0.7°C'lik artış göstermiş, 1990-2000'li yıllar arası küresel boyutta en sıcak yıllar olmuştur (Tekeli ve arkadaşları, 2010, s. 27). Spesifik olarak değerlendirildiğinde ise 1860 yılından günümüze en sıcak yılı 1998 yılı oluşturmaktadır (Türkeş, 2001). Sıcaklıkların bu düzeyde artış göstermesi, kuzey yarımküre buzullarında % 7'lik bir azalış göstermesine etki etmiştir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012, s. 48). Buzulların bu kadar hızlı erimesi, eko-sistemin bozulmasının başlangıcıdır. 1900'lü yılların başlangıcından günümüze buzulların bu denli hızlı erimesinin neticesinde, deniz seviyesi 20 cm yükselmiştir (Aksay, Ketenoğlu ve Kurt, 2005). Oluşturulan iklim modelleri, küresel ortalama sıcaklığın 2100 yılına kadar 1- 3.5 C° arasında bir artış göstereceği ve bu artışa bağlı olarak deniz seviyelerinde 15 cm ile 95 cm arasında yükselme olacağı değerlendirilmektedir (Türkeş, 2001). 2100 yılına kadar

Antropojenik emisyon salınımları tamamıyla durdurulsa bile küresel ısınma 1-2 C° artacağı öngörülmektedir (Aksay, Ketenoğlu ve Kurt, 2005).

Artan sıcaklık, yaşlı nüfusun ölüm oranını arttırmakta, eko-sistemin dengesinin bozulmasına neden olmakta ve sosyo-ekonomik hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. Kuzey kutbunda ve güney kutbunda buzulların erimesine sebebiyet vermektedir. Eriyen buzullar, okyanusların tuzluluk oranını düşürmekte ve ekvator ile kutuplar arasında sıcak ve soğuk su akıntıları olan termohalin döngüsünün (okyanus akıntılarının) yavaşlamasına neden olmaktadır. İngiltere ile Sibirya aynı enlemlerde olmasına rağmen termohalin döngüsü ile İngiltere daha ılıman bir iklime sahip olmaktadır. Termohalin döngüsünde meydana gelen yavaşlamanın ve ilerleyen yıllarda durmasının etkisiyle, küresel soğuma baş gösterecektir. İngiltere ve civarı yeni eko-sistemle tanışacak, biyolojik çeşitlilik ve yaşam şekli değişecektir. Bilim adamlarının bu konuda yapmış oldukları çalışmalar göstermektedir ki, küresel iklim değişikliğinin etkisi birkaç yüzyıl sürebileceği gibi binlerce yıl da devam edebileceği yönündedir (Erlat, 2009, s. 260). Nitekim ılıman dönemlerde termohalin döngüsü normal seyrinde devam ederken, buzul çağlarda döngü durmuştur.

Günümüzde, önce küresel ısınmanın oluşmasına, akabinde de küresel soğuma ile birlikte iklim değişikliğine çok hızlı şekilde etki eden ana etken, CO₂ salınımının çok yükselmesi ve diğer sera etkisi yapan gazların atmosferde oranından çok daha fazla birikmesidir. Karbondioksitin istenmeyen düzeye çıkması, bireylerin bilinçli ya da bilinçsiz katkılarının ön plana çıkmasındandır. Dünya ulusları da bu kötü etkinin farkında olmalarına rağmen kendi çıkarlarını ön planda tutmaktalar ve bu kötü gidişatı durdurmada yeterince etkili olamamaktadırlar. Bu bağlamda küresel ısınma ve arkasından gelecek olan iklim değişikliğini önlemenin yolu, yeryüzünde bulunan tüm devletlerin ekonomik çıkarlarını bir kenara bırakarak ortak hareket etmeleriyle bir anlam bulacaktır (Tekeli ve arkadaşları, 2010, s. 12).

Aşırı CO₂ salınımının ciddi oranlarda yükselmeye başlaması bilim adamlarını da endişelendirmektedir. Bu endişenin neticesinde bilim adamlarının yapmış olduğu senaryo çalışmaları göstermektedir ki CO₂ miktarı 2 kat artarsa, önümüzdeki 85 yıl içerisinde yüzey sıcaklığı yaklaşık 2-4,5 C° artacaktır (Tekeli ve arkadaşları, 2010, s. 39). Gelecek 140 yıl içerisinde atmosfere salınan CO₂ miktarı 4 kat daha fazla olursa, termohalin dolaşımının tamamen duracak (Erlat, 2009, s. 261) olduğu yönünde değerlendirmeler yapmaktadırlar.

Oluşacak olan iklim değişikliği ile birlikte, sert ve yıkıcı olan rüzgârların artacağı, sel felaketlerinin artacağı, kuraklıkların baş göstereceği, kuraklıkların artmasıyla otlak ve meraların kuruyacağı ve çölleşeceği buna bağlı olarak da açlık sorununun çok yüksek seviyelere çıkacağı değerlendirilmektedir. Atmosferin ısınması ile birlikte termal genişleme olacak ve beraberinde okyanus hacmini genişletecektir. Bu genişleme sonucunda ise, deniz seviyesi yükselecektir (Lutgens, Tarbuck ve Tasa, 2013, s. 516). Tarımsal üretim etkilenenecektir. İnsan sağlığı açısından ise, aşırı sıcakların artması ile güneş çarpmalarına bağlı ölümler, ısı kaynaklı ruhsal sorunlar, soğuk dalgaların yükselmesi ile donmalar, polen mevsiminin uzamasından alerjik rahatsızlıklar, sel felaketleri sonucunda tifo, kolera, dizanteri, sıtma vb. vakalar artacaktır. Haşerelerin artmasına, kemirgenlerin çoğalmasına, sinek ve sivrisineklerin daha yüksek rakımlı yerlere yayılış göstermesine neden olacaktır (Tekeli ve arkadaşları, 2010).

Dünyada bulunan kıt kaynaklar her geçen gün büyük bir hızla tüketilmektedir. Gelecek nesiller kıt kaynakların aşırı kullanımından acı çekecekleri kesin görülmektedir. Oysaki yeryüzünde bulunan kıt kaynakları, gelecek kuşaklara karşı bir sorumluluğumuz olduğu için korumamız gerekmektedir (Jardin, 2006). Öte yandan gelecek nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakmak için yenilenebilir enerji kaynakları alternatif çözümler olarak görülmektedir. Fosil kaynakların verdiği zararı vermeden doğa dostu olarak bilinen yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının başında güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, dalga, jeotermal enerji, biyo yakıt gelmektedir. Soya fasulyesi, şeker kamışı ve etanol, methanol içerikli bitkilerden elde edilen bitkisel yakıtlar, benzinin yerini alması durumunda, yeniden hasat edilebileceği için sürdürülebilirliği de söz konusu olmaktadır (Furman ve Yenigün, 2002, s. 152).

Sonuç:

Sonuç olarak tüm canlı varlıkların yaşamaya hakkı olduğu bir dünyada bulunmaktayız. Bu mavi küreden başka yaşam alanımız bulunmamaktadır. Tüm dünya devletlerinin ve insanların üzerine düşen sorumlulukları ve yükümlülükleri yerine getirmesi durumunda sürdürülebilir bir yaşam sağlanabilecektir. Çıkarlar doğrultusunda hareket etmekten vazgeçilmemesi halinde, gelecek kuşaklara yaşanabilecek bir dünya bırakamayacağımız gerçeği ortadadır. Torunlarımıza karşı ve diğer canlı yaşamına karşı sorumluluk bilinci ile yaşayabileceğimiz tek bir dünya var olduğunu unutmamamız gerekmektedir. Yakın gelecekte insanlığın karşılaşacağı büyük sorunların başında aşırı nüfus artışı neticesinde yeterli yiyeceğin bulunamayacak olması, temiz su kaynaklarının azalması, aşırı karbon salınımı ve sera gazı oranlarının normal seviyelerin çok daha üzerine çıkması ile oluşan buzul erimesi ve bu doğrultuda denizlerin ve okyanus seviyelerinin artması, sel baskınlarının artması, ciddi seviyede kuraklıkların artması, tarımın zarar görmesi ve açlık baş göstermesi, yaşam alanı olarak ılıman bir iklime sahip orta kuşak enlemlerinin yaşanmaz hale dönmesi, buna bağlı olarak bitki örtüsünün değişmesi, bazı türlerin kaybolması ve insanların daha uygun yaşam alanlarına göç etmeye başlaması, büyük orman yangınlarının artması, aşırı fırtınaların oluşması gibi çok ciddi etkiler meydana getireceği kaçınılmaz bir gerçektir. İklim değişikliği gerçeğinin oluşturacağı bu ağır etkiler, insanlık tarafından henüz ciddi olarak algılanamamaktadır. Oysa henüz bu etkileri tersine çevirebilme olanağı varken insanlık gerekli bilince ulaşamadığı gözlenmektedir. Bilim insanlarının iklim değişikliği olması durumunda oluşabilecek senaryoları tüm topluma açıklayıcı makaleler yazmalı ve bu konularda konferansları artırmalıdır. Bilinçli bireylerin ve toplumların üzerlerine düşen sorumluluklarını en geniş kapsamda öğrenmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda CO2 ve diğer sera gazlarının salınımını azaltmak için fert olarak yapılması gerekenler;

1. Toplu araç kullanımına azami ölçüde dikkat edilmelidir. Toplu taşıma araçları için ise Avrupa'da olduğu gibi elektrikle çalışan sistemler ve ağlar tesis edilmelidir. Şehirlerarası yollarda elektrikle çalışan tren sistemleri geliştirilmeli ve toplumun tercih etmesi için cazip imkân ve şartlara kavuşturulmalıdır.

2. Aynı iş merkezlerinde çalışan kişiler, servis kullanımına özen göstermelidir. Şahsi araçları ile gitmek zorunda kalanlar ise aynı hat üzerinde oturan diğer iş arkadaşlarını alması gerektiği bilinci ve kültürü oluşturulmalıdır. Böylece şahsi araçlardan maksimum düzeyde fayda sağlanmalıdır.
3. Yakın mesafelere araç kullanmak yerine yürüyerek gidilmelidir. Düz yerleşim yerlerinde bisiklet kullanımları yaygınlaştırılmalıdır. Yerel yönetimler, bisiklet kullanımını özendirmek için bisiklet yolları yaparak araç kullanımının azalmasına pozitif katkıda bulunabilirler.
4. Araçların bakımları düzenli ve istikrarlı bir şekilde yapılarak fazla yakıt tüketiminin önüne geçilmelidir.
5. Ekonomik ömrünü tamamlamış araçların trafikten kaldırılmasına hız verilmelidir.
6. Yasal yetkililerce sık sık örnekleme yöntemiyle, trafikte araç emisyon kontrolleri yapılmalıdır.
7. Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de benzinli araç kullanımı yerine daha az CO2 salınımı yapan çevre dostu LPG kullanımı artırılmalıdır. Bununla birlikte son dönemlerde gelişmekte olan elektrik ile çalışan araçların üretimine hız verilmeli ve kullanacak olan kişilere daha cazip imkânlarla sunulmalıdır. Gerekli dolun tesislerinin yapımı hızlanmalı, servis olanakları artırılmalı ve kullanıcılara vergi indirimleri getirilmelidir.
8. Trafik ışıklarının bekleme süreleri tekrar gözden geçirilerek en az bekleme süreleri geliştirilmelidir. Hatta mümkünse alt geçitler yapılarak ışıklarda beklemenin önüne geçilmelidir. Böylece trafikte bekleme süresi azaltılarak CO2 salınımlarının en aza indirilmesi konusunda katkı sağlanacaktır.
9. Bina ve tesislerin ısıtılmasında kullanılan kömür terk edilerek doğal gaz kullanımına vakit kaybetmeden geçilmelidir. Birçok ticari müesseseler bu dönüşümü sağlamış olsalar da bazı kamu binaları aynı hızda dönüşümü sağlayamamışlardır. Dönüşümü sağlanmamış kamu binaların ve halkın bu konuda gerekli hassasiyeti göstererek tüm toplumu ilgilendiren karbondioksit salınımını azaltması konusunda bilinçlendirilmelidir.
10. Bina ve tesislerin ısı kaybını önlemek amacıyla dış cephe yalıtımlarına önem verilmelidir. Her ne kadar yeni inşa edilen binalar bu konuya dikkat etse de eski yapıların birçoğu dış cephe yalıtımlarından uzak bulunmaktadır.
11. Günün teknolojik şartlarına göre daha az enerji sarf eden aydınlatma araçları seçilmelidir. Sokak lambaları daha az enerji üreten ve daha az ısı etkisi oluşturan led lambaları ile ivedilikle değiştirilmelidirler.
12. Elektrik üretiminde temiz enerji kullanılması son derece önemlidir. Rüzgâr alan bölgeler değerlendirilmeli ve rüzgâr gülü kullanılmalıdır. Akdeniz Bölgesinde elektrik üretimi için büyük güneş panellerinden istifade edilmelidir. Üretici firmalara gerekli kolaylıklar sağlanarak teşvik edilmelidir. Deniz akıntılarında ve dalgalarından istifade edilerek elektrik üretimine önem verilebilir. Temiz elektrik üretimin ana kaynağı olan modern teknolojiyle donatılmış nükleer enerji santrallerinin

yapılmasına hız verilmelidir. Nükleer santraller, kömürle çalışan enerji santrallerine oranla çok daha çevre dostu ve eko sistemi koruyucu özelliğe sahiptir. Nükleer enerji, sıfır sera gazı üretimine sahiptir. Oysaki kömürle çalışan enerji santralleri karbondioksit salınımı ile çok fazla sera gazı üretmektedir. Bu nedenle bir an önce bu eski teknolojinin terk edilmesi gerekmektedir. Kömürle çalışan enerji santrallerinin kapatılması ile birlikte asit yağmuru kaynaklarından bir tanesinin yok olmasına, azot oksit salınımının azalmasına ve CO2 salınımının azalmasına katkı sağlanacaktır.

13. Üniversitelerde güneş sisteminden, dalgalardan, rüzgârlardan ve nükleer imkânlardan ve termal enerjilerden en üst seviyede nasıl faydalanılacağına dair araştırma birimleri kurulmalıdır. Böylece alternatif temiz enerji kaynaklarının geliştirilmesine bilimsel anlamda imkânlar oluşturulacaktır.

14. Üniversitelerde güneş sisteminden, dalgalardan, rüzgârlardan ve nükleer imkânlardan ve termal enerjilerden en üst seviyede nasıl faydalanılacağına dair araştırma birimleri kurulmalıdır. Böylece alternatif temiz enerji kaynaklarının geliştirilmesine bilimsel anlamda imkânlar oluşturulacaktır. Temiz enerji kaynaklarını barındıran bölge halkı, yerel firmalar ve özel firmalar bu konuda kurulan bu birimler marifetiyle eğitilmelidir.

15. İklim değişikliğinin temelini çevre kirliliği oluşturduğu için hukuk fakültelerinde çevre kanunları geliştirilmeli ve bu konuları takip eden özel bölümler açılmalıdır. Böylece çevre konusunda uzmanlaşan hukukçuların çevre kirlenmesini daha hassas takip ve kontrol edebileceklerdir.

16. Sanayi tesislerinden CO2 salınımının engellenmesi için gerekli kontrol ekipmanlarının kullanılması ve bu konudaki mevzuat değişikliklerinin yapılması sağlanmalıdır.

17. Katı atık yönetimine dikkat edilmelidir. Bu konuda toplum, kamu spotları ile bilinçlendirilmelidir. En önemli metan gazı kaynağı olan çöp toplama merkezlerine teknolojik imkânlar üst seviyede kullanılarak modern tesisler kurulmalı ve ayrışmalar daha çöp biriktirme merkezine girmeden gerçekleştirilmelidir. Böylece geri dönüşüm merkezi haline de dönüşen bu tesisler, dünyanın kıt kaynaklarını bir kez daha kullanarak eko sistemin bozulmasını önlemeye katkıda bulunacaktır. İlâveten, gelecek nesillerin kıt kaynaklardan daha fazla pay alabilme imkânları oluşturulacaktır.

18. Tundra ve bataklıkların, metan gazı üretmesine engel olmak üzere gerekli ıslah çalışmaları yapılmalıdır. Ancak bu işlem yapılırken bu bölgelerde yaşamakta olan canlıların yaşam alanlarına da zarar verilmemesi gerektiği unutulmamalı ve ekosistemin doğal zincirine zarar vermekten kaçınılmalıdır. Pirinç tarlaları suni bataklıkları oluşturduğu için, diğer önemli metan gazı üreten tarım arazileridir. Pirinç, insan sağlığı için de zararlı olduğu kabul edilen bir gıda türüdür. Bu nedenle pirinç üretimi azaltılmalı, yerine ikame ürünlerin üretilmesine önem verilmelidir.

19. Ozon tabakasına zarar veren ve aynı zamanda sera etkisini kuvvetlendiren CFC kullanımı yasağına uyulmalıdır. Özellikle klima yapımında kullanılan CFC'lerin ikamesi olan daha az zararlı gazlar kullanılması yasal düzenlemeler ile sıkı kontroller altına alınmalıdır.

20. Parfüm ve deodorantların şişelenmesinde CFC'lerden istifade edilebilmektedir. Bu nedenle, parfüm ve deodorant seçimlerinde ozon tabakasına zarar vermeyen nitelikli parfümler kullanılmalıdır.

21. Biokütlenin yakılması diğer bir metan gazı kaynağını oluşturmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi çöp toplama merkezleri en büyük metan gazı üretim noktasına dönüşmeden modern tesislerle geri dönüşümleri sağlanmalıdır. Çöp yığınlarının özellikle plastik içerikli ve petrol içerikli teknolojik cihazların yakılmasından kaçınılmalıdır. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise, çiftçilik yapanlara anız yakmanın mahsurları öğretilerek çiftçiler bilinçlendirilmelidir. Anız yakımı, CH4 üretiminin yanı sıra eko sistemin zarar görmesine de neden olmaktadır. Yararlı böceklerin de ölmesine ve yok olmasına neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzlukları önlemek adına kolluk kuvvetleri ile anız yakmanın önüne geçmek için sıkı denetimler yapılmalıdır.
22. Biokütlelerin geri dönüşüm imkânının kalmadığı yerde yakılması yerine gömülmesi tercih edilmelidir.
23. Bio yakıtların kullanımları yaygınlaştırılmalıdır.
24. Fosil kaynaklı yakıtlar yerine yenilenebilir enerjilerden azami istifade etmenin yolları bulunmalıdır.
25. Ormansızlaşmanın önüne geçmek için mücadeleler yapılmalıdır. Mevcut ormanlar korunarak yapılaşmaya, tesis ve işletme alanlarının açılmasına asla müsaade edilmemelidir. Oysaki ağaçlar en önemli CO2 toplayıcılarıdır. Bu nedenle ağaç dikmenin önemi okul öncesi eğitim seviyelerinden itibaren çocuklara öğretilmeli ve anı ormanları oluşturulması teşvik edilmelidir. Sülfür gazı, ozon tabakasını tamir etme özelliğine sahiptir. Bu nedenle sülfür gazını bol miktarda salgılayan ceviz ağacı dikimi artırılmalıdır.

Tüm bu konuda söylenenler ve buraya yazmaya imkân olmadığı için söylenememiş olanlar gerçekleştirilmez ise çok yakın gelecekte yer yuvarlağını büyük bir felaket beklemektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, N. (1994). Çevre ve Enerji Politikaları. *Günümüzün Çevre Sorunları* (s. 174-188). Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları : 18.
- Aksay, C. S., Ketenoglu, O. ve Kurt, L. (2005). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği. *S Ü Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi, Sayı 25*, 29-41.
- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC).
- Coşturoğlu, M. (1994). Dünyada Ekolojik Devrim, Türkiye'de Gökova'yı Çoraklaştırma Çılgınlığı. *Günümüzün Çevre Sorunları* (s. 79-142). Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları:18.
- Çoban, A. (2014). Doğa Toplum ve Yöntem. Ed: H. Reyhan, A. Mutlu, H. Doğan ve A. S. Reyhan içinde, *Sosyal Çevre Bilimleri* (s. 15-35). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Doğan, T. G., ve Eby, G. (2013). *Uzaktan Bilgisayar Mühendisliği Eğitimi Sosyo-Teknik Kuram Çerçevesinde Esnek Bir Model Önerisi*. Ankara: Kültür Ajans.

- Erlat, E. (2009). *İklim Sistemi ve İklim Değişmeleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları No: 155.
- Furman, A. ve Yenigün, O. (2002). *The Environmental Dimension*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Hannah, L. (2001). The Role of a Global Protected Areas System in Conserving Biodiversity in the Face of Climate Change. G. Visconti, M. Beniston, E. D. Iannorelli ve D. Barba içinde, *Global Change and Protected Areas* (s. 413–422). Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Jardins, J. R. (2006). *Çevre Etiği*. (R. Keleş, Çev.) Ankara: İmge Kitapevi.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası 7. Baskı*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Lutgens, F. K., Tarbuck, E. J. ve Tasa, D. (2013). *Essential of Geology 11. Basım, Çev. Ed: Cabit Helvacı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Öztürk, K. (2002). Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 22, Sayı 1*, 47-65.
- Talu, N. (2015). *Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Tekeli, İ., Algan, N., Türkeş, M., Vaizoğlu, S. A., Güler, Ç., Tekbaş, Ö. F. ve arkadaşları. (2010). *Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları: 22.
- Türkeş, M. (2001). Küresel İklimin Korunması, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Türkiye. *Tesisat Mühendisliği*, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Süreli Teknik Yayın 61: 14-29.
- Türkeş, M. (2012). Türkiye'de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık ve Çölleşme. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi 4(2)*, 1-32.
- WWF. (2013, 9 27). *IPCC 5. Değerlendirme Raporu Açıklandı*. WWF: <http://www.wwf.org.tr/?2340> adresinden alınmıştır. E. T. 30 Temmuz 2017.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/Volume 1 Sayı/Issue 1 Yıl/Year: 2018

Old Age, Value and Technology

Yaşlılık, Değer ve Teknoloji

Seher Çataloğlu¹

Abstract

Rapidly changing and evolving technology is one of the most important notions of the era. As a result of the technological development, traditional values differentiated and in the modern society old individuals became second class individuals. By time the definition of being old also changed and started to have more social meanings than expressing the body of a person becoming old. In today's world, the people who cannot follow the technology is also considered old. The notion of technology effects the structure of society and gets effected by it too. There's a mutual connection between technology and society which we cannot think apart from each other. Interpreting the technology would require us to consider social, economical, political, cultural and philosophical aspects that shape society. Technology is also

Özet

Hızla değişen ve gelişen teknoloji çağın en önemli kavramlarından biridir. Hızlı teknolojik değişimler sonucunda değerler de farklılaşmış modern toplumlarda yaşlı bireyler de ikinci plana koyulmuştur. Zaman içerisinde yaşlılığın tanımı da değişmiş bedenin yaşlanmasını ifade etmekten çok sosyal anlamlar içermeye başlamıştır. Bugün artık teknolojiye ayak uydurmayan da yaşlı olarak görülmektedir. Teknoloji kavramı artık toplumun yapısını etkilemekte ve ondan etkilenmektedir. Birbirinden bağımsız olarak düşünmediğimiz teknoloji ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Teknolojiyi anlamlandırabilmek için de, toplumu tanımlayan, sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve felsefi yönleri de ele almamız gerekmektedir. Gündelik hayatın bir parçası olan teknoloji yaşlı bireyler tarafından da kullanılmaktadır.

¹ Seher Çataloğlu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Doktora öğrencisi, sehercataloglu@gmail.com

being used by elders as a part of daily life. Technological products can contribute positively to the elders daily life but for this to happen, the firms that produces technological products should take elders into consideration as a group of people that are using the technology more and more every day. Feenberg says with a dialectic approach, human needs and purposes can re-shape the technology. Even though the traditional values are being effected by technology, they also lead technological development. If we follow a Feenberg approach, the understanding of being old in modern society that sees being old as an end and a collapsing process should be discussed to be able to re-shape the technology and to ensure individual's demands. The position of the elders in modern societies, the reach of the elders to technology and usage of technology by elders will be discussed in this study. The main argument of the article is producers of technology and society developed an understanding that makes elders feel more old. Elders are thought to be either timid or incompetent to use the technology or not a good market group to buy technology and this understanding causes elders to estrange from technology which is also related to the value systems of modern society. The positions of an elder will tried to be explained in the concepts of directing / guiding / controlling which is one of the meanings of technology.

Keywords: Elder, Old Age, Aging, Technology, Value, Technology and Society.

Teknolojik ürünler yaşlı bireylerin hayatına olumlu katkı sağlayabilmektedir ancak bunun için gündelik hayatta muhtelif teknolojik ürünler üreten firmalar, teknolojiyi üretenler; teknoloji tüketicileri içinde sayısı giderek artan yaşlı nüfusu dikkate almalıdır. Feenberg, diyalektik bir yaklaşımla; insan ihtiyaç ve amaçları, teknolojiyi yeniden biçimlendirebileceğini söyler. Değerler ile teknoloji arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Değerler teknolojik gelişimden etkilense bile, teknolojik gelişmeyi yönlendirir (Ural,2010: 1). Feenbergci bir yaklaşımla, teknolojiye yeniden biçim verebilmek, birey taleplerinin etkinliğini sağlayabilmek için modern toplumlardaki yaşlılık algısı, yaşlılığın bir bitiş ve çöküş süreci olarak görülmesi tartışılmalıdır. Bu çalışmada modern toplumlarda yaşlıların konumu, yaşlı bireyin teknolojiye erişimi ve teknolojiyi kullanımı tartışılacaktır. Makalenin argümanı, teknolojiyi üretenlerin ve toplumun, yaşlıyı daha yaşlı kılan bir anlayış geliştirdiği, yaşlıların teknolojiyi kullanmakta çekingen, beceriksiz ya da iyi bir pazar olmadığı düsturuyula teknolojiden uzaklaştırdıklarını bunun da modern toplumların değerler sistemiyle ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Teknolojinin anlamlarından biri olan yönetme/idare etme/kontrol etme bağlamında yaşlı bireyin konumlandırılması yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı, Yaşlılık, Yaşlanma, Teknoloji, Değer, Teknoloji ve Toplum.

Yaşlılığın İnşası

Yaşlılık nedir? İnsan ne zaman yaşlanır, ne zaman yaşlı olur? İnsanlar artık geçmişte olduğundan daha uzun yaşamaktadır. Modern toplumlardaki yaşlılık deneyimi, yaşam süresinin uzamasıyla beraber önem kazanmıştır. Yaşlanma, yaşlılık, yaşlı gündelik dilde sık sık karşılaştığımız kullandığımız ve oldukça da spekülative kavramlardır. Yaşlanma ve yaşlılık kavramları arasında net bir ayrım yoktur. Genel de bu iki kavram birbirine karıştırılır. “Yaşlanma”, “yaşlılık” ve “ihtiyarlık” kavramlarının yanlışlıkla birbirleri yerine kullanıldığı görülmektedir (Duyar, 2008:9). Yaşlılık” sözlük anlamı olarak yaşlı olma, artmış yaşın etkilerini gösterme hali olarak tanımlanmaktadır² ancak; yaşlılık biyolojik süreçler kadar toplumsal ve kültürel süreçleri de kapsamaktadır. Yaşlılık, kısmen bedeninin yaşlanmasına dayanırken daha çok sosyal olarak görünür. 'Yaşlılık' ve 'ihtiyarlık' toplumsal bir çevrede, sosyal ilişkiler çevresinde yaşanıp, inşa edilir. Toplumsal ilişki ve yapıların dışında ve ötesinde, soyut ve nesnel bir 'ihtiyarlık/yaşlılık' yoktur (Duyar, 2008: 13).

İlkçağda yaşlılık, Tanrı'nın özel kişilere verdiği ayrıcalık olarak nitelendirilmiştir (Canatan, 2008:35-38). Orta Çağ'da yaşlılar hakkında az şey bilinirken Yunan ve Roma Dönemine göre daha kısım yaşam beklentisi olduğu düşünülmektedir. Modernleşmeyle birlikte yaşlılar otoritelerini kaybetmişler (Canatan, 2013: 365-367). Modernleşme neticesinde yaşlı gündelik hayatında ve toplumsal konumunda değişiklikler yaşamıştır. Yaşlılığa farklı anlamlar yüklenmiştir. Japonya ve Çin'de yaşlılar bilgelik kaynağı olarak görülürken, Amerika ve Birleşik Krallık' da bağımlı kişiler, toplumun üstünde bir yük olarak değerlendirmişlerdir (Giddens, 2008: 223).

Görece bir kavram olarak yaşlılık, toplumların kendi iç dinamiklerinin, yaşam ve geçim biçimlerinin, tarihsel özgüllüklerinin de etkisiyle farklılaşıp çeşitlenmektedir (Duyar, 2008: 14). Endüstrileşmeden sonra toplumsal yapıda yaşanan değişimler, göç ve kentleşmeyle birlikte aile yapısının dönüşüme uğraması da yaşlılığın yapısal değişimine neden olmuştur (Ceylan, 2015: 35). Gelişmiş toplumlarda, hızlı teknolojik değişimler ve bunun sonucunda farklılaşan değerler, yaşlı insanların sahip olduğu bilgeliği ve yeteneği geçersiz kılmaktadır (Eriksen, 2009). Bu bağlamda modernleşmenin, yaşlanmanın anlamını ve toplumsal ilişkiler içindeki konumunu farklılaştırdığı iddia edilebilir.

Yaşlılık bireyin demografik özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Niceliksel olarak artan yaşlı nüfusun ve onların çevrelerinin geçirdiği toplumsal dönüşümler ve değişimler, yaşlı bireylerin ve yakınlarının gündelik hayattaki değişimleri, hızlı teknolojik değişimler bağlamında incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

Bireysel farklılıkları göz ardı ettiğimizde, 1972'de Cowgil ve Holmes tarafından ortaya atılan yaşlanmanın modernleşmesi kuramına göre yaşlıların rolleri ve statüleri teknolojik gelişmelerle ters yönde bir ilişkiye sahiptir. Sanayileşme ve teknolojik değişim hızına ayak uyduramayan yaşlı bireyler, teknolojik değişimlerin etkisiyle, deneyim ve birikimlerinin değerini kaybetmektedir. Teknolojik gelişmeler yaşlıların deneyimlerine ve bilgeliğine verilen değerin azalmasına neden

² T. Beğer, H. Yavuzer, Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi

olmuştur. Kentleşme ve sosyal hareketlilik aile kurumunu parçalamıştır. Bunun sonucunda yaşlı bireyler, statü ve iktidar kaybı yaşamaktadırlar (Cowgill, 1986'dan akt., Moody, 2010, s. 8). Modernleşmeyle beraber yaşlı birey toplumsal konumunda ve gündelik hayatında değişiklikler yaşamıştır. Günümüzde, teknolojik değişimler yaşlılığın farklı bir rol kazanmasına yol açmaktadır. Bu kurama göre, yaşlı bireyler modern toplumlarda daha az değer görmektedirler. Teknolojinin hızına yetişemeyen yaşlı bireylere “modası geçmiş” gözüyle bakılmakta, “Yaşlısın, otur evinde gelinlerin kızların torunların hizmet etsin sana” gibi bir anlayışla yaklaşılmaktadır. Bu anlayış yaşlılığın eskime, acizlik ve yardıma muhtaç olmakla eşdeğer olduğu ön kabulünü düşündürmektedir.

Geleneksel toplumlarda bilgileri ve deneyimlerinden faydalanılan yaşlı bireyler toplumsal saygınlıklarını korurken, modern toplumlarda yaşlı bireyin saygınlığı bir nevi tehdit altındadır. Yaşlıların sosyal ve biyolojik bütünlüğünü etkileyen bu durum gerontoloji literatüründe geçen ilişki azaltımı kuramı; ileri yaşlarda insanların giderek yasamdan, toplumsal ilişkilerden ve günlük aktivitelerden çekildikleri ve bu tür davranmanın da "normal" olduğu düşüncesini ifade etmektedir.³ Bu epistemolojik öncüllerle “yaşlılığı” inşa etme biçimimiz, toplumun teknolojiyi nasıl etkilediği ve teknolojinin toplumsal değerlerden nasıl etkilendiği bağlamında değerlidir. Bireyin belli bir yasa geldiğinde emekli olması, aktif yasamdan çekilmesi, sosyal ilişkilerinin azalması, olması gereken doğal süreçler olarak görülür. Emeklilik yaşı 65'tir ve genel kabule göre, emekli kişi yaşlı bir kişidir. Bir dönem televizyonlarda bankadan maaşını çekmek için beklerken bayılan, kalp krizi geçiren, bankamatığı kullanamayan emekliler bu anlayışın inşasında yer almaktadır. Yaşlılığın değişen anlamı içerisinde, bugün artık teknolojiye ayak uyduramayan da yaşlıdır. Değişen ve gelişen teknoloji ile yaş dilimlerini güncelleyen Dünya Sağlık Örgütü'nün yeni yaş dilimi listesine göre 66- 79 yaş arası orta yaşı ifade ederken, 80-00 yaş arası yaşlı olarak adlandırılıyor. Kronolojik yaşlanmanın sınırlarını belirleyen DSÖ yaşlılığı çevresel etkenlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalması olarak tanımlamaktadır. Batı kültüründe ve bu kültürün etkisinde bulunan toplumlarda yaşlılık ve ihtiyarlık için kronolojik değerlendirmeler önemlidir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi batı kökenli pek çok sosyal ve sağlık kuruluşunun anlayış, çalışma ve uygulamalarında bu anlayışı bulabiliriz (Duyar, 2008:14). Hızlı değişme ve farklılaşmaların yaşandığı günümüzde teknolojinin ilerlemesi, nedeniyle toplumsal değerlerin değişmeden kalması ve değişmeden aktarılması neredeyse imkansızdır. Teknolojik gelişmelerin getirdiği değişikliklere uyum sağlamak toplumsal değişimleri getirir. Teknolojik gelişmeler doğrultusunda yaşlılık değerine yüklenilen anlam modern toplumlarda dönüşmüştür. Modern yaşamın getirdiği hız sonucu yaşlı bireyle geride kalmıştır. Bu bağlamda örneğin, her gün televizyonlarda ya da reklamlarda “yaşlanmaya karşı” değerlerle karşılaşmaktayız. Modern toplumlarda, arzu edilmeyen “yaşlılık” olumsuz bir anlama sahip olmuştur. Günümüzde yaşlı bireyler, aile yapısındaki değişiklikler, modernleşme ve ekonomik, teknolojik anlamda gücü ele geçirememeleri sonucu değer kaybı yaşamaktadırlar ancak; yaşlıların teknolojiye kayıtsız kalmaları mümkün gözükmediği gibi teknoloji üreticilerinin de giderek sayısı artan yaşlı bireylere karşı kayıtsız kalmaları olanaklı gözükmemektedir.

³ Hochschild AR: Disengagement Theory: A Critique And Proposaj. Am Sociol Rev 1975; 40:553-569.

Sosyal Değerler ve Teknoloji

Günümüzde “teknoloji” çağı tanımlayan en önemli kavramlardan biridir. Bugün teknolojik çalışmalar uzay, iletişim gibi alanlarda, savaş araçlarının üretiminde dikkat çekmektedir ancak; teknoloji sadece araç ve alet yapmaktan ibaret değildir. Teknoloji kavramı artık toplumun yapısını etkilemekte ve ondan etkilenmektedir. Bu işleyişin içinde rol almaktadır. Bugün artık teknolojiyi anlamlandırabilmek için, toplumu tanımlayan, sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve felsefi yönleri de ele almamız gerekmektedir.

Feenberg “toplum ve teknoloji birbirinden bağımsız iki ayrı ‘şey’ değildir”⁴ der. Teknolojik gelişmelerin toplumsal yapı, politik süreçler, hukuki ve ekonomik düzen, kurumlar, kültürel birikim ve değerler ile arasında karşılıklı bir etkileşimi vardır. Bireyler yaş aldıkça teknoloji ve yaşamın yapısı ile ilişkileri değişip dönüşmektedir. Teknolojide çok hızlı bir biçimde değişimler ve gelişimler yaşanmaktadır. Artık gündelik hayatın bir parçası olan teknoloji, yaşlı bireyler tarafından sıkça kullanılmaktadır. Yaşlı bireyler yaşamını anlamlı kılabilme ya da kolaylaştırabilme, sağlığını koruyup yaşamını idame ettirebilmek adına teknolojiden faydalanmaktadır.

Yaşlıların en temel ihtiyaçları arasında sağlık hizmetleri, kişisel bakım, ev içi ihtiyaçlar, sosyalleşme ve iletişim kurma ihtiyaçları başta gelmektedir. Bunların arasında herhangi bir engel durumundan kaynaklanan ihtiyaçlar da yer almaktadır. Teknoloji, yaşlı bireylerin toplumsal hayata katılımı, bağımlılığı olmadan yaşayabilme, hareket alanı sağlama, güvenlik ve koruma sağlama gibi konularda etkili bir rol oynayıp, fayda sunabilir. Bu durumda yaşlı bireylere yönelik araç, cihaz tasarımı ön plana çıkmaktadır. Yaşlı nüfusun hayli fazla olduğu Japonya’da bir mobil iletişim operatörü (NTT Docomo), yaşlı bireyler için özel olarak tasarlanmış, klasik akıllı telefonlardan daha geniş ekran menüsüne, daha büyük ve daha kolay okunabilir tuşlara ve klavyeye sahip cep telefonu tasarlamıştır. Japon cep telefonu operatörü, cihazında mesaj gönderme, resim görüntüleme, müzik dinleme gibi tüm komutları yaşlıların erişimine kolaylık sağlama açısından mümkün olduğunca basitleştirmiştir. Giderek daha yaşlı bir nüfusa sahip olan Japonya’da bu telefonlar ilgiyle karşılanmıştır. Bu bağlamda, yaşlı bireyler için teknolojinin sağlayabileceği kolaylıklar kadar önemli olan bir diğer konu teknolojiyi üretenlerin yaşlı bireyleri göz önünde bulundurması konusudur.

Birey yaşlanmayla beraber görme, duyma ve hareket etme yeteneğinde azalma ve kayıplar yaşamakta, kronik hastalıklarla beraber yetersizlikler çoğalmaktadır. Yaşlı insanlarla konuştuğumda onların hayattan en önemli beklentilerinin “kimseye muhtaç olmadan yaşama”, yaşlanmanın neden olduğu kısıtlama ve engellere karşın kendi bağımsız hayatlarını sürdürebilme arzusu olduğunu tekrar öğreniyorum. Kimseye muhtaç olmadan hayatını sürdürebilmek yaşlı bireyler için hayli önemlidir ancak; yaşlı bireylerin bağımlı bir hayat sürdürmemek isterken sağlığını ve güvenliğini tehlikeye düşürecek durumlarda kaldığı, hareket etme yeteneğindeki yetersizliklerin sosyal hayattan uzaklaşmaya hatta soyutlanmaya vardığı gözlemlenebilmektedir.

⁴ Feenberg, Heidegger and Marcuse: The Catastrophe and Redemption of History, 2005

Çalışmalar, yaşlı bireylerin, teknolojik gelişmelerle oluşturulan ürünler hayatlarını kolaylaştıracak olsa da gençlere nazaran bu ürünü benimseyen en son grup olduklarını ortaya koymaktadır (Özkan, Puruçuoğlu, 2009: 38). Feenberg, politik ve bürokratik aktörlerin, teknolojiyi oluştururken ve teknolojinin kullanım alanlarında bireylere karşı üstün gücünün, yine bu süreçte diğer aktörlerin edilgenliğinin ve bu süreçler ile sosyal değerler arasındaki uyumsuzluğun teknolojiye karşı genel bir önyargı oluşturduğunu söylemiştir. Bu minvalde, yaşlı bireylerin teknolojik ürünleri kabulde en son grup olduklarına dair iddianın Feenbergci önyargılarla ilintili olduğu ileri sürülebilir. Yaşlı bireye verilen değer, yaşlı bireyin teknolojiyi kullanamayacağına, beceremeyeceğine, akıl edemeyeceğine dair anlayış yeniden tartışılmalıdır. Feenberg'e göre toplumdaki önyargı yapı çözümler ile aşılabilir (Feenberg: 1992). Sosyal değerler teknolojiye entegre edilebilir. Ayrıca Feenberg'e göre, teknoloji nötr bir alan değildir. Bireylerin talepleri gereklidir. Talepler yeni kodlar doğuracaktır ve değerler ahlaksal talep zenginliği yaratacaktır (Feenberg, 2014: 706-718). Belli bir yaşın üzerindeki bireylerin teknolojiden korktuğuna ya da kullanmayı istemediğine dair ön kabuller, yaşlı ve teknoloji arasındaki ilişkiye uçurumlar açmaktadır. Yaşlı bireylerin teknolojiye karşı ilgisiz olduklarını gösteren bir kesinlik yoktur. Feenberg'in bireyin ihtiyaç ve amaçları doğrultusunda teknolojiyi yeniden biçimlendirebileceğine dair diyalektik yaklaşımı, değerler sorununa göz kırpmaktadır. Modern toplumların, hız, güce ve yeniliğe önem vermesi dolayısıyla yaşlı ilerlemiş bireylerin değersizleşmesi, belki de yaşlı bireylere yönelik yatırımın, karlı olmayan bir yatırım gibi görülmesine dair akıl yürütme, yaşlılar toplumda giderek artan bir nüfusu kaplamasalar bile, ciddi bir sorundur.

Yaşlı Bireyin Teknolojiye Erişimi

Yaşlı bireylerin sağlıklı ve bağımlı olmayan bir hayata sahip olması önemli bir konudur. Yaşlıların bağımsızlığını engelleyen çeşitli faktörler vardır. Bunlar kronik sağlık sorunları, fizyolojik ve bilişsel bozukluklar, sosyal hayat ve sosyal iletişimden uzaklaşma, giderek azalan hareketlilik ve fiziksel aktivitelerdir. Günümüzde çok hızlı teknolojik gelişmeler yaşamaktayız ve teknoloji birçok alanda olumlu ve işe yarar çözümler getirebilmektedir. Bu bağlamda engeller karşısında teknoloji birtakım çözümler üretebilmektedir. Teknoloji, yaşlılığın bağımsızlığı engelleyici bazı unsurlarını gidermekte önemli bir rol oynayabilir. Örneğin iletişim teknolojisi araçları yaşlılara uygun bir biçimde tasarlanabilir; ancak yaşlı bireylerin teknolojiye bağlantıya geçebilmek için sarf ettiği efor daha çok tek taraflıdır. Feenberg'e göre toplumun tüm yaşam alanları gittikçe daha çok tekniğin hükmü altına girmiştir. Bu, koşulsuz kontrol paradigması yaratır. Teknolojinin anlamlarından biri olan yönetme/idare etme/kontrol etme bağlamında baktığımızda teknoloji, ona ayak uyduramayan bireyi, 52 yaşındaki emekli yaşlıyı, banka kartı kullanmadığı için konutta ödemeye yönlendirmiştir. Yaşlı birey teknolojik ürünü kullanamadıkça toplumdan ve sosyal hayattan tecrit ile mi karşılaşmaktadır? ATM'den para çekememek, televizyon ve kablo kumandalarını birbirine karıştırmak, bazı hatların operatörlerinin seslerini duyamayıp talimatlara uyamamak, işitme cihazının sesini ayarlayamamak, toplu taşıma için kontör dolduramamak gibi sayıca çoğaltılabilecek birçok örnek mevcut. Yaşlı bireyler pek çok teknolojik ürünü kullanmakta zorlanmaktadır. Yaşlı bireylerin yeni teknolojileri kullanmalarının önünde çeşitli engeller olduğunu söyleyen Paul ve Stegbauer (2005), bu konuda teknik engellerin başta geldiğini iddia etmektedir. Bu engeller arasında, teknolojik ürünler üzerindeki imgelerin ayırt edilememesi, araçların küçüklüğü ya da yaşlıya uygun olmayan dokunmatikliği nedeniyle rahatlıkla

kullanılmaması, gözleri zor gören yaşlı bireyin yazı puntolarını okuyamaması, fiziksel engeller nedeniyle toplu taşımaları vs. kullanılmaması gibi birçok zorluk sıralanabilir. Ek olarak, yaşlı bireylerin teknolojiyi kullanma konusunda kendilerine güvenmemeleri, alay edilmesi korkusu ve kişisel bilgilerin başkalarının eline geçmesine yönelik mahremiyet zedeleyici olduğu düşünülen bazı psikolojik engeller de olduğunu öne sürmüştür (Abbey ve Hyde, 2009:228). Yaşlı bireyler tasarımı kendilerine uygun olduğu sürece, ihtiyaçlarına göre, teknolojik aletleri kullanmaktadır. Yaşlı insanların teknolojiden korktuğuna ya da kullanmayı istemeyeceklerine dair ön yargının aksine çevremizdeki yaşlı bireylere baktığımızda teknolojinin sadece telefon, bilgisayar ve televizyon ile bile yaşlıların güvenliğini ve bağımsızlığını koruduğunu, sosyal ağlar ile iletişimini sağlayıp sürdürmede ne kadar etkili olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Önyargılarımızın aksine yaşlı bireyler tarafından teknolojik aletler oldukça benimsenmektedir. Televizyon gibi bazı teknolojik aletlerin kullanımı yaşlı bireyler tarafından hızla kabul görmüştür. Bakıldığında yaşlı bireyler için fayda sağlayan ve kullanım kolaylığı sunulan araçlar kabul görmektedir. Doğrudan yaşlıları hedeflemeyen cep telefonu, dolaylı olarak yaşlı bireylerin hayatına olumlu katkı sağlayabilen teknolojik ürünlerden biri olmuştur. Bugün şalvarının içine mobil telefonu için cep diken babaanne ile yine mobil telefonuna kendi ördüğü kılıfı kullanan anneanne, bu araçların nasıl benimsendiğine ve yaşlı bireylerin teknolojik araçları kendi hayatlarına nasıl kendi dilleriyle soktuklarının bir göstergesidir. Halbuki bugün Türkiye’de yaşlı bireylere yönelik tasarlanmış bir cep telefonu bulabilmek için bile ciddi bir efor sarf etmek gereklidir. Günümüzde mesele, yeni yeni önemsenmeye başlanan yaşlı dostu teknoloji üretiminin canlanmasıdır. Feenberg “Öylece teknoloji diye bir şey yoktur” der. Ona göre günümüzde teknolojiyi sadece bilgi durumumuza göre değil, bilgiyi ve uygulamalarını saptıran iktidar yapılarına göre kullanmaktayız. Çağdaş teknoloji bazı amaçları tercih ederken bazılarını engeller (2010: 33).

Feenberg’e göre teknoloji pozitivist anlamında "akılcı" değil kültürel ve toplumsal olarak göreceli bir şeydir. Modern toplumlarda teknoloji kendi iç dinamiklerinden etkilenmektedir. Bunlar tasarıma müdahale eden gruplar, teknik uzmanlar, tüzel kişilikler ve hizmet ettikleri siyasal elitler olabilir. Teknoloji, teknik tercihler sonucu belli bir toplumsal gurubun yaşam tarzını destekler. Feenberg bu durumu teknik kod kavramıyla çözümler. Teknik kodlar bize teknoloji sorunsalında problemin sadece teknik olmayacağı, ardında bir çıkar ya da ideoloji ilişkisinin kökleşmiş bulunacağını ileri sürmektedir. Ürünlerin icadının ardında ekonomik ve politik yapılar ve ideolojiler vardır ancak; Feenberg’e göre teknik kodlar araçlardır ve toplumsal dönüşüm kodları da değiştirecektir (Feenberg, 2014: 706-718). Bu bağlamda, yaratımında teknik buluşlar kadar, toplumsal süreçlere de bağlı olan teknolojiler, “yaşlı bireylerin teknolojiye karşı uzak olduğu” önyargısından nemalanarak geri planda bırakılmaktadır. Modern toplumların dönüşen yapısında yaşlı bireylerin değersizleşmesi, onlara sosyal, ekonomik ve kültürel olarak gereken önemi vermemeye yol açmaktadır.

Japonya huzurevlerinde yaşlı bakımındaki personel açığını çamaşır yıkayan, ortalığı silip süpüren, çay-kahve servisi yapan robotlarla kapatıyor. Haber Japonya’daki tuvalet robotunu müjdeliyor. Bu tuvalet, idrarı anında tahlil ediyor. Tuvaleti kullanan kişinin adını girdikten sonra bir düğmeye basınca, analiz süreci başlıyor. 20 saniye içinde sonuçları tuvalete entegre edilen yazıcıdan

alabiliyor; isterse internet üzerinden otomatikman e-maile doktoruna ulaştırıyor. **Japon Huzurevlerine Robot**" başlıklı haber⁵

"Engelliler için öngördüğümüz bu modeli geliştirirken işlevin yanı sıra tasarıma da büyük önem verdik. Bu tuvalette bir yandan sırtımızı yaslayıp otururken, diğer yandan herhangi bir musluğa dokunmadan ellerinizi yıkayabiliyorsunuz. Her şey, sensör kontrolünde olup bittiğinden daha hijyenik. Musluktan akan suyun rengi, suyun ısısına göre değişiyor; maviden sarıya, suyun hangi sıcaklıkta aktığı LED lambalarla gösteriliyor."

Japonya'da üretilen yaşlı sayısı hızla artan Almanya'nın da ilgi gösterdiği şefkat robotu Paro'da haberin devamında mevcut. Şubat 2011 tarihli bu habere göz attığımızda; yaşlı bireylerin sayısını hızla arttığı Japonya'da modern toplumlarda yalnız kalan yaşlı bireyin şefkat ihtiyacını karşılamak adına şefkat robotunu üreten Japonya'nın teknoloji aracılığıyla neler yapabileceğinin farkında ve ötesinde olduğu yorumunu çıkarıyorum. Ben bugün yaşlı komşuma bu robotlardan bahsettiğimde "ha o tuvalet iyiymiş ama ben makinelerle yaşamam, o ne canım" diye tepki veriyor. Bu durumda, yaşlı bireyi teknoloji hakkında bilgi sahibi etmek, yaşlıya yönelik tasarıma ve kullanıma yönelmek, yaşlı bireyi toplumda dezavantajlı konumdan kurtarmak, teknoloji üreticilerinin "yaşlı dostu" üretime yönelmesi, teknoloji, toplum ve değerler arasındaki bağlantıda örtüktür. Feenberg'in *operasyonel bağımsızlık* adını verdiği kavramı, sermaye sahiplerinin ve teknokratların işçilerin ve toplumun ihtiyaçlarını umursamadan teknik karar almadaki özgürlüğünün, mevcut ve modern teknolojide belli amaçlar uğruna tercih edilip diğerlerinin engellenip yok sayılmasına neden olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda teknoloji ve toplum ilişkisi yeniden yorumlanmasını ve çözüm önerilerinin üretilmesini gerekli bulur. Bu görüşlerini teknolojinin demokratikleşmesiyle ifade eden Feenberg, dışlanan değer ve ihtiyaçlara öncelik vermenin yollarını arayıp toplumsal eleştiriyi salık vermektedir (2010: 30-44). Teknolojik gelişimler değerleri etkilediği gibi ondan etkilenirler.

Sonuç Yerine

Sanayileşme sonrası toplumlardaki değişim hızı yaşlılığı etkilemektedir. Yaşlıların nüfus içindeki artış ise toplumsal değişimi tetiklemektedir. Yaşlılığa bakış açısı toplumdan topluma farklılıklar göstermektedir. Geleneksel toplumlarda yaşlılık ve yaşlılık deneyimlerinin değerli olduğu düşünülürken, sanayileşme sonrası toplumlarda yaşlılık ve yaşlılık deneyimlerinin daha az değerli görüldüğü söylenebilir. Modern toplumların dönüşen yapısında yaşlı bireylerin değersizleşmesi, onlara sosyal, ekonomik ve kültürel olarak gereken önemi vermemeye yol açmaktadır. Teknolojiyi üretenler ve toplum, yaşlıyı daha yaşlı kılan bir anlayış geliştirmekte, yaşlıların teknolojiyi kullanmakta çekingen, beceriksiz ya da iyi bir pazar olmadığı düsturuyla teknolojiden uzak tutmaktadırlar ve bu da modern toplumların değerler sistemiyle ilişkilidir. Yaratımında teknik buluşlar kadar, toplumsal süreçlerin de etkin olduğu teknolojiler, yaşlı bireylerin teknolojiye karşı uzaklığı önyargısı ile geri planda bırakılmaktadır. Oysa yaşlı bireylerin teknolojiye karşı ilgisiz olduklarına dair bir kesinlik yoktur. Teknoloji ve değer karşılıklı olarak birbirini etkiler. Nötr bir alan olmayan teknoloji, bireyin ihtiyaç ve amaçları doğrultusunda yeniden biçimlenebilir. Bugün yaşlı bireylere yeni yeni önem vermeye başlanan teknoloji üretimi canlanmalıdır. Feenbergci bir yaklaşımla, teknolojinin kendi halinde bir şey olmadığı

⁵ <http://www.dw.com/tr/japon-huzurevlerine-robot/a-14877406>

ön kabulüyle, teknolojiyi yalnızca bilgi ve iktidar yapılarına göre kullanmamalıyız. Neticede teknoloji amaçları engellemek ve tercih etmek gibi bir güce sahiptir. Bu bağlamda teknoloji ve toplum ilişkisi yeniden yorumlanmalı ve çözüm önerileri üretilmesi gereklidir.

Kaynakça

Abbey, R. Ve Hyde, S. (2009). “No Country For Older People? Age And The Digital Divide”, Journal Of Information, Communication&Ethics in Society, s.228

Canatan A. (2013),”Yaşlılar ve Toplum”, Yetişkinlik Ve Yaşlılık Gelişimi Ve Psikolojisi, Açılım Kitap, 2.Baskı, İstanbul

Canatan, A. (2008), “Sosyal Yönleriyle Yaşlılık”, Palme Yayıncılık , 1.Baskı

Ceylan, H. (2015), “Türkiye’de Yaşlıların Yaşam Durumları”,s. 35

Duyar İ. (2008), Eds: Mas R., Işık AT., Karan MA., Beğer T., Akman Ş., Ünal T. In: “Geriatrı”, Bölüm 1: Gerontolojinin Temelleri. Ankara: TGV; s. 9-19.

Eriksen T. H.(2009), “Küçük Yerler Derin Mevzular”, Avesta Yayınları 1.Baskı İstanbul

Feenberg A., (1992), “From İnformation To Communication: The French Experience With Videotex”, İn: Lea, M. (Ed.): Contexts Of Computer-Mediated Communication, London: Harvester-Wheatsheaf, S: 168-187

Feenberg A., (2010), “Teknoloji Ve Toplum, Yıkıcı Bir Direniş Ve Yeniden Yapılanma”, Kalkedon Yayıncılık

Feenberg A., (2005), “Heidegger And Marcuse: The Catastrophe And Redemption Of History”, Routledge, Newyork-London

Giddens A., (2008). “Toplumsallaşma, Yaşam Akışı Ve Yaşlanma”. İstanbul: Kırmızı

Hochschild AR, (1975) Disengagement Theory: A Critique And Proposaj. Am Sociol Rev ; 40:553-569.

Moody, H. R. (2010). Aging Concepts And Controversies. California, CA: Pine Forge Press

Özkan, Purutçuođlu (2009), Yaşlılıkta Teknolojik Yeniliklerin Kabulünü Etkileyen Sosyalizasyon Süreci, :38

Paul, G., Ve Stegbauer C., (2005). “Is The Digital Divide Between Young And Elderly People İncreasing?, First Monday, 10(10), Http://Firstmonday.Org/Article/View/1286

Scharf C., Dusek V.(2014), Democratic Rationalization: Technology, Power, And Freedom, Andrew Feenberg,s.706-718

Ural Ş.(2010), “Teknoloji Değerler Ve Havuç”, Kalite Kongresi 2, 7-8 Haziran 2001, Abant, Sakarya Kalite Derneği, s.1

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/Volume 1 Sayı/Issue 1 Yıl/Year: 2018

**Evaluation Of Incidents Of
6/7 September 1955 In Cause
and Effect Relation**

**6/7 Eylül 1955 Olaylarının
Neden ve Sonuç İlişkisi
İçerisinde Değerlendirilmesi**

Havva Karayuluk¹

Abstract

September 6/7 events have an important place in the history of the republic. The discussions about who the agents of the events were have still been continuing. In this article, September 6/7 events were evaluated in terms of cause and effect relation. Impact of the events was interpreted by evaluating within the Turkish-Greek relations. After Greece to take Cyprus Issue to take UN and the terrorist acts to increase on the island by inviting Turkey and Greece England held the London Conference on September 6 1955 the events started after the "İstanbul Ekspres Newspaper" had announced that Atatürk's house in Thessaloniki had bombed. The demonstration in Taksim square instigated by the Turkish Cyprus society had been out of control as people had been pouring into the streets. Soon afterwards the demonstration

Özet

6/7 Eylül Olayları Cumhuriyet Tarihi'nde önemli bir yere sahiptir. Olayların faillerinin kim olduğu hakkındaki tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Bu makalede 6/7 Eylül Olayları sebep ve sonuç ilişkisi bakımından değerlendirilmiştir. Kıbrıs Meselesi'nin olaylara etkisi Türk – Yunan ilişkileri içerisinde değerlendirilerek yorumlanmıştır. Yunanistan'ın Kıbrıs Meselesini BM'ye götürmesi ve adada terör eylemlerini artırması üzerine İngiltere sonunu görüşmek için Türkiye'yi ve Yunanistan'ı davet ederek Londra Konferansını düzenlemiştir. Londra Konferansı devam ettiği sırada 6 Eylül 1955'te İstanbul Ekspres Gazetesinin Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberini yapması üzerine olaylar başlar. Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin başlattığı Taksim Meydanı'ndaki protesto gösterileri

¹ Havva Karayuluk, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, havvakarayuluk@hotmail.com

became a looting movement against the Greek minorities in İstiklal Caddesi. The events that had spread all over İstanbul had also spread to other places, especially to İzmir and Ankara. During the events there were minorities Muslim neighbors who tried to hide and protect them at home. The events could only be brought under control by Prime Minister Adnan Menderes declaration of martial law. After the events the Turkish government expressed the regret and gave the promise of compensation of the harms of the minorities. Special courts were established and the agents were tried to find. Among those who were held responsible for the events of September 6th and 7th Menderes and various groups were held responsible. As a matter of fact one of the cases heard in the court in Yassıada after the 27 May 1960 military coup was the 6/7 September Events.

Keywords: 6th/7th September, Cyprus Issue, London Conference, Minorities, Adnan Menderes,

halkın sokağa dökülmesiyle kontrolden çıkmıştır. Kısa süre sonra da İstiklal Caddesi'nde bulunan Rum azınlıklara karşı yapılan bir yağma hareketine dönüşmüştür. İstanbul'un tamamına yayılan olaylar İzmir ve Ankara başta olmak üzere diğer illere de yayılmıştır. Yaşanan olaylar sırasında azınlıkları hedef gösteren Müslüman komşuları olduğu gibi onları evinde saklayarak ve korumaya çalışan komşuları da olmuştur. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in sıkıyönetim ilan etmesiyle olaylar ancak kontrol altına alınabilmiştir. Olayların ardından Türk Hükümeti yaşananlardan dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirerek azınlıkların zararını karşılama sözünü vermiştir. Özel Mahkemeler kurularak failer bulunmaya çalışılmıştır. 6/7 Eylül Olaylarından sorumlu tutulanlar arasında Menderes ve çeşitli gruplar da vardır. Nitekim 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Yassıada'da kurulan mahkemede görülen davalardan biri de 6/7 Eylül Olayları davası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: 6/7 Eylül, Kıbrıs Meselesi, Londra Konferansı, Azınlıklar, Adnan Menderes,

Giriş

Demokrat Parti döneminde yaşanan önemli olaylardan biri de şüphesiz ki 6/7 Eylül 1955 Olayları'dır. Konu ile alakalı bugüne kadar çok fazla çalışma yapılmış olmasına karşın hâlihazırda olayın faileri ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu makalede 6/7 Eylül Olayları neden sonuç ilişkisi bakımından pek çok boyutu ve farklı bakış açıları ile ele alınarak konunun karanlıkta kalan tarafları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Olayın yaşandığı günlerde olanlar detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmış ve neticesinde meydana gelenler hakkında bilgi verilmiştir.

Dönemin siyasi yapısı içerisinde azınlıkların durumuna bakacak olursak, Demokrat Parti'nin ilk günlerinde ülke genelinde yaşanan özgürlük, güven ve kalkınma hamlesinden İstanbullu Rumlar da

yararlanmışlardır. Rumlar, Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarı sırasında İstanbul'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine üç milletvekili göndermişlerdir.²

Hal böyle iken olayların nedensel temellerine inmek gerekir. 6/7 Eylül olaylarını besleyen güçlü sebepler vardır. Bu sebepleri sadece yaşanan olay üzerinden değil de Türk-Yunan ilişkileri ve anlaşmazlık noktaları üzerinden aramak daha doğru olacaktır. Nitekim o dönemde Türk-Yunan anlaşmazlığının temelini Kıbrıs Meselesi teşkil etmekteydi.

Kıbrıs Meselesi için Türk Heyeti Londra Konferansı'na gitmeden Türk Kamuoyu Kıbrıs konusunda harekete geçirilmeye başlanmıştır. Kıbrıs Türktür Derneği kurulmuştur. Ayrıca Kıbrıs uyuşmazlığını konu edinerek basın da sorunla yakından ilgilenmiştir.³

Olayların olduğu gün ise iç politika ve dış politika bakımından oldukça sıkıntılı bir zamana denk gelmiştir. Özellikle Kıbrıs Meselesi dış politikada sorun yarattığı için Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Başkanlığındaki Türk Heyeti Yunanistan'ın da katıldığı Londra Konferansı'ndaydı. Ayrıca aynı gün İstanbul uluslararası bir kongreye ev sahipliği yapmaktaydı. Dolayısıyla olaylar yüzlerce yerli ve yabancı gazetenin önünde meydana gelmiştir.⁴

1. Türk – Yunan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu'nun 6/7 Eylül Olaylarındaki Yeri

Demokrat Parti ile Rum azınlık arasındaki sıcak ilişkiler, Kıbrıs meselesinin sorun olarak ortaya çıkması ile soğumaya başlamıştır. Hükümet göstermiş olduğu iyi niyet ve jestlerini sonlandırıp Rumlarla arasına mesafe koyarak değişen politikasını hissettirmiştir. Hükümetin değişen politikasına paralel olarak kamuoyunda da Rumlara yönelik bir tepki oluşmaya başlar. Dolayısıyla Kıbrıs sorunu Türk-Yunan ilişkilerinde ve ülkemizdeki Rum azınlıklara karşı izlenecek politikalarda yeni bir dönem açar⁵

Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler, özellikle Rumların terör eylemleri, Türk kamuoyunu Kıbrıs konusunda iyice duyarlı hale getirmiştir. Bu çerçevede bir gençlik teşkilatı olarak Türkiye Milli Talebe Federasyonu 24 Temmuz 1954'te yaptığı toplantıda bir Kıbrıs Komitesi kurmuş ve sorunu gündemde tutmak için mitingler örgütlemeye başlamıştır. Bunların içinden ortaya çıkan en önemli oluşum ise 29 Ağustos 1955'te kurulan "Kıbrıs Türktür Komitesi"dir. Bu komitenin ardından bütün Türkiye'de aynı isimle daha birçok komite kurulmuştur. Bu komitelerin ortak amacı ise Kıbrıs Sorununun Türk Hükümeti tarafından ulusal bir dava olarak ele alınmasını sağlamak, Türk kamuoyunu harekete

² Serdar Sakin, "6-7 Eylül 1955 Olayları Sonrasında Türk Kamuoyunun Tutumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, S: 12, 2010, s. 385.

³ Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 601.

⁴ M. Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.28.

⁵ Şerif Demir, "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S: 12, 2007, s. 39.

geçirmek, tüm dünyaya Kıbrıs'ta ayrı bir Türk halkı bulunduğunu, bu halkın EOKA'nın⁶ ideali olan Enosis'e⁷ karşı çıktığını ve Kıbrıs'ın geleceği üzerinde söz sahibi olduğunu göstermek olmuştur.⁸

Olaylar öncesinde Rumlar tarafından Kıbrıs'taki Türklere karşı girişilen maddi ve manevi saldırılar, Türk toplumunun gözlerini ister istemez Türkiye'de yaşayan Rumların üzerine çevirmiştir. Yunanistan'da kalan Türkler çok parlak bir yaşantıya sahip olmamalarına karşın, İstanbul Rumları büyük oranda refah içerisinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Yüz bin civarında bir sayıya sahip olan Rumlar ticaret sayesinde zenginleşmişlerdir. Bununla beraber Rumların yoğun olarak yaşadığı yerler İstanbul'un en gözde semtleridir.⁹

Özellikle 1954'ten itibaren Yunanistan, Kıbrıs'ı uluslararası gündeme taşıyarak Kıbrıs'a sahip olmanın yollarını aramaya başlar. BM'de alınan karar doğrultusunda Yunanistan'ın Kıbrıs halkına self-determinasyon hakkının verilmesi teklifi, adadaki huzur ve bölgedeki barışı tehlikeye düşüreceğinden gündem dışı bırakılması kararlaştırılır. BM'de alınan bu karar Rumları ve Yunan gençleri hiç memnun etmemiştir. Rumlar Kıbrıs'taki İngiliz yönetimine ve Türk azınlığa karşı terör hareketi başlatarak, adaya tek başına hakim olma mücadelesini hukuk dışı yollardan sürdürmüşlerdir. Bu durum doğal olarak Türk Hükümetinin ve Türk milletinin tepkisini çeker. Kıbrıs'ta akan kana ve giderek artan teröre çözüm bulamayan İngiltere, Kıbrıs'taki Rumlardan iyice bunalmıştır. Bunun üzerine İngiltere Türkiye'nin de katılacağı bir konferansta, Yunanistan ile birlikte sorunu diplomatik yollarla çözmek için harekete geçmiştir.¹⁰

Demokrat Parti döneminde azınlıkların durumuna bakacak olursak, çok partili demokrasi döneminin başlaması gayrimüslimler için de bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde ayrımcılığa rastlanmaması tüm azınlıklar arasında şaşkınlıkla beraber sevinçle karşılanmıştır. Demokrat Parti dolayısıyla İstanbul'dan TBMM'ye gönderdikleri milletvekili de kendileri için bir güven ve gurur kaynağı olmuştur. 1950 – 1955 yılları arasında Rumlar ve Yunanlılar Türkiye'deki geleceklerine umutla bakmaya başlamışlardır. O dönemde ilişkiler o kadar iyi boyutlara ulaşmıştır ki 6/7 Eylül'de meydana gelen olayların yaşanmasına ihtimal dahi verilmesi imkânsız görülmüştür.¹¹ Kıbrıs Meselesi ise 1950'lerin ilk yıllarındaki Türk-Yunan yaklaşmasının sonunu getirmiştir.

Londra Konferansı

Kıbrıs'taki Rumlar 1955 yılında Enosis yönündeki faaliyetleri yoğunlaştırıp ve hatta silahlı mücadeleye başladığında İngiltere bu konuyu çözüme kavuşturmak için yollar aramaya başlamıştır.

⁶ EOKA: 10 Kasım 1954'te Gravis liderliğinde Kıbrıs Rumları tarafından kurulan silahlı bir örgüttür.

⁷ Enosis: EOKA'nın ideali olan, Kıbrıs Adasını da içine alan Büyük Yunanistan düşüncesidir.

⁸ İsmail Sabahattin, **150 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1998, s. 23.

⁹ Serdar Sakin, Sabit Dokuyan, **Kıbrıs ve 6/7 Eylül Olayları (Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 70-73.

¹⁰ Şerif Demir, **a.g.m.**, s.39-40.

¹¹ Gürhan Gürcan, "6/7 Eylül Olayları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 50-51.

Bunun sonucunda İngiltere 29 Ağustos 1955 tarihinde bir konferans yapmaya karar verir ve bu konferansa Yunanistan ve Türkiye'yi davet eder. İngiliz Hükümeti, Türkiye ve Yunanistan'ı konferansa karşı karşıya getirmekten fayda sağlamayı amaçlamıştır.¹² Yunanistan'ın konferansta self-determinasyon konusunda ısrarlı olmayı planlaması üzerine Türk Hükümet yetkilileri bu konuda daha duyarlı hale gelmiştir. Başbakan Adnan Menderes Liman Lokantası'nda o meşhur nutkunu yapmıştır. Bu nutuk Türk Hükümetinin artık meseleyi ne kadar ciddiye aldığına bir göstergesi olarak konferans öncesi Türk çevrelerinde memnuniyet yaratırken özellikle Yunanistan'da şaşkınlık yaratmıştır.¹³

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu başkanlığındaki Türk heyeti Londra'ya gidince önce İngiltere Dışişleri Bakanıyla ön görüşmede bulunmuştur. Beraberinde ki Türk Heyeti ise Yunanlara verilebilecek olası hiçbir tavize onay vermeyeceklerini kararlılıkla vurgulamışlardır. 29 Ağustos'ta başlayan üçlü Londra Konferansı'nda önce Türkiye ardından Yunanistan bilinen görüşlerini tekrarlar. Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere'nin Kıbrıs'taki egemenliğinin devamına taraftar olduğunu belirtirken, Yunanlar Kıbrıs'ta yaşayanların yani Rumlar'ın adanın kaderini tayin etmesini talep etmişlerdir.¹⁴ Fatin Rüştü Zorlu'nun savunduğu Türk tezine göre ada Türkiye'ye verilmeliydi. Yunanlar ise Enosis'te diretiyorlardı. Basın ise bu dönemde sürekli bu konuda yayın yapıyordu. Türk kamuoyunun bütün dikkati Londra'ya çevrilmiştir. Günler geçtikçe propaganda yoğunlaşıyor sinirler geriliyordu.¹⁵

Londra Konferansı'nın devam ettiği günlerde Londra'da beş bin Türk'ün yaptığı miting Türk halkı tarafından büyük bir memnuniyetle takip edilmiş, bilhassa mitingi Londra'da bulunan "Kıbrıs Türktür Cemiyeti"nin bir şubesinin tertip etmiş olması Türkiye'de "Kıbrıs Türktür Cemiyeti"ne karşı olan alakayı bir misli daha kuvvetlendirmiştir.¹⁶

2 Eylül 1955'te ara verilen Londra Konferansı'na 6 Eylül'de tekrar devam edilmiştir. 8 Eylül günü bir sonuç bildirisi yayımlayarak sona erecek olan Londra Konferansı, bu bildiriye yayımlayamadan ve hiçbir karar alınmadan 7 Eylül'de dağılmıştır.¹⁷ Zaten açmaza giren konferansın başarısız bir biçimde dağılmasının asıl sebebi o sırada Türkiye'de yaşanan 6-7 Eylül Olayları olmuştur.¹⁸

2. 6/7 Eylül Olaylarının Başlaması ve Gelişmesi

5 Eylül 1955 gecesi Atatürk'ün evinin bulunduğu bahçenin yakınında bir bomba patlamıştır. 6 Eylül 1955 günü saat 13.00'de devlet radyosu, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan bombalı bir saldırı haberini duyurmuş ve bu haber öğleden sonra "İstanbul Ekspres" gazetesinin ikinci baskısıyla

¹² Mehmet Arif Demirel, **6 Eylül 1955 Olaylarına 50. Yılda Yeni Bakış Hangi Derin Devlet?**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 2006, s. 57.

¹³ Ahmet Gazioğlu, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878 – 1960**, Cilt:1, Ekin Basımevi, İstanbul, 1960, s. 84-87.

¹⁴ Şerif Demir, **a.g.m.**, s. 41-42.

¹⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitapevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1990, s. 110.

¹⁶ "Menderes Kıbrıs Türktür cemiyeti çalışmaları hakkında izahat aldı", **Hürriyet**, 6 Eylül 1955, s. 1.

¹⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 49; Gürcan, **a.g.t.**, s. 68.

¹⁸ Oran, **a.g.e.**, s. 602.

yayılmıştır.¹⁹ Bomba haberi halka şu şekilde duyurulmuştur: “Selanik’te Aziz Atatürk’ün doğduğu ev ile Türk Konsoloslugu binası arasındaki bahçede saat gece yarısını dört geçe bir bomba patlamış ve bu infilak neticesinde Aziz Atatürk’ün doğduğu evin pencereleriyle Konsoloshanenin camları hasara uğramıştır. İnfilak esnasında insanca zayıyat olmamıştır. Yunan polisi tahkikata başlamış ve daha sıkı emniyet tedbirleri alınmıştır. 5 şüpheli şahsın tevkiif edildiği bildirilmektedir. Yunan hükümeti meydana gelen hasarı ödeyeceğini söylemiştir. Yunan İçişleri Bakanı basına verdiği beyanatta “Bu işi hakiki bir Yunan’ın yaptığını zannetmiyorum” demiştir.²⁰

İstanbul Ekspres Gazetesi’nin saat 16.00’da haberi büyük puntolarla ve detaylandırarak: “Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı” manşetini atması siyasi tarihimize 6-7 Eylül 1955 olayları olarak geçen hareketin kıvılcımı olmuştur.²¹ İstanbul Ekspres Gazetesi o gün yaklaşık 300 bin adet bastırılarak İstanbul sokaklarında dağıtılmıştır. Bomba haberinin duyurulduğu günün akşamüzeri, çeşitli öğrenci birliklerinin ve Kıbrıs Türktür Derneği’nin çağrısı doğrultusunda, Taksim Meydanı’nda bir protesto mitingi düzenlenmiştir. Yapılan bu mitingün ardından olaylar yavaş yavaş boyut kazanmaya başlamış ve bazı gruplar İstiklal Caddesi’nde bulunan Gayrimüslimlere ait işyerlerinin camlarını taşlamaya girişmişlerdir. Olaylar yirmi ile otuz kişiden oluşan organize olmuş öncü birliklerin yönlendirmesiyle gerçekleştirilmiştir.²² İnsanlar ellerinde bayraklar ve Atatürk posterleriyle “Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır” temposu tutmaya başlamışlardır. Kısa sürede Taksim civarındaki Gayrimüslimlerin ikamet ve iş çevresi olarak bilinen Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı gibi bölgeler, çeşitli araç gereçlerle donatılmış olarak gelen ve işyerlerini, evleri, okulları, kiliseleri ve mezarlıkları tahrip eden insan yığınlarının akınına uğramıştır. Aynı şekilde İstanbul’un Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Moda, Kadıköy, Kuzguncuk, Çengelköy gibi semtlerinde ve Adalar’da şiddet olayları meydana gelmiştir.²³

Taksim’de başlayan gösteriler hızlı bir şekilde İstanbul’un her yerine yayılmıştır. Bazı kişiler Gayrimüslim komşularını ihbar ederek gruplara; Ermeni, Rum ve Yahudi komşularının evlerini göstermişlerdir. Herhangi bir yönlendirmenin olmadığı yerlerde ise saldırganlar öncelikli olarak isimleri Türkçe olmayan dükkanlara yönelmişlerdir. Müslüman halk ise ev ve işyerlerine Türk bayrakları asarak, tüm ışıkları yakarak kendi mülklerini korumaya çalışmış ancak istisnaide olsa bazen hedef olmuşlardır.²⁴

Olayların ilk ortaya çıktığı anda yağmalama yapılmamasına özen gösterilirken, olayların iyice kontrolden çıktığı gecenin ilerleyen saatlerinde ise yağmalama olaylarına da rastlanmıştır.²⁵ Kentin her yerinde yağmalar aynı yöntemle gerçekleştirilmiştir. Dükkanlar söz konusu olduğunda saldırganlar

¹⁹ Demir, a.g.m., s.42. Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, Çev: Bahar Şahin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

²⁰ Fahri Çoker Arşivi, **6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 256.

²¹ Demir, a.g.m., s. 43-44.

²² Gürcan, a.g.t., s. 75.

²³ Güven, a.g.e., s.13-14.

²⁴ Sakin, Dokuyan, a.g.e., s. 92; Güven, a.g.e., s. 17.

²⁵ Sakin, Dokuyan, a.g.e., s. 93.

önce vitrinlerini taşıyarak parçalamışlardır daha sonra ise dükkanların içindeki eşyaları dışarı çıkartıp paramparça etmişlerdir.²⁶

Rum, Ermeni ve Yahudilere yönelik saldırılar sırasında çoğu zaman Türk ve Müslüman komşuları, Gayrimüslimleri korumaya çalışmışlardır. Aynı şekilde saldırı yapılacağına dair dedikodular çıktığında ve saldırı sırasında da Gayrimüslimleri kendi evlerinde saklamışlardır. Bazı Müslümanlar ise ellerindeki Türk bayraklarıyla mağdurların ev ve işyerlerinin önünde durmuş, buraları sahiplerinin Türk olduğunu iddia ederek koruyabilmişlerdir. Ayaklanmadan sonra ise gayrimüslimler gazetelere ilan vererek yardımları için Müslüman komşularına teşekkür etmişlerdir.²⁷

Olaylar sadece İstanbul'da başlamamış başta İzmir olmak üzere Ankara, Bursa, Samsun, Adana ve Eskişehir'de de olay çıkarma teşebbüsleri olmuştur. Bursa ve Samsun'daki yetkililer Rum yerleşimleri için güvenlik tedbirleri almış ayrıca Bursa'da 97 Rum otele yerleştirilmiştir. Adana'da toplanan üç bin kişi ise polisin şiddet kullanmasıyla dağıtılmıştır. Eskişehir'de gençlerin katıldığı küçük çaplı bir gösteri, olaysız sona ermiştir. İzmir'deki olaylar ise bunlardan daha büyük çaplı olmuştur. Fuar nedeniyle Konak Meydanı'na çekilmiş olan Yunan bayrağı gençlerden oluşan bir grup tarafından indirilip yakılmış yerine Türk bayrağı asılmıştır. Ankara'daki saldırılar ise ağırlıklı olarak öğrenci protestosu şeklinde gerçekleşmiş şiddet olayları meydana gelmemiştir.²⁸

6 Eylül'de olayların başladığı akşam Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, trenle Ankara'ya gidiyorlarken yolda ayaklanmanın haberini almışlardır. Adnan Menderes bunun üzerine Sapanca'da trenden inerek İstanbul'a geri dönmüştür.. "Örfi İdare" ilan ederek birlik komutanlarına silah kullanarak sükunet ve düzeni sağlamalarını emretmiştir. İstanbul'daki yağma 22.00'de askeri birliklerin harekete geçerek Beyoğlu'na girmesi ve bütün ulaşım yollarını kontrol altına alınmasıyla yavaşlamıştır. Kara ve Deniz Birlikleri köprülerin iki başını tutarak Beyoğlu'na giriş ve çıkışı önlemişlerdir. Bazı birliklerde Beyoğlu'nda temizlik hareketine başlamışlardır. Gece 00.00'da örfi idarenin ilan edilmesiyle askeri birlikler tarafından olaylar kontrol altına alınmıştır. Bu arada gece yarısından sonra Rumlar da beş yüz kişilik bir grup oluşturarak Türkler üzerine bir misilleme girişiminde bulunmak istemişlerse de Türk askeri buna mani olmuştur.²⁹

3. Olaylar Sonucunda Yaşananlar ve Hükümetin Aldığı Tedbirler

6-7 Eylül olayları sonucunda meydana gelen maddi hasara resmi bir Türk kaynağına göre bakacak olursak: 4.214 işyeri, 1.004 ev, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel vb. yerlerin olduğu toplam 5.622 tesis saldırıya uğramıştır.³⁰ Genel itibarıyla en büyük tahribat Beyoğlu'nda olmuştur. Sıkıyönetim uygulaması nümayiş hareketlerinin bastırıldığı düşüncesiyle sabah erken saatlerde kaldırılmış fakat olaylar devam etme eğiliminde olduğu için İstanbul, Ankara ve

²⁶ Güven, a.g.e., s. 18.

²⁷ Güven, a.g.e., s. 23-24.

²⁸ Gürçan, a.g.t., s. 78-79; Güven, a.g.e., s. 29.

²⁹ Güven, a.g.e., s. 30; Sakin, Dokuyan, a.g.e., s. 102.

³⁰ Fahri Çoker Arşivi, a.g.e., s. 260.

İzmir’de yeniden uygulamaya konulmuştur.³¹ Olaylarda çeşitli yaralanma ve ölüm olayları da meydana gelmiştir. Yaralılarla ilgili verilen rakamlar 300 ile 600 arasında değişmektedir ve bu rakamlar yalnızca mağdurları değil, yaralanan suçluları da kapsamaktadır. Türk basınında ölü sayısı 11 olarak verilmiştir.³²

Hükümetin ilan ettiği Örfi İdare Komutanlığı’na Korgeneral Nurettin Aknoz getirilmiştir. İzmir’de ise Korgeneral Cemal Gürsel Sıkıyönetim Komutanlığı’na getirilmiştir. Geceleri saat 24.00 ile 05.00 arası uygulanan sokağa çıkma yasağı, devriyelerin kontrolleri ve İstanbul, Ankara ve İzmir’de yapılan tutuklamalarla her üç kentteki şiddet olaylarına son verilebilmiştir. İstanbul’da 5.104 kişi tutuklanmıştır. Ankara’da tutuklananlar için verilen rakamlar 300 ile 469, İzmir’dekiler için verilen rakam ise 50 ile 170 arasında değişmektedir.³³

Zararın maddi değeri anlamında ise dönemin basını farklı bilgiler vermektedir. Nitekim Vatan gazetesi İstanbul’da zararın iki milyar olduğunu, Tercüman gazetesi zararın İstanbul’da üç yüz milyonu aşmadığını, İzmir’de ise iki milyon civarında olduğunu belirtmiştir.³⁴

Olayların ardından Türk Hükümeti yaşananlardan üzüntü duyduğunu ve özür dilediğini belirten bir açıklama ile zararın tazmin edileceği sözünü vermiştir. İçişleri Bakanı Namık Gedik, Emniyetin başarısızlığı nedeniyle istifa etmiştir. Yerine geçici olarak Savunma Bakanı Ethem Menderes atanmıştır. Bakan Fuat Köprülü ise vekaleten Savunma Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Aynı nedenlere dayanarak Milli Emniyet Hizmetleri Şefi, İzmir Valisi, İzmir’de bulunan Birliklerin Komutanı, İstanbul Emniyet Müdürü, ve üç General iktidar tarafından görevden alınmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü’ne ise Kemal Aygün atanmıştır. Bunların dışında bir dizi memurun, çıkan huzursuzluk ve bunlarla yeterince mücadele edilememesinden, sorumlu oldukları gerekçesiyle görev yerleri değiştirilmiştir.³⁵

Şiddet olaylarının kontrol altına alınmasının ardından 9 Eylül 1955 günü Maliye Bakanlığının yaptığı açıklamayla zarara uğrayanlar lehine uygulanacak önlemler belirtilmiştir. Buna göre mağdurlara vergi kolaylığı, ucuz inşaat malzemesine erişim olanağı, cam ithalatı, banka borcu olanlara geri ödeme ve banka kredisi alma kolaylığı sağlanacağı açıklanmıştır. Kızılay ise acil önlem olarak Beyoğlu’ndaki ihtiyaç sahiplerine kişi başına 20 TL tutarında nakit yardım, kömür ve yiyecek dağıtmıştır. Gerekli tamiratın yapılabilmesi için de mağdurlara belediye aracılığı ile çivi, cam ve boya dağıtılmıştır.³⁶

Anayasaya göre Örfi İdare durumunun TBMM tarafından en kısa sürede onaylanma zorunluluğu bulunduğundan 12 Eylül 1955 günü TBMM toplantıya çağırılmıştır. Cumhurbaşkanı ve

³¹ “Fevkalade hal kaldırıldı”, **Akşam**, 7 Eylül 1955, s. 2; Sakin, Dokuyan, **a.g.e.**, s. 107; “Kaldırılan örfi idare Ankara, İstanbul ve İzmir’de tekrar kondu.” **Vatan**, 8 Eylül 1955, s. 1.

³² Güven, **a.g.e.**, s. 39-40.

³³ “Büyük Millet Meclisi toplantıya çağrıldı”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1955, s. 1; İbrahim Sertkaya, **Demokrasi Yolunda Bir Hayat**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008, s. 173; Güven, **a.g.e.**, s. 31.

³⁴ Serdar Sakin, **a.g.m.**, s. 380.

³⁵ Gürcan, **a.g.t.**, s.95; “İçişleri Bakanı Gedik istifa etti”, **Ulus**, 11 Eylül 1955, s. 1.

³⁶ Güven, **a.g.e.** s. 40-41.

Başbakan İstanbul'daki olaylarla bizzat ilgilenmiştir. Celal Bayar, Adnan Menderes ve milletvekilleri hasara uğrayan bölgeleri gezerek zarar görenleri teselli etmişlerdir.³⁷

Başbakan Adnan Menderes, bu toplantı da söz alarak Fuat Köprülü'nün hükümeti zan altında bırakan sözlerine cevap vermiştir. Menderes, olaylar nedeniyle şaşkın olduğunu belirterek ayaklanmaların iç yüzünü ortaya çıkarmak için her şeyi yapacaklarını söylemiştir. Olayların sebebinin Kıbrıs Sorunu'nun gerek Yunanistan'da gerekse Türkiye'de yol açtığı aşırı kışkırtılmış vatanseverlikte aranması gerektiğini belirtmiştir. Kıbrıs Sorunu dolayısıyla kışkırtılan halkın olaylara neden olduğunu söyleyen Adnan Menderes, aynı zamanda Türklerin Kıbrıs'ta katledileceği haberlerinin de kışkırtıcı rol oynadığını ifade etmiştir. Selanik'teki bomba olayının ardından ise halkı galeyana getiren kötü niyetli kişilerin aracılığı ile olayların istenmeyen boyutlara taşındığını belirtmiştir. Menderes, olayların bir gençlik, bir talebe grubunun harekete geçmesiyle başladığını ve bir anda bütün İstanbul'a yayıldığını söylemiştir.³⁸

Hükümet, ayaklanmaların içyüzünü ortaya çıkarmak için her şeyi yapacaktır. İktidar, acıları sarmayı ve zararları tazmin etmeyi olduğu kadar, böylesi olayların tekrarını önlemeyi de kendisine vazife edinmiştir. Başlatılan adli inceleme olayların gerçek niteliğini ortaya koyacak ve tüm dünyaya olayların Türklerin işi olmadığını gösterecektir. Nitekim TBMM Genel Kurulu toplantısında tüm konuşmacılar, olayları Türkiye'nin bir hukuk devleti olarak itibarını zedeleyecek ulusal bir facia olarak değerlendirmişlerdir.³⁹

Muhalefet Partisi olan CHP'nin lideri İsmet İnönü ise Ankara'daki olayların Örfi İdarenin devamını gerektirmediğini savunmuştur.⁴⁰ İnönü, olaylar nedeniyle duyduğu üzüntüyü beyan etmiş ve genel olarak hükümetin aldığı önlemleri desteklemiştir. Meclis Genel Kurulunda yaptığı konuşmasını devlet gücünün yetersizliğini işaret etmek ve acil bir açıklama talep etmekle sınırlı tutmuştur.⁴¹ Genel Kurul ise büyük bir çoğunlukla muhalefetin Örfi İdareyi zorla sınırlandırma ya da Ankara'yı bunun dışında tutma talebini reddetmiştir.⁴²

Hükümet zarar görenlere yardım edilmesi amacıyla Başbakan Adnan Menderes'in fahri başkanlığında bir yardım komitesi kurulmasına karar vermiştir. Bu komite bütün zararların tazmin edilmesi için memleket çapında yardımlaşmayı temin etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda 10 Eylül 1955'te gönüllülük esasına dayanarak para sağlanmasını hızlandırmak ve hasarın aciliyetine göre mağdurlara, özellikle düşük gelirli hanelere hemen ödeme yapmak maksadıyla, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın himaye ve Başbakan Adnan Menderes'in fahri başkanlığında, Kızılay Başkanı Rıza Çerçel, Borsa, Sanayi ve Ticaret Odaları Başkanı Üzeyir Avunduk, Yapı Kredi Bankası Yönetim Kurulu

³⁷ Güven, a.g.e., s. 31; "Büyük Millet Meclisi fevkalade toplantı yapacak", **Türkyolu**, 9 Eylül 1955, s. 1.

³⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 10, İçtima: 1, 12 Eylül 1955, s. 684- 689.

³⁹ Sakin, Dokuyan, a.g.e., s. 119; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960**, Kültür Ofset Limited Şirketi, Ankara 1991, s.260; Güven, a.g.e., s. 32-33.

⁴⁰ **Akis**, Cilt: 5, Sayı: 71, 17 Eylül 1955, s. 5.

⁴¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 10, İçtima: 1, 12 Eylül 1955, s. 688-699, Güven, a.g.e., s. 32-33.

⁴² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre :10, İçtima:1, 12 Eylül 1955, s. 668-669, Güven, a.g.e., s.33.

Başkanı Kazım Taşkent ve Sanayi Odası Başkanı İbrahim Esi'den oluşan bir komite kurulmuştur.⁴³ 12 Eylül'de yapılan meclis toplantısında, TBMM, Hükümetin Örfi İdarenin tasdikini ve altı ay süreyle İstanbul, Ankara ve İzmir'de devam etmesine yönelik isteğini kabul ederek onaylamıştır.⁴⁴

15 Eylül'den itibaren bağışlar Komite emrine gönderilmeye başlanmıştır. Bağış kampanyası sonucu toplam 8.7 milyon TL'nin yaklaşık yarısı kamu ve özel bankalarla, sayıları bir düzineyi geçmeyen büyük sanayi ve ticari kuruluşlarınca sağlanmıştır. Ayrıca bağışta bulunanlar arasında Demokrat Parti'nin bucak, ilçe ve il örgütleri ile diğer gerçek tüzel kişilerde katılmışlardır. Yardım çağrılarında yurt genelinden de geniş bir katılım olmuştur. Türk halkı maddi yardımların yanı sıra sözleriyle de birlik ve beraberliğini göstermiştir. Ayaklanmalara etkin bir biçimde karışmış olan öğrenci dernekleri ise Başbakan Adnan Menderes'e gönderdikleri telgrafla gönüllü olarak yeniden inşa çalışmalarına katılma emrini beklediklerini beyan etmişlerdir. Bir yandan bağışlar toplanırken bir yandan da zarar görenlerin belirlenmesi çalışmalarına başlanmıştır. Komite bu amaçla mağdurların söz konusu hasar öncesinde sahip oldukları servetin miktarı, hasar nedeniyle tamamen ya da kısmen yok olan eşyaları hasardan sonra ellerinde kalan servetin değeri ve sigorta durumlarıyla ilgili bilgileri vermeleri için anket formları hazırlayıp dağıtmıştır. Bunun sonucunda ise yalnızca İstanbul'da toplam 6.533.856 TL tutarında yardım yapılmıştır. Ayrıca olaylarda zarar gördüğünü belirterek başvuru yapıp yardıma hak kazananlardan %5,7sinin Müslüman, diğerlerinin ise Rumlar ağırlıklı olmak üzere Ermeni ve Yahudiler olduğu görülmektedir.⁴⁵ Yardım komitesinin faaliyetleri 10 Temmuz 1956 tarih ve 4/7474 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile sona erdirilmiş, bu tarihten sonra yapılacak başvuruların İstanbul Galata'daki Maliye Baş Müfettişliğine yapılması istenmiştir.⁴⁶

4. Tutuklamalar, Alınan Güvenlik Önlemleri ve Suçlamalar

Hükümetin saldırıların acilen aydınlatılmasına katkıda bulunacağını duyurduğu özel mahkemeler 10 Eylül 1955'te ilk sorgulamalarını yapmışlardır. İstanbul'da üç ayrı bölgede özel mahkemeler oluşturulurken, Ankara ve İzmir'de de oradaki tutuklular için birer özel mahkeme oluşturulmuştur. Mahkemelere Generaller başkanlık etmiştir, duruşmalar kapalı yapılmıştır.⁴⁷ İstanbul'da oluşturulan üç askeri mahkemede 19 Eylül ile 17 Ekim 1955 arasında Selimiye Kışlası'nda 1956, Davutpaşa Kışlası'nda 1200 ve Harbiye'de 1100 kişinin sorgulaması yapılmıştır. Tutuklanan şahıslar üç grupta sınıflandırılmıştır. Birinci grup, olaylara doğrudan katılmış olan birkaç bin kişilik kitlelerdir. İkinci grup, olay gecesi halkın arasında görülen 19 komünisttir. Üçüncü grup ise tedbir olarak tutuklanan komünistlerdir.⁴⁸

⁴³ Sakin, **a.g.m.**, s. 382; "Zarar görenlere yardım", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1955, s. 1; Gürcan, **a.g.t.**, s. 96.

⁴⁴ Demir, **a.g.m.**, s.49; "BMM'nin dün aldığı tarihi karara göre örfi idare 3 vilayette de 6 ay devam edecektir", **Akşam**, 13 Eylül 1955, s. 1.

⁴⁵ Sakin, **a.g.m.**, s. 383- 384; Gürcan, **a.g.t.**, s. 97-99; Güven, **a.g.e.**, s. 40-43; "Bayar ve Menderes'e çekilen telgraflar", **Vatan**, 11 Eylül 1955, s. 1.

⁴⁶ Sakin, **a.g.m.**, s. 385.

⁴⁷ Güven, **a.g.e.**, s. 51-52.

⁴⁸ Sakin, Dokuyan, **a.g.e.**, s. 110, 112.

Muhalefet olaylardan hükümeti sorumlu tutmuştur. Hükümeti olaylardan sorumlu tutan bir diğer grupta komünist çevrelerdir. Ayrıca Fuat Köprülü, Patrik Athenagoras ve Kıbrıs Türk'tür cemiyeti eski başkanı Hikmet Bil'de olaylardan dolayı hükümeti suçlayanlar arasındadır.⁴⁹ Fakat bütün bu suçlamalara rağmen halk arasında Menderes'e gösterilen sevginin boyutu da, Menderes'in suçlu görülmediğinin bir delili olarak sunulabilir. Nitekim olayları yerinde görmek için İstanbul sokaklarında gezmeye çıkan Başbakan ve Bakanlar halk tarafından beklenmedik bir sevgiyle karşılanmışlardır. Dükkânları yağma edilen kişiler dahi, Menderes'i görünce ellerini çırpmakta ve ona olan sevgilerini göstermeye çalışmaktaydılar.⁵⁰

Olayların yapılış tarzı ve manevi değer taşıyan mekanlara saldırıda bulunulması, komünist grupların suçlanmasına delil olarak gösterilmiştir. Komünistlerin suçlanmasına karşı hükümet içinden ilk tepki Fatin Rüştü Zorlu'dan gelmiştir. Yapılan ithamlar sonrasında ise İstanbul'da ne kadar sicilli komünist varsa hepsi tutuklanmıştır. Komünistleri suçlayanlar arasında Hürriyet Gazetesi ve Bülent Ecevit'te vardır. Olayları izleyen haftalarda ise Türk Hükümeti, saldırıların sorumlusunun komünistler olduğu tezini giderek daha az savunur olmuştur. Böylece şüpheli komünistlerde diğer birçok tutukluyla birlikte Aralık 1955 sonuna doğru serbest bırakılmışlardır. Bir kısmının davaları sürmüş olsa da bunlar davalılar lehine sonuçlanmıştır.⁵¹

Olaylardan sonra başlatılan tahkikatlar neticesinde Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve Milli Türk Talebe ile birlikte 34 sendikanın kapatılmasına karar verilerek üyeleri tutuklanmıştır. Kıbrıs Türktür Cemiyetinin merkez ve şubeleri zabıtaca mühürlenerek evrakı muhafaza altına alınmıştır ve cemiyete mensup 72 idareci Örfi İdare Komutanlığı'na verilmiştir. 1955 Aralık sonuna kadar, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin saldırıları teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklanmış olan 87 yöneticisi tahliye edilirken, 17 kişi hakkında 12 Şubat 1956'da dava açılmıştır.⁵²

Sovyetler üzerinde de bazı şüpheler uyanmasına karşın, bu yönde toplanan deliller kesin bir iddiaya varmak için yetersiz kalmıştır. Olaylarda parmağı olduğu düşünülen bir diğer aktör de İngiltere'dir. Bilindiği gibi İngiltere, Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu BM'ye taşımasından büyük bir rahatsızlık duymaktaydı. İngiltere'nin olaylardan sonra verdiği tepki de dikkat çekicidir. İngiltere Dışişleri Bakanı Mac Millan, Türkiye'ye, zarar gören İngiliz vatandaşlarının tazminat haklarının ertelenmesini öngören yumuşak bir protesto telgrafi çekmiştir. Böylelikle İngiltere, olayların planlanmasında bir rolü olmadığını kanıtlamak istemiştir.⁵³

⁴⁹ Demir, **a.g.m.**, s. 50; Resul Babaoğlu, "6/7 Eylül Olayları'nın Muhtemel Failleri Üzerine Bir Değerlendirme", **International Journal of Social Science**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2013, s. 1353; Sakin, Dokuyan, **a.g.e.**, s. 129.

⁵⁰ Sakin, Dokuyan, **a.g.e.**, s. 130.

⁵¹ Babaoğlu, **a.g.m.**, s. 1355; Sakin, Dokuyan, **a.g.e.**, s. 133,138; Güven, **a.g.e.**, s. 56; M. Hulusi Dosdoğru, **6/7 Eylül Olayları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 85.

⁵² Babaoğlu, **a.g.m.**, s. 1361; "Kıbrıs Türktür cemiyeti mahkeme kararıyla feshedildi", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1955, s. 1; "Kıbrıs Türktür cemiyetinin Başkanı ile idare kurulu nezarete alınanlar arasında", **Vatan**, 8 Eylül 1955, s. 1-7; Güven, **a.g.e.**, 68; Fahri Çoker Arşivi, **a.g.e.**, 308.

⁵³ Babaoğlu, **a.g.m.** s. 1358-1359.

5. Olayların Yunanistan'daki Yansımaları

6/7 Eylül olaylarının Türkiye dışında en çok etki yaptığı ülke doğal olarak Yunanistan olmuştur. Yunanistan olaylara tepkisini Ekim ayında Trakya'da düzenlenen NATO tatbikatına katılmayarak göstermiştir. Atatürk'ün evinin bombalanması olayı ile ilgili olarak da Yunanistan'da öğrenci olan Oktay Engin'i⁵⁴ tutuklayarak kendisine bu suçu zorla kabul ettirmeye çalışmışlardır. Türkiye'de yaşanan tahrip olayları karşısında Türk yönetimini eleştiren Yunan makamları, gerekli tedbirlerin alınmadığını ve bu olayların, Türk-Yunan ilişkilerinin gidişatına büyük zarar verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Atatürk'ün evi ve Konsoloslukta meydana gelen maddi zararların telafi edileceğini de ilan etmişlerdir. Fakat Yunanistan'ın yaptığı bu ilk hareketin sözde kaldığı kısa sürede anlaşılmuştur. Olayları bahane ederek Türk içişlerine karışmayı dahi deneyen Yunan Devleti, Anadolu'da bulunan Rum ahali hakkında tazminat ve teminat istemiştir. Ancak bu durum Türkiye tarafından eleştiri ile karşılanmıştır.⁵⁵

6. Yassıada Yargılamalarında 6/7 Eylül Olayları

6/7 Eylül olayları davası, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Yassıada'da kurulan darbe mahkemesinde görülen davalardan biridir⁵⁶ 19 Ekim 1960'ta başlayan ve 20 Duruşma sonunda 5 Mayıs 1961'de karara bağlanan 6-7 Eylül 1955 davasında 11 sanık yargılanmıştır. Davanın konusu 6-7 Eylül 1955'te Yunanistan'ın Kıbrıs Sorunu'nu uluslararası kamuoyunun gündeminde tutmak için BM'ye getirmesi ve bir sonuç alamayınca adada terör eylemlerini başlatması üzerine, İngiltere'nin sorunu görüşmek için Yunanistan ve Türkiye'yi davet ettiği Londra Konferansı sırasında Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığının İstanbul Ekspres Gazetesinde ikinci baskı yapılarak verilmesiyle Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin İstanbul'da düzenlediği mitingin, çoğunluğunu İstanbul'daki Rumlara ait malların, kiliselerin ve okulların hedef alındığı bir yıkma ve yağmalama eylemine dönüşmesi ve toplam 5622 mekanın tahrip edilmesi olayıdır.⁵⁷

Dava sonucunda Celal Bayar hakkında tatbikat yapılmayacağına, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Kemal Hadımlı hakkında verilecek kararın Anayasa davası ile birleştirilmesine, Fuat Köprülü, Fahrettin Kerim Gökay, Alaaddin Eriş, Mehmet Ali Balin, Mehmet Ali Tekinalp, Hasan Uçar ve Oktay Engin'in beraatine karar verilmiştir.⁵⁸ Sonuç olarak mahkeme Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'nun suçlu olduğuna hükmetmiştir. Yassıada'daki askeri mahkemenin duruşmalarında ise şiddet olaylarının sorumlusunun yalnızca hükümet üyeleri olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu davalarla 27 Mayıs 1960 askeri darbesi meşrulaştırılmak istenmiştir. Dolayısıyla mahkeme sanıkları

⁵⁴ Oktay Engin: Yunan Mahkemeleri olayın faili olarak Selanik Hukuk Fakültesi 2. Sınıf öğrencisi olan Oktay Engin'i cezalandırmıştır. Engin daha sonra Türkiye'ye sığınmıştır. Eğitimini Türkiye'de tamamlayarak Kaymakamlık, Emniyet üst düzey yöneticiliği ve Valilik görevlerinde bulunmuştur. Oktay Engin Yunan mahkemelerinin kasıtlı olarak yanlış karar verdiğini iddia ederek hakkındaki suçlamaları reddetmiştir.

⁵⁵ Oran, **a.g.e.**, s. 601; Gürcan, **a.g.t.**, s. 111; Sakin, Dokuyan, **a.g.e.**, 166-167.

⁵⁶ Emine Gürsoy Naskazi, **Yassıada Zabıtları-2 6/7 Eylül Olayları Davası**, Kitapevi 315, İstanbul, 2007, s. 7.

⁵⁷ Melek Fırat, **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 53-54.

⁵⁸ Gürsoy Naskazi, **a.g.e.**, s. 15.

suçlayabilmek için kısmen doğru olmayan tanık ifadelerini kullanmıştır.⁵⁹ Nitekim Yassıda mahkemelerinde Fatih Rüşti Zorlu lehine tanıklık yapmak isteyen kişilerin dinlenmelerine gerek görülmemiş olması göz önüne alındığında, Menderes ve Zorlu'nun olayları planlamaktan suçlu bulunmalarına ilişkin kararın da 6-7 Eylül sorumlularını ortaya çıkartmadığı söylenebilir.⁶⁰

Sonuç

6/7 Eylül olayları, Kıbrıs Meselesinin kamuoyunda yarattığı gerginliğe, hükümetin başlangıçta hoşgörülü yaklaşımı sebebiyle sıradan bir protesto eylemi olarak başlamıştır. Olayların gelişme zamanı ise oldukça dikkat çekicidir. Bir tarafta Londra Konferansı devam ederken diğer yandan hükümet yetkilileri Ankara'ya gitmek için yola çıkmışlardır. Olaylar sırasında yalnızca Rumlar değil Müslümanlar da zarar görmüşlerdir. Nitekim 6/7 Eylül 1955 olayları yağma ve tahrip için yapılmış bir gösteri değildir. Olay ulusal bir tepki olarak başlamıştır sonradan boyut değiştirmiştir. Olayların ertesinde hemen ilan edilen örfi idare ile suçlular tutuklanmıştır. Fakat bu tutuklamalar çok sürmez tutuklular kısa süre sonra serbest bırakılırlar. Kurulan yardım komitesiyle ise olaylar sırasında zarara uğrayanların hasarları karşılanmış ve maddi yardım yapılmıştır.

Olaylardan sonra normale dönüş için büyük çabalar harcayan Rumlar ve diğer azınlıklar devletten de aldıkları yardım ile bu süreci gayet hızlı atlattımlardır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in İstanbul'a gelip halkın önüne çıkmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticilerinin derhal olayları kınayıp ve bir daha tekrarlanmayacağını resmen açıklamaları olumlu ve iyi niyetli bir davranış olarak nitelenmiş ve yaşananları unutmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Rumlar 1955'te hiç beklemedikleri bir sırada yakalandıkları 6/7 Eylül olaylarından sonra hükümetin ve yöneticilerin özür dilemesi ve de Rumların tüm maddi zararlarını tazmin etmesi üzerine İstanbul'daki Rum toplumu ve Yunan vatandaşları yerlerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Hatta yaklaşan ilk seçimlerde Demokrat Parti'ye desteklerini sürdürmüşlerdir. Ancak beş yıl sonra yaşanan askeri darbeden sonra Yassıda Mahkemelerinde yargılama yapılırken 6/7 Eylül Olayları da dava konusu olarak eklenmiştir.

Kaynakça

TBMM Tutanakları (Zabıt Ceridesi), Devre: 10, İçtima: 1, 12 Eylül 1955.

BABAOĞLU Resul, "6/7 Eylül Olayları'nın Muhtemel Failleri Üzerine Bir Değerlendirme", **International Journal of Social Science** Cilt: 6, Sayı: 2, 2013.

DEMİR Şerif, "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S: 12, 2007.

⁵⁹ Güven, a.g.e., s. 77.

⁶⁰ Oran, a.g.e., s. 601.

DEMİRER Mehmet Arif, **6 Eylül 1955 Olaylarına 50. Yılda Yeni Bakış Hangi Derin Devlet?**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 2006.

DOSDOĞRU M. Hulusi, **6/7 Eylül Olayları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.

EROĞUL Cem, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitapevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1990.

FAHRİ ÇOKER ARŞİVİ, **6/7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

FIRAT Melek, **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997.

GAZİOĞLU Ahmet, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960**, C:1, Ekin Basımevi, İstanbul, 1960.

GÜRÇAN Gürhan, **“6/7 Eylül Olayları”**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

GÜRSOY NASKAZİ Emine, **Yassıada Zabıtları-2 6/7 Eylül Olayları Davası**, Kitapevi 315, İstanbul, 2007.

GÜVEN Dilek, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, Çev: Bahar Şahin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

ORAN Baskın (Ed.), **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

SABAHATTİN İsmail, **150 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1998.

SAKİN Serdar, **“6/7 Eylül 1955 Olayları Sonrasında Türk Kamuoyunun Tutumu”**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 3, S: 12, 2010.

SAKİN Serdar, DOKUYAN Sabit, **Kıbrıs ve 6/7 Eylül Olayları (Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.

SERTKAYA İbrahim, **Demokrasi Yolunda Bir Hayat**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008.

SÜKAN Faruk, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960**, Kültür Ofset Limited Şirketi, Ankara, 1991.

Akis, Cilt: 5, Sayı: 71, 17 Eylül 1955.

“Menderes Kıbrıs Türktür cemiyeti çalışmalarını hakkında izahat aldı”, **Hürriyet**, 6 Eylül 1955.

“Fevkalade hal kaldırıldı”, **Akşam**, 7 Eylül 1955.

“Kaldırılan örfi idare Ankara, İstanbul ve İzmir’de tekrar kondu”, **Vatan**, 8 Eylül 1955.

“Kıbrıs Türkler Cemiyetinin başkanı ile idare kurulu nezarete alınanlar arasında”, **Vatan**, 8 Eylül 1955.

“Büyük Millet Meclisi toplantıya çağrıldı”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1955.

“Kıbrıs Türkler Cemiyeti mahkeme kararıyla feshedildi”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1955.

“Zarar görenlere yardım”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1955.

“Büyük Millet Meclisi fevkalade toplantı yapacak”, **Türkyolu**, 9 Eylül 1955.

“İçişleri Bakanı Gedik istifa etti”, **Ulus**, 11 Eylül 1955.

“Bayar ve Menderes’e çekilen telgraflar” **Vatan**, 11 Eylül 1955.

“BMM’nin dün aldığı tarihi karara göre örfi idare 3 vilayette de 6 ay devam edecektir”, **Akşam**, 13 Eylül 1955.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/Volume 1 Sayı/Issue 1 Yıl/Year: 2018

**Child-based Postcards
Circulating in The 1970's:
Celebration and Perspective**

**1970'li Yıllarda Dolaşımda
Olan Çocuk Temalı
Kartpostallar: Kutlama ve
Bakış**

Deniz Karatekin¹

Abstract

This research is based on the language and images used in child-based postcards. The postcards that circulate in the 1970s will be analyzed without being torn from their historical context, particularly from children's contact. The meaning of childhood and what it entails will be examined through visuals and writings.

The postcards of tangible cultural objects will be depicted in children's postcards circulating in the 1970's, and the ones behind the postcards will be described with a phenomenological reading. People's experiences have been built on a problematic basis, created only through perception, leaving an edge. The multitude of subjects means different perceptions. Hence, experiential visuals, not experiential subjects, will participate in this research. In the images used, how girls and boys are represented and how

Özet

Bu araştırma, çocuk temalı kartpostallarda kullanılan dil ve görseller üzerinedir. 1970'li yıllarda dolaşımda olan kartpostallar çocuk teması özelinde tarihsel bağlamından koparılmadan anlatılacaktır. Çocukluğun ne anlama geldiği ve ne ifade ettiğini görseller ve yazılanlar üzerinden anlamaya çalışılacaktır.

Maddi kültür nesnelere olan kartpostalların 1970'li yıllarda dolaşımda olan çocuk temalı kartpostallar özelinde görseller ve kartpostalların arkalarında bulunanlar fenomenolojik bir okumayla anlatılacaktır. İnsanların deneyimlerini bir kenara bırakılarak sadece algı üzerinden oluşturulan bir sorunsal inşa edilmiştir. Öznelerin çokluğu farklı algılayışlar anlamına gelmektedir. Dolayısıyla deneyimleyen özneler değil deneyimlenmiş görseller bu araştırma dâhiline katılacaktır. Kullanılan görsellerde ise

¹ Deniz Karatekin, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Bölümü, denizkaratekin@gmail.com

femininity and masculinity roles are combined with visuality and writing in a family are the factors to be considered. Communicating by showing off a non-human entity, as well as using a separate language in communicating with children, is required to examine child-based postcards. In the 17th and 18th centuries, child perception also led to the concentration of children on different occasions and the different treatment of this theme over the current years. This research is about having an idea in terms of postcards not only visually but also through the eyes of those who have passed certain stages of printing and decided on the visuals (like, who selected, who took, who sent). Postcards, like photo albums, have evolved through certain stages and have different perspectives. They are also about recognizing that the images depicted or photographed are shaped through a single world view.

Keywords: Social Anthropology, Postcards, Children, 1970s, Material Culture

kız ve erkek çocukların nasıl temsil edildiği, ailenin içinde kadınlık ve erkeklik rollerinin nasıl görsellerle ve yazıyla birleştirildiği dikkat edilen unsurlardır.

Çocuk olmanın ayrı bir yere konulduğu ve çocuklarla iletişimde ayrı bir dil kullanılmasının yanında onları insan dışı bir varlık muamelesi göstererek iletişim kurulması çocuk temalı kartpostalların incelenmesini gerektirmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda çocuk algısı ayrıca şu an içinde bulunduğumuz yıl itibariyle çocukların farklı bir yere konulmasını ve farklı davranılması bu tema üzerinde yoğunlaşılmasına sebep olmuştur.

Bu araştırma, kartpostalların sadece birer görsel olarak değil belli basım aşamalarından geçmiş ve görsellere karar verenler(basan, seçen, alan, gönderen gibi) açısından bir fikir sahibi olmak üzerenedir. Kartpostallar da tıpkı fotoğraf albümleri gibi belli aşamalardan geçmektedirler ve farklı bakışlar barındırmaktadır. Ayrıca kartpostallar da resmedilen veya fotoğraflanan görsellerin tek bir dünya bakışı üzerinden şekillendirildiği konusunu da anlamak üzeredir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Antropoloji, Kartpostallar, Çocuklar, 1970'ler, Maddi Kültür

Giriş

Bir dönemin sosyal medyası yerine geçebilecek olan kartpostalların, birçok insanın dolaştığı yerleri belirtmek, kendine ve karşısındakine dair bir şeyler bulduğu, hal ve hatırı, kutlamaları sadece söz ya da yazıyla değil görselle de birleştirdiği kartpostalların hem bir maddi kültür ögesi olarak tarihi kayıt altına alınmasına yardım etmesi hem de dönemsel olarak kullanılan görsellerin yorumlamaya olanak vermesi açısından önemli materyallerdir denilebilir.

Kartpostallar üzerinden araştırma Türkiye'de az rastlanır bir durumdur. Kartpostal koleksiyonlarına sıkça rastlanmasına rağmen bunların tarihlendirilmesine dayalı kaynaklar kısıtlıdır. Yakın tarihteki kartpostallar söz konusu olduğunda ise hangi tür kartpostalların ne zamanlar dağıtımda olduğunu bulabilmek bazı zorluklar getirmektedir. Bu araştırma bu zorlukların (1970'lerdeki çocuk temalı kartpostallar özelinde) aşılmasında bir ön çalışma niteliği taşımaktadır. Ayrıca 1970'li yıllarda

dolaşımında olan çocuk temalı kartpostalların yorumlanmasında deneyimlere başvurulmadan görsellerin fenomonolojik bir akıl yürütme içinden gelişen çıkarımlar içermektedir.

Özellikle aile, çocuk, ölüm ya da kutlama söz konusu olduğunda gündelik hayatta kullanılan dilden daha farklı bir üslup kullanılabilmektedir. Kullanılan dil bazen ajite etmeye bazen de aşırı mutluluk sözleriyle durumu abartmaya yönelik olabilir; fakat benim bu yaptığım yorumların dahi bilinemeyeceğini dolayısıyla görseller üzerinden yapılan her yorumun gerçekliği ne kadar temsil edebileceği ya da edemeyeceği üzerinedir.

Bu kartpostalların incelenmesinde dönemsel özelliklerin yanında yalnızca görseller ve arkasında yazılan yazılar dikkate alınmıştır. Kartpostalları gönderen ve alan kişilere dair herhangi bir mülakat yapılmamıştır. Kartpostalların arka yazılarındaki yazılış biçimleri, anlatılanlar, sorular, kimden kime gönderildiği ne için gönderildiği, ne zaman gönderildiği ve tebrik, temenni biçimlerini anlamak üzerinde durulmuştur. Ayrıca gönderici söz konusu olduğunda sonraki başlıklarda bahsedilecek olan *studium* ve *punctum* önem arz edebilir. Çünkü kartpostalların seçimi söz konusu olduğunda beğeni ön plana çıkabilmektedir.

Görselin Algılanışı

Fotoğrafi algılanan dünya içine koymak, bir insanın onu oluşturan her türlü meziyeti ve onu o kişi yapan her türlü düşüncesiyle mümkündür. Yani algılayış herhangi bir öznenin değil özel olarak o öznenin algılayışdır. Dolayısıyla bir nesneyi özneyle birlikte hayal etmek nesnenin anlaşılır kılınmasını sağlayabilir.

Nesneler, insanlar aracılığıyla deneyimlenmektedirler. Uzak boşlukta yer kaplayan bir nesne, onu gören bir göz olmadığı sürece sadece yer kaplamaya devam eder. Bir şeyi görmek o şeyi zihinde anlamlandırmak anlamına gelir. Yani nesneyi görmek tek başına yeterli değildir. Nesnenin tezahürü ile birlikte yeni bir gerçeklik yaratılır. Fotoğraflar da anlamlarını insanların bu fotoğraflarla ilgilenme, onları anlama, kullanma ve böylece onlara anlam yükleme şekli üzerinden kazanırlar (Becker, 2016, s. 244). Dolayısıyla gerçekliği tüm saflığıyla aramak kişisel deneyimleri göz ardı etmemize neden olabilir. Nesneler farklı insanlarda farklı olarak görülebilir ve algılanabilir. Nesnenin çalışılması, nesneyle olan ilişkinin anlamlandırılmasına dair bir anlama çabasıdır. Merleau-Ponty, nesnelerin sadece birer nesne değil bakışla ve algıyla harmanlanmış halini aşağıdaki sözleriyle belirtmiştir:

Başkası, biyolojik ya da dınyusal işlevlerinin ötesinde, doğal nesnelere birer alete, birer araca dönüştürür ve kendini kültür nesnelere olarak bir ortama yansıtır. Bu sayededir ki ben bir kültür dünyasını, bir uygarlığı algılayabilirim. Kültür nesnelere ilki, bir davranışın taşıyıcısı olarak başkasının bedenidir. Diğer tüm kültür nesnelere varlıklarını bedene borçludur. Bedende temelini bulan yönelme, bir düşünce, bir proje kişisel öznenin koparak kendi kurduğu ortamda ve kullandığı araçlarda, dolayısıyla kendi dışında görülür hale gelir. Bu durumda nesne de insan varoluşunun konuşan bir içidir. (Direk, 2003, s. 52)

Merleau-Ponty'e göre, bireyin algısı sebep-sonuç zincirindeki son halkadır. Algılayan olmayı özneye yüklediği gibi algının ne yönde algılandığı da muğlaklaşır. Örneğin; kartpostallardaki görselin nasıl bir algıyla seçildiği bilinemeyebilir. Ya da kartpostalın saklanmasıdaki tutum özneye neyi

anımsatmaktadır onun seçilmesinin ne anlamı vardır? Öyleyse şeyler, karşısında düşünüp taşınacağıımız yalın ve tarafsız nesnelere değiller; her biri bizim için bir tutumu simgeler, bir tutumu anımsatır, bizde olumlu olumsuz tepkiler uyandırır; bir insanın kendisini çevrelediği nesnelere, yeğlediği renklerden dolaşmaya gittiği yerlerden, o insanın zevki, kişiliği, dünyaya ve dışarıdaki varlıklara karşı tutumu okunur (Merleau-Ponty, 2014, s. 30).

1970'li yıllarda dolaşımında olan kartpostallarda genç kızların arkadaşlarına en çok çiçek, bebek, artist resimlerinden oluşan kartpostallar gönderdiklerinden bahsedilmektedir (Tunç, 2013). Seçilen bu temalar kişinin bir simülasyon yaratmasında aracılık etmiş olabilirler. Dolayısıyla seçilen görsel öylesine seçilmiş değildir. Seçilmesini sağlayan etkenler vardır. Rengi, dokusu, düşündürdüğü veya anımsattığı...

Nesnelerle ilişkimiz mesafeli değildir, her nesne vücudumuza ve yaşamımıza seslenir, insan özelliklerine bürünür (uysal olur, tatlı olur, düşmanca olur, bize karşı koyar...); tersi de geçerlidir, bu nesnelere sevdiğimiz ya da nefret ettiğimiz davranışların simgeleri gibi yaşarlar içimizde. İnsan şeylere yatırım yapar, şeyler insana (Merleau-Ponty, 2014, s. 31).

Fotoğrafın Dili

Göze nasıl görünürse görünsün, ne türden olursa olsun, fotoğraf görünmez: gördüğümüz şey aslında o değildir (Barthes, 2014, s. 18). Fotoğrafın kendine ait bir dili olduğunu düşünülebilir. Bunu söylerken dahi cümlelerin fotoğraf üzerine düşünenden çıkması, düşünenin diliyle gerçekleşir. Roland Barthes Fotoğraftan bahsederken toplumbilimcilerin zihninden değil kültürsüz ve ilkel bir insanın zihninden bakmak istediğini anlatır. Tüm öğrenilmiş bilgilerin yok sayıldığı ve hatta olmadığı bir zihinden bakmak istediğini anlatır; çünkü fotoğrafa bakıştaki zihinde belirenler fotoğrafta görmek istediği saf ve duru bakıştan alıkoymaktadır. Barthes'ın, 'Camera Lucida' metninde '...biri anlatımcı, diğeri eleştirel iki dil arasında savrulan bir özne olmanın sıkıntısı.' cümlesiyle içinde bulunduğu karmaşayı anlatmaktadır.

Kartpostallara verilen anlam ise arkasında bulunan yazılarla belirlenir. O dil üzerinden kartpostaldaki görsel algılanır. Yazılardan bağımsız düşünülmez. Bu yüzden bir anneye gönderilen kartpostalla bir arkadaşına gönderilen kartpostallarda farklılıklar görülmektedir. Bir anneye içinde anne olan bir kartpostal ya da çocuk olan bir kartpostal gönderilmektedir. Her ikisi de içlerden birini anlatan bir kartpostal olmaktadır (Bu durum çocuk temalı kartpostallar dışında incelenmemiştir. Örneğin; başka bir şehirden atılan kartpostallarda şehir fotoğraflarına da rastlanabilir.) Bu durum gönderici ve alıcı arasında kartpostalların görseli düşünüldüğünde gerçekleşen bir durumdur.

Fakat boş bir kartpostaldaki görsel kişiler arasındaki duygudaşlığa sahne olmadığı için salt bir görsel olarak yorumlanabilmektedir. Fakat görsele bakan kişi yine kendi zihninden bağımsız bir şekilde yorumlamamaktadır. Fotoğrafın dili, Roland Barthes'ın söylediği gibi kültürsüz ve ilkel bir insanın zihninden bakarak anlaşılabilir.

Aile temalı kartpostallarda o güne kadar belki de hiç birbirini görmemiş insanlar bir aile izlenimi vermektedirler. Fotoğraf çekiminin yapıldığı yerde (stüdyo veya dışarı) fotoğrafçının direktifleriyle

hareket edenler en uygun pozun verilmesi esnasında kendilerini değil bir başkasını oynamaktadırlar. Poz verme ya da istenilen pozun yakalanması meselesi fotoğrafın tüm anlamını değiştirebilmektedir. Poz verenin sadece özne olmasını beklememek gerekir. Çünkü bir nesneye de uygun şartlar sağlandığında anlam yüklenebilir.

Anlamın Ölümü

Bir fotoğraf ölüm ile ilgiliyse algılanan görüntü de ölüm ve acı olabilir, ölen kişinin gülümsediği bir fotoğrafa bakarken ise o kişiyi anımsamanın verdiği acı bir insanda belirebilir. Fakat sorun şu ki; hem gülümseyen hem de ölen kişi fotoğrafı gören kişi değildir. Fotoğrafta artık yaşamayan kişiyi, fotoğrafı gören ve yaşayan kişinin algısıyla birlikte yani anlattıklarıyla görmek mümkündür.

Bütün fotoğraflar *memento mori* niteliği taşır, yani ölümü akıldan çıkarmamaya yarar. Bir fotoğraf çekmek, başka bir insanın (ya da şeyin, durumun, vb.) ölümlüğüne, incinebilirliğine ve dönüşebilir haline dahil olmaktır. Söz konusu anı dilimleyerek donduran bütün fotoğraflar, zamanın amansız eriyişinin tanığıdır (Sontag, 2010, s. 19). Tıpkı kartpostallarda olduğu gibi. Sahafalardan toplanılan her kartpostal insanların artık onlara ihtiyacı olmadığını gösterebilir. Belki de yaşadıkları sırada birbirleriyle hiç temas etmeyen (sadece fiziksel olarak değil antılarla da) insanların tanımadıkları 'yakınlarına' ait objelerini dağıtmaları ya da atmalarının o obje hayatlarında o an dışında bir daha görüşmeyeceklerini göstermektedir. Dolayısıyla obje öldürülmüştür ya da ölmüştür. Objeyi tanıyan dışında artık o kişinin ona verdiği anlamı taşımayacaktır. Objenin elbette bundan haberi yoktur. Fakat bahsedilen verilen anlamın öldüğü üzerinedir.

1970'lerde "Bayram Kartları"

1970'li yıllardaki kartpostalları anlamının en iyi yolu o dönemi yaşayan insanların deneyimlediklerini anlatmalarından geçmektedir. Ayfer Tunç'un 'Bir Maniniz Yoksa Anneler Size Gelecek' metni nesnelere aracılığıyla bir dönemi anlatan ve nesnelere dönemsellik olarak nasıl kullanıldığını anlamak açısından önemlidir.

Bayramlarda özellikle başka şehirlerde yaşayan tanıdıklara, eşe dosta, ahabaplara, aile dostlarına muhakkak kart atılarak bayramları "kutlunur"dı. Başka şehirlerde yaşayan aile dostları arasında bir kartlaşma söz konusuysa gönderilen şehrin manzarası seçilir, genç kızlar sevdikleri arkadaşlarına çiçek, bebek, artist fotoğraflarından oluşan kartlar göndermeyi tercih ederlerdi. Almayalılar ışığa tutulup sağa sola doğru hafifçe oynatıldığında, resmin hareket ettiği sanısı uyandıran ve görüntüsü değişen, üstü kalın plastik bir maddeyle kaplı tuhaf kartlar gönderdiler. 70'lerin ikinci yarısında sol söylemin yoğunlaşmasıyla birlikte, yoksulluk manzaraları içeren ve üzerinde toplumcu-gerçekçi şairlere ait dizelerinde bulunduğu kartlar yoğunlaşmıştı. Askerde olan gençler ailelerine kendi fotoğraflarını gönderemiyorlarsa, üzerinde asker fotoğrafı olan kartlar gönderiyorlardı (Tunç, 2013, s. 294-295).

Barthes, fotoğraf ile ilgilenmenin studium yoluyla olduğundan bahsetmektedir. Keskinliği olmayan fakat bakışı sağlayan 'bir tür kendini verme' olduğunu söylemektedir. Biçimlere, yüzlere, hareketlere kültürel olarak katıldığını söylemesi yine studium aracılığıyla olmaktadır. Studium'u aşık olma düzeyinde değil, hoşlanma düzeyindedir; yarım bir tutku, yarım bir istek harekete geçirir; "idare

eder” bulduğumuz insanlar, eğlencelere, kitaplara ya da giysilere karşı duyduğumuz gibi belirsiz, kaypak ve sorumsuz bir ilgidir (Barthes, 2014, s. 41).

İnsanların bir fotoğrafa kendini yakın hissetmesi veya estetik olarak beğenmesi o insanı oluşturan şeyler yüzündendir. Bazı fotoğraflar insanı delip geçen fotoğraflar değildir. Bir aşırılığa belki de fotoğrafa aşık olmaya ya da gözlelerine ayırma durumunda ise punctumdan bahsedilmektedir. Dolayısıyla Barthes fotoğrafta iki temayı birbirinden ayırmaktadır.

Anlatılanlarda görüldüğü üzere posta kartları ya da kartpostallar gönderici söz konusu olduğunda kategorilere ayrılmaktadırlar. Gönderen kişinin yaşı ve cinsiyeti hangi kartpostalı göndereceği konusunda tahmin edilebilir sonuçlar içerebilirler. Kartpostallarda hangi fotoğrafın veya resmin seçileceği, *studium* belki de *punctum* üzerinden olabilmektedir. Çünkü beğeni burada asıl mesele olabilmektedir.

Beğeniyle harmanlandığında kartpostalı gönderenin kendine veya göndereceği kişiye yakın bulunduğu görsellerin seçimi de önem arz etmektedir. Kartpostallar da aileyi temsil edecek bir kartpostal veya çocuğuna, annesine, arkadaşına gönderdiği kartpostallar da yine bu kategorileri temsil edecek kartpostalların seçimi duygudaşlık yoluyla yapılabilmekte ve bu yolla seçilebilmektedir.

Özel olarak çocuk kartpostalları söz konusu olduğunda eğer ‘yavrusu’na gönderecekse genellikle küçük çocuk resimleri tercih edilmekte ve aile büyüklerine gönderilecekse de ya onları temsil eden bir görsel ya da kendini temsil eden bir görsel kullanılmıştır. Çocuğa özel kartpostalların seçimi ve bu kartpostalların var oluşu çocukluğun ayrı bir dönem olarak inşa edilmesi sorunu akla getirmektedir.

Çocukluğun, ‘cicili bicili’ kıyafetlerin giydirildiği, kız çocuğuna doğar doğmaz pembenin, erkek çocuğuna ise mavinin yakıştırıldığı bebeklik dönemi henüz yeni doğmuşken büyüklerin öğretisiyle başlayan ‘kadınlık’ ve ‘erkeklik’liğin biraz büyüdüğünde pekiştirileceği bir dönem olarak bahsedebiliriz. Adam olacak çocuklar, öncesinde farklı bir yaratık olarak görülmektedir. Fakat sonrasında çocuk büyüyüp insan olmuştur. Büyük bir insanla bir çocuğun baktığı dünya birbirinden farklıdır. Çocuk büyük bir insanın baktığı dünyadan bakmayı öğrenecektir; fakat o zamana kadar yetişkinlerin dünyasında ötekidir.

Kartal Tibet’in yönetmenliğini yaptığı Türkan Şoray’ın başrolde oynadığı 1978 yapımı Sultan filmindeki çocukların ev işi yapan, işe giden ve diğer büyükleri gibi davranan insanlar olduğunu görmekteyiz. Giydikleri kıyafetler ise onların boyuna oranla küçültülmüş kıyafetler olarak tanımlanabilir. Filmde bu çocuklar ‘şehirli’ bir ailenin çocukları olarak gösterilmemektedir- köylü ve şehirli ayrımı yapma çocukluk döneminde ne kadar farklılıklar getirebilir tartışılabilir bir konudur-. Fakat genel anlamda çocukluk inşa edilmiştir denilebilir.

Çocukluk

Batı’da Ortaçağ boyunca çocukluk, insan yaşamanın kendine özgü bir dönemi olarak görülüyor; bebeklikten çıkan çocuğun minyatür bir yetişkin olduğu kabul ediliyordu (Onur, 2005, s.

99). 18. yüzyılın başlarında, Furetiere'nin sözlüğünün 'çocuk' teriminin kullanımındaki açıklamasında; 'çocuk' terimi arkadaşla selamlaşma ve gurur okşama için veya birbirlerine iş yaptırmak için ikna edici olmak adına kullanılırdı (Aries, 1962, s. 27). Çocukluk döneminin inşasında farklı dönemlerde farklı izler bulmak mümkün olabilir. Çocukların nasıl algılandıkları her zaman tarihsel ve toplumsal bir bakış açısını yansıtır (Ercan, 2005, s. 115).

Maddi kültür bağlamında kartpostallar başlığına geçmeden önce çocukluk döneminin inşasından kısaca bahsedilmiştir. Çocuk temalı kartpostalların seçiminde neden özellikle çocukluk üzerinde durulmaktadır böylelikle anlatılmaya çalışılmıştır.

Kartpostalların tarihlerini anlayabilmek için öncelikle dönemsel farklılıkları keşfetmek gerekmektedir. 1970'li yılların filmleri, dizileri, büyük tarihsel bir olayın olup olmadığı, okutulan kitaplar vs. üzerinden kapsamlı bir araştırma yapılması gerekmektedir.

1970'li yıllarda dolaşımda olan çocuk temalı kartpostallar söz konusu olduğunda öncelikle tarihlendirme konusundaki sıkıntıların giderilmesi gerekmektedir. Kartpostalların arkasında yer alan telefon numaraları aracılığıyla bir tarih sınırlandırılması yapılabilmektedir. Örneğin; altı haneli telefon numaraları İstanbul'da 1983 yılına kadar, Ankara'da ise 1989 yılına kadar sürmüştür. Dolayısıyla kartpostalların arkasındaki numaralarla 1960'lardan başlayarak 1989 yılına kadar bir kısıtlamaya gidilebilmektedir. Buradan sonrası ise 1970'leri yaşayanların ağzından dinlemekle gerçekleşmektedir. Anlatılanlar geçmişi hangi objelerle tarif ettikleriyle birlikte ilerlemektedir. Maddi kültür nesnelere kişisel tarihi genel tarihe bağlamaktadırlar. Böylelikle nesnelere aracılığıyla tarih kayıt altına alınmaktadır. (Sana yağ ve tüp gaz kuyruklarından, Kıbrıs Harekâtı sırasında evlerde aydınlatmaların ve araba farlarının naylonla kaplanmasına, giyilen bol paça pantolonlardan, izocam ve eti reklamlarına kadar.)

Yaşanılan dönemleri hatırlamada, insanların doğduklarından itibaren yanlarında olan objelerin büyük payı vardır. Giymek için kıyafetleri, yürümek için ayakkabıları bireylerin ayrılmaz parçaları olurlar. Bu parçalar dönem dönem değişebilirler. Örneğin; ayakkabılar topuklu, topuksuz, ince topuklu kalın topuklu, platformlu gibi ayrılmaktadırlar. 1970'lerde ise büyük platformlu ayakkabıların, bol paçalı pantolonların giyildiği bir dönem olarak hatırlanmaktadır. Giysilerin bir dönemin hatırlanması sağlamlasının yanında tarihi yaşanan olayların ve yine o dönemi hatırlatan objelerle mümkün olabilmektedir. Ayfer Tunç'un 'Bir Maniniz Yoksa Anneler Size Gelecek' metni nesnelere genel tarihe bağlamada önemlidir. Anlatılan bölümlerden biri Kıbrıs çıkartmasına dairdir. Bu durum; '1974 yılının 20 Temmuz ve 14 tarihlerinde Kıbrıs'a iki çıkarma yapıldı, bunlara Birinci ve İkinci Barış Harekâtı denildi. Bülent Ecevit bir gecede 'Karaoğlan' kesildi, dağlara taşlara adını yazdırdı, Ecevit mavisini denem gömleğiyle meydanlara çıkıp güvercin uçurdu. Kıbrıs Savaşı sırasında Cumhuriyet Halk Partili olan evlerin neredeyse tamamına Ecevit'in bir resmi duvara asılmıştı. Seyyar satıcılar bu resimler iyi para kazandılar. 1974 yılının temmuz, ağustos ve eylül aylarında doğan çocukların büyük çoğunluğuna Savaş, Barış, Ecevit, Bülent adları kondu' şeklinde anlatılmıştır. Ayrıca Kıbrıs Barış Harekâtının zaferini anlatan plakların pop şarkıcıları tarafından da doldurulduğu anlatılmaktadır. Bu olaylarda yaratılan söylem salt bir siyasi söylemi içermemektedir. Foucault söz konusu olduğunda söylem bir temsil sistemidir. Pratiklerde bu söylemin içine girmektedir. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Türkiye bağlamında beyaz güvercin barış sözcüğü ile anılmıştır.

Toplumsal kimlik bakımından nesnelere kişiler arası temasın yokluğunda bir insanın belli özelliklerinin yerini tutabilir. Dolayısıyla bir nesne görsel olarak birinin mülkiyetinde görmek, bize bu tür statüyü onaylaması için kendisiyle konuşmamıza gerek kalmadan o insan hakkında çok şey anlatabilir (Woodward, 2016, s. 190). Kartpostallardaki görsellerin birinde bir bebek pembe tulumunun içinde oturmuştur. Bu fotoğraf bebeğin cinsiyeti hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadır. Kadınlığa ve erkeklığe yakıştırılan renkler bu konuda ayırım yapmamızı kolaylaştırabilir. Fakat nesnelere anlamlandırışları farklılıklar gösterebilirler. Bahsedilen görsel görünen görselden farklı olarak algılanabilmektedir. Hangi döneme ait olursa olsun dolaşıma sokulan her nesne başkaları tarafından da anlamlandırılır. İnsanın dünyayı gördüğü yer edindiği deneyimleri de etkilemektedir.

Kartpostalların fenomenolojik akıl yürütme içerisinden gelen çıkarımlar içermesi nesne ile değil nesnenin tezahürüyle ilgilenilmesinden kaynaklanmaktadır. Kartpostalların 'gerçekte' ne anlattığı değil nasıl ilişki kurulduğu ve onları anlama çabasıdır.

Kartpostallar

Çocuk temalı kartpostallar incelenirken özellikle 1970'li yıllarda kartpostallar üzerinde bulunan fotoğraflar üzerinden bir yorumlama gidilmiştir. Bu fotoğrafların yorumlanması başlarda bahsedildiği gibi fenomenolojik bir okuma eşliğinde yapılmıştır. Kartpostalları gönderen-alan, fotoğraflarda yer alan modellerle de mülakatlar yapılamayacağından kartpostalların üzerinde bulunan temalar üzerinden yorumlamalar yapılmıştır.

Çocukların, anne ve babalarının üzerinde bulunan kıyafetlerin renklerinden, nasıl bir kıyafet giydirilmiş olmasından, kişilerin fotoğraflarda nasıl konumlandırılmış olduğuna kadar dikkat edilmiştir. Çünkü bu tür şeyler tek tek incelendiğinde kartpostalların neden seçilmiş olabileceğine dair fikirler ortaya çıkabilmektedir. İnsanlar kendileriyle ilişkilendirebilecekleri kartpostallar göndermeyi tercih edebilmektedirler. Ayrıca bu ilişkilendirdikleri şeyler fotoğrafın kapalı olarak nasıl bir anlam ifade edebileceği üzerinde de önemlidir denilebilir. Aşağıda bahsedilecek olan kartpostallarda öncelikle nasıl bir çocuğun ve çocukluğun istediğinden bahsedilecektir. Ardından ailenin nasıl görüldüğünden ve nasıl şekillendirildiği kartpostallardaki fotoğraflar aracılığıyla antılmaya çalışılacaktır.

Akıllı ve Temiz Çocuklar

İyi bir çocuk büyüklerinin sözünü dinleyen ve onların sözlerinden çıkmayan bir çocuktur. Tertiplidir ve düzenlidir. Temiz ve akıllı olması onun yetişkinlerin dünyasında kabul edilmesini sağlamaktadır.

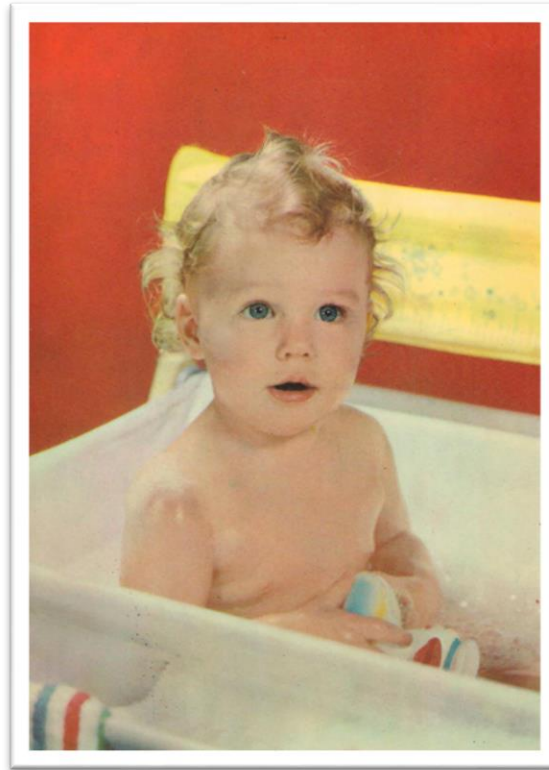
Kartpostallardaki, köpükler içinde banyo yapan çocuklar, 'duru' bakışları hafif gülümsemeleri ve fotoğrafçının bakmasını istediği yöne doğru bakarken istenilen uslu çocuk görüntüsü de verilmiş olabilir. Bu çocukların yanlarında veya üstlerini aldıkları havlular ile fotoğraflanmışlardır. Bakışların fotoğraf makinesinin objektifi dışındaki bir yere kaydırılmasının nedeni ebeveyne bakması gibi yorumlanabilmekle beraber fotoğrafçının tarzı veya dönemsel bir tarz da olabilir. Burada Doğan Kardeş Dergisi'nin öğütlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Dergide yazılan yazılarda 'Yarının Türkiye'si'nden bahsedilir; tabiatı, insanı hayvanıyla tertemiz, çalışkandır. Tembel asla değildir. Evlidir,

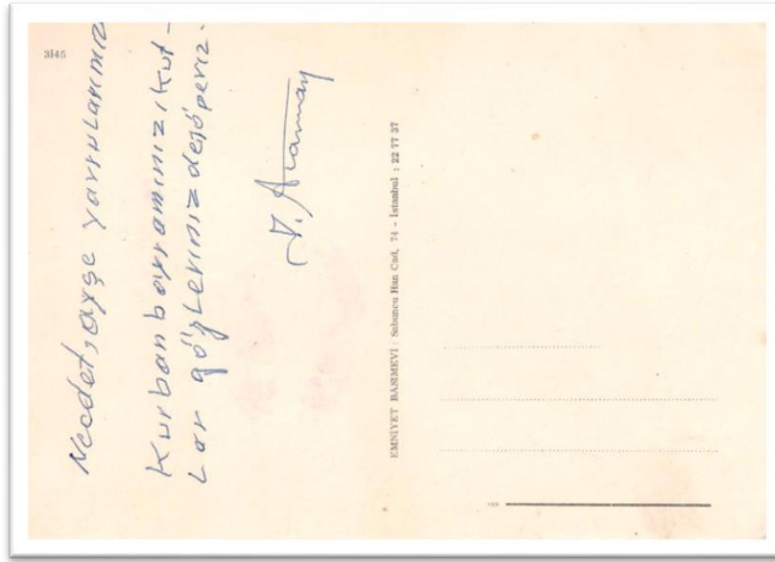
çalışmak planlı ve rasyonel bir tarzıdır, makine gibi tıkır tıkır işlemektedir. Köyler ve şehirleri birbirlerine temiz yollarla bağlı olarak tasvir edilir. “Sanatkâr, cemiyetin baş tacıdır”, “Yarının Türkiye’si yeryüzünün cennetidir” denilmektedir. Akıllı olmanın; rasyonel düşünmekle iç içeliği, olay açıklamalarında rasyonel bir tavrın benimsenmesi ile genişletilmekte ve dergide hakim bir eğilim olarak görülmektedir (Gürdal, 2005, s. 170). Yarının Türkiye’sinde görülmek istenen çocuk bu şekilde tanımlanmaktadır. Doğan Kardeş Dergisi önce 1978 yılı ortalarında daha sonra da 1993 yılında yayım hayatına son vermiştir. Fakat öğütlediği sözler birkaç neslin büyümesinde aracılık etmiş olabilir. Bunlardan İdil Biret, Coşkun Aral, Pınar Kür gibi isimler çocukluklarında bu dergiye yazı yazmıştır. Derginin misyonuna ve ‘Yarının Türkiye’si’ne örnek oluşturacak isimler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kartpostallardaki temizlenen çocuklar ‘Yarının Türkiye’sine örnek çocuk temsilleri olabilirler. Tıpkı dergide öğütlediği üzere temizlerdir ve büyüdüklerinde Yarının Türkiye’sine yakışır birer insan olacaklardır.

Neddet, Ayşe yavrularımıza, kurban bayramınızı, kutlar gözlerinizden öperiz.’

Küvetin içine oturtulmuş bir çocuğun fotoğrafının bulunduğu kartpostalda; çocuk sakin ve şaşkın bakışlarla bakmaktadır. Orta- üst sınıftan bir ailenin çocuğunu temsil ediyor olabilir; çünkü küvetin içinde köpükler eşliğinde banyo yapmaktadır.

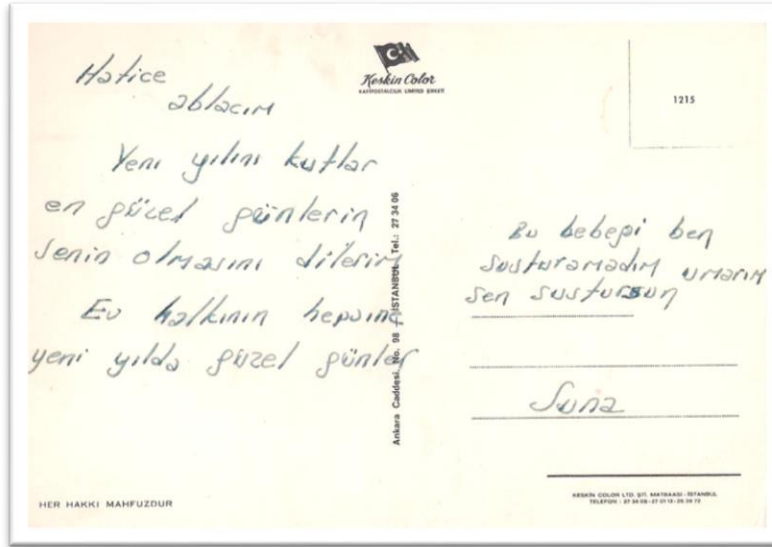
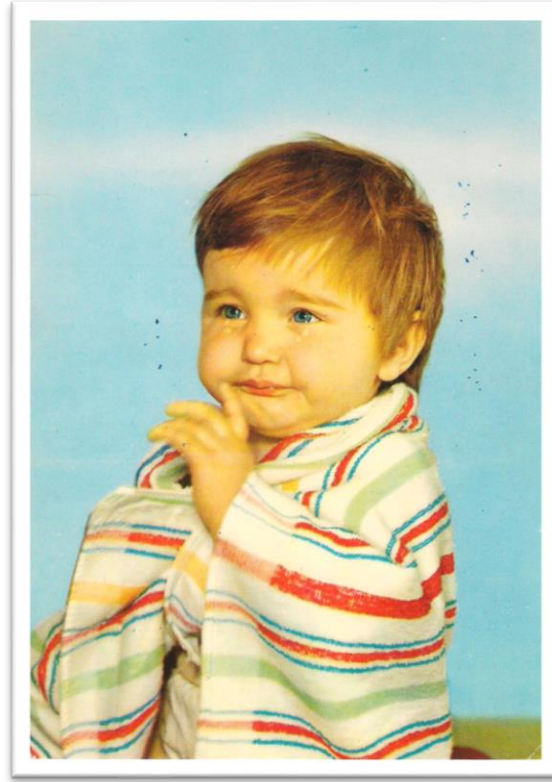

'Hatice Ablacım, yeni yılını kutlar en güzel günlerin senin olmasını dilerim. Ev halkının hepsine yeni yılda güzel günler. Bu bebeği ben susturamadım umarım sen susturursun'

Bu kartpostalda fotoğraflanan çocuk diğer kartpostaldan farklıdır. Çünkü ağlamaktadır. Fakat bu ağlama bir ajitasyon değil, -belki de- istediği yapılmayan “mızımız” bir çocuktur. Zaten yazılan notta istenen de çocuğun susturulması ve akıllı bir çocuk haline dönüştürülmesidir.

Banyo yapan çocukların olduğu kartpostalları araştırırken “siyah” bir çocuğa rastlamadım. Bu durum belki de “beyaz” bir çocuğun hem eğitilebilir hem de ‘siyah’ olmanın getirdiği vahşilikten ayrı düşünülmesini kolaylaştırmış olabilir.

Didaktik bir bakış söz ile söylenese de görseller ile pekiştirilmiştir. Akıllı ve uslu bir çocuk olmak temiz olmaktan geçmektedir.

Modeller

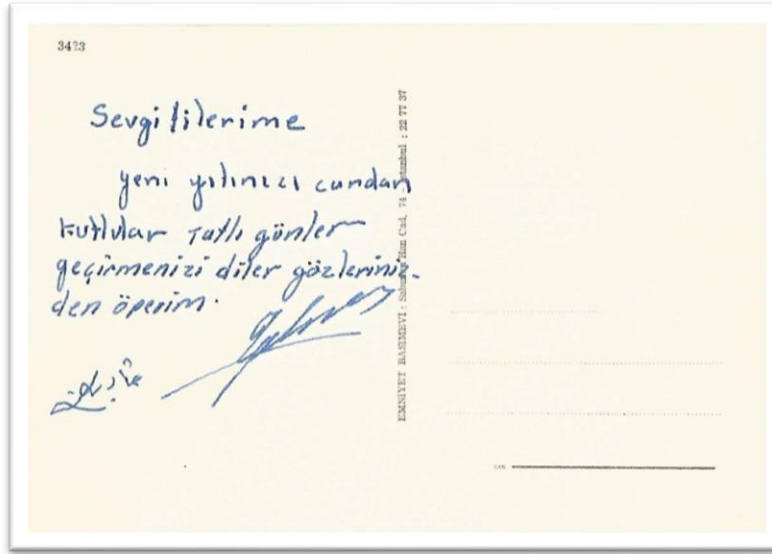
Aile akraba bağlantılarıyla doğrudan doğruya bağlanan, yetişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insanlar topluluğudur (Giddens, 2013, s. 246). Ailenin tanımında söylendiği gibi aile çocukların sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu sorumluluğun üstlenilmesi kendi öğretileri doğrultusunda çocuğa aktarılmaktadır. Dolayısıyla ailenin içinde yapılanmış olan kadın ve

erkeklik rolleri bu şekilde pekiştirilmektedir. Kız çocuklar, annelerini ve erkek çocuklar babalarını model almaktadırlar. 1970'li yılların aile temalı kartpostallarında da bu durum açıkça görülmektedir. Türk aile yapısına uygun olarak görülen babaya hürmet ve kız çocuklarının “hanım hanımcılığı” göze çarpmaktadır. Kartpostallar ailenin ve çocukluğun dönemsel olarak nasıl gösterildiği hakkında fikir vermemtedir. Aile içindeki figürlerin nasıl konumlandırıldığı bu tür görsellikler sayesinde daha net bir şekilde görülebilmektedir.

‘Sevgilerimle yeni yılınızı candan kutlular tatlı günler geçirmenizi diler gözlerinizden öperim.’

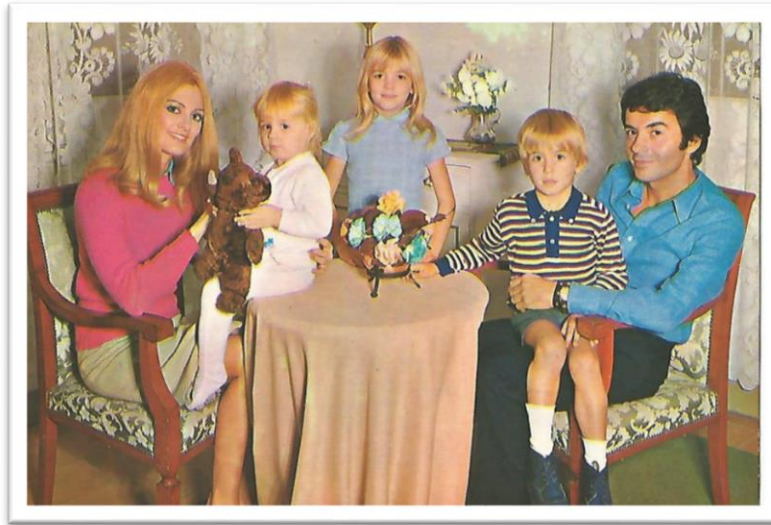
Kartpostalda bir aile masa başında şık kıyafetleriyle oturmaktadırlar. Anne ve kız çocuk babaya bakmaktadır. Yanların oturan erkek çocuksa babanın yemeği servis etmesini beklemektedir. Baba et kesmektedir. Diğer erkek çocuksa ondan büyük olan kardeşine bakmaktadır. Orta sınıfının üstünde olarak gösterilen fotoğrafta çatal ve kaşıklar sofraya uygun bir şekilde koyulmuş, oturanların da sofraya uygun olarak oturdukları görülmektedir (Kollar masanın altında masaya dayanmayacak şekilde konumlandırılmıştır.). Babanın eti servis etmesi ilk bakışta bir ailenin iş bölümü olarak görülmesine neden olabilir; fakat baba sadece eti servis ederken görülmektedir. Erkeklik, etle ilişkilendirilmiş olabilir. Kişinin erkekliği yediği yemekle güvence altına alınır (Adams, 2013, s. 89). Çünkü babanın erkek çocuğa yaptığı yemek servisi fotoğraflama anında gösterilmiş ayrıca diğer erkek çocukta büyük erkek kardeşini örnek alırcasına ona bakmaktadır. Masada herkes babaya hürmet etmektedir, erkekler ayrıca örnek almaktadır. Arkada bulunan ağacın dalları aile temsili pekiştirmiş olabilir.

'Canım Yavrularım, Mübarek ramazan bayramınızı candan kutlar. Nice bayramlar dilerim. Mektubunuzu aldım çok memnun oldum. Ama tayininizin çıkıp çıkmadığını yazmıyorsunuz. Yekta selam eder. Saadet ellerinizden bende hepimizin gözlerinden öperim.'

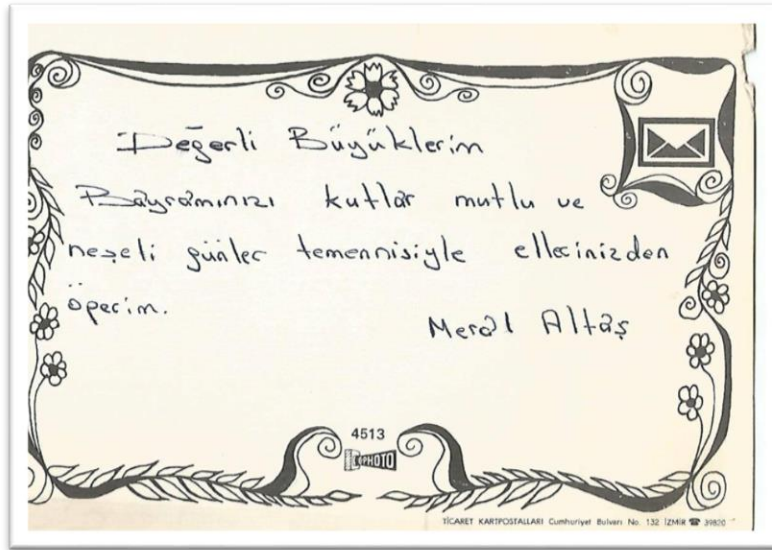
Bu kartpostalda bütün aile kameraya poz vermektedir. Babanın kucığında erkek çocuk, annenin kucığındaysa kız çocuk olması dikkat çekmektedir. Masanın ortasında ayakta diğer bir kız çocuğu bulunmaktadır. Annenin küçük kız çocuğunu masaya oturtmuş olarak yanında tutması ve onun bir kademe yukarısında bulunan büyük kız çocuğu hiyerarşiyi temsil ediyor olabilir ayrıca kadın ve erkeklik temsilleri böyle bir ayrımla pekiştirilmiş olabilir. Çocukların örnek alacakları kişiler cinsiyete göre böylelikle ayrılmıştır.

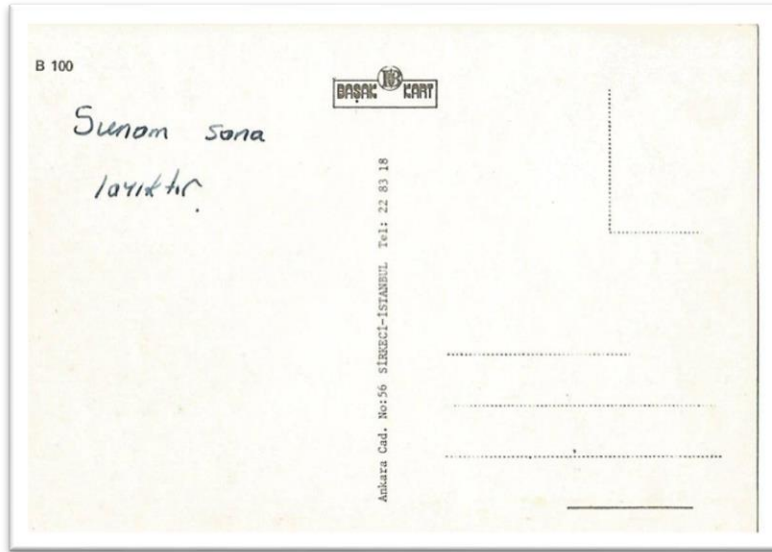
'Değerli Büyükleğim, Bayramınızı kutlar mutlu ve neşeli günler temennisizle ellerinizden öperim.'

Stüdyoda çekildiği belli olan fotoğrafın yalnızca masanın üzerindeki bir çiçekle ev ortamı hissi yaratılmaya çalışılmıştır. Anne yine babaya, kız çocuk anneye bakmaktadır. Erkek çocuğun maskülen oturuşu ise dikkat çekmektedir. Aile temsiline yine çocukların kendi cinsiyetinden olanı örnek almasının fotoğraflanmasıyla pekiştirilmiştir.

'Sunam sana layıktır.'

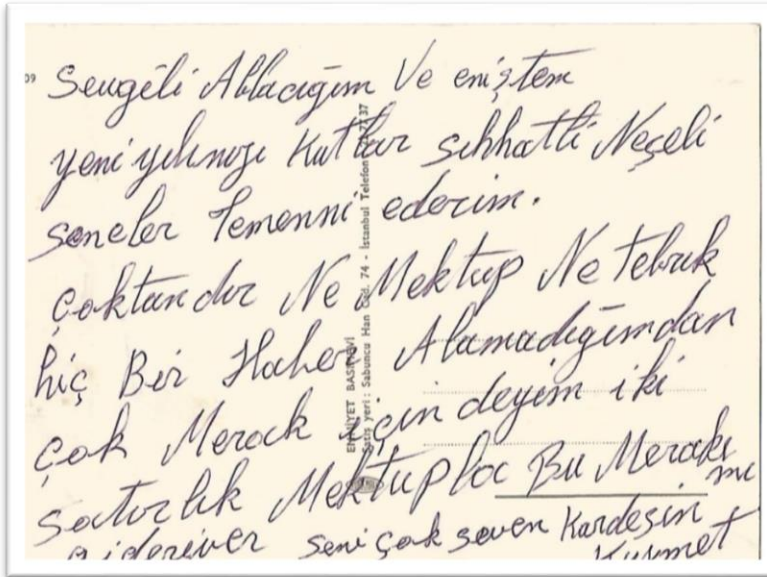
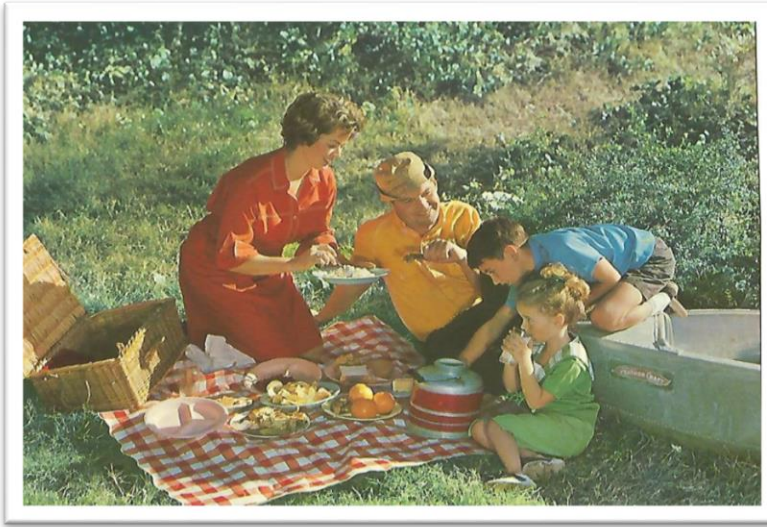
Kartpostallarda özellikle aile temalı olanlar çoğul olarak gönderilmesi gereken yakınlarla gönderilmişlerdir. Yine onun dışında gönderilecek kişiyle bir bağlantı kurup o şekilde yollanmıştır. Aşağıda bulunan kartpostal bir anneye veya anne adayına gönderilmiştir. Bu kartpostalın görseliyle birlikte bir yakıştırma söz konusudur. Annelik kutsaldır ve ancak bu kartpostal Suna'ya gönderilebilir

'Sevgili Ablacığım ve Eniştem, yeni yılınızı kutlar sıbhatli neşeli seneler temenni ederim. Çoktandır ne mektup ne tebrik hiçbir haber alamadığımdan çok merak içindeyim iki satırlık mektupla bu merakı gideriver. Seni çok seven kardeşin.'

'Sevgili Ablacığım ve Eniştem' hitabı enişteye daha mesafeli bir üslubu beraberinde getirmektedir. Kartpostalı gönderenin kadın olması bu mesafenin yaratılmasında bir etken olabilir.

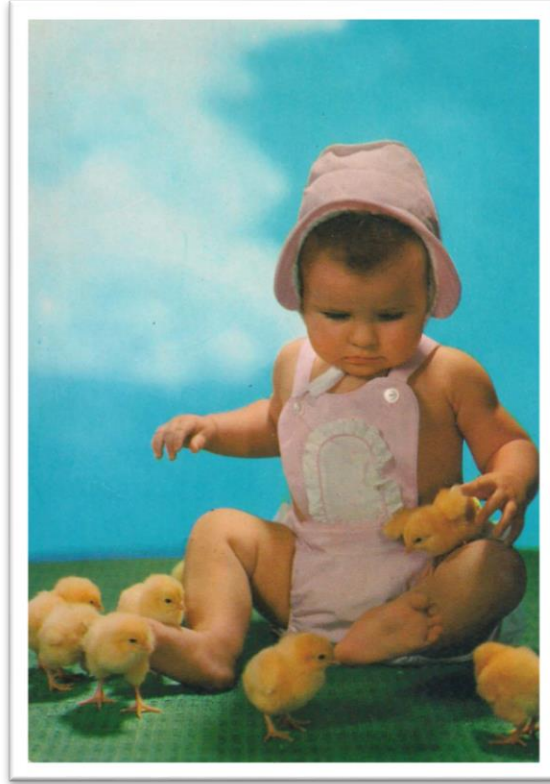
Kartpostaldaki görsele geçtiğimizde ise dışarıda piknik yapan bir aile görülmektedir. Çocuklardan erkek olanı muzip bir şekilde yemeğini alırken görüntülenmekte, kız çocuk ise uslu bir şekilde sütünü içmektedir. Babanın elinde yine elinde bir et parçası gözükürken, anne et olmayan bir yemeği servis etmektedir. Teknoloji toplumların yemek kitapları, eti erkeğin yediği önkabülünü yansıtır (Adams, 2013, s. 80). Piknik ve doğa erkeğe ait olan bir alan gibi gözükmektedir. Dolayısıyla anne ve kızı daha kontrollü vücut hareketleriyle fotoğraflanırken; baba ve erkek çocuk daha rahat tavırlarıyla göze çarpmaktadırlar. Dolayısıyla bu kartpostalda yemek ve mekan üzerinden cinsiyet rollernin pekiştirildiğini söylemek yanlış değildir.

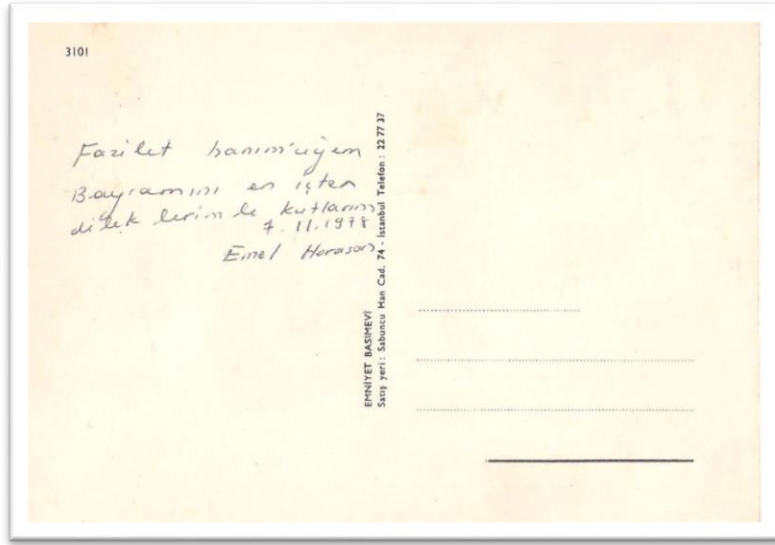

'Fazilet Hanımçığım, bayramınızı en içten dileklerle kutlarım.'

Bu kartpostalın görseli ilk bakışta bir aileyi göstermiyor olsa da sonrasında bebeğin pembe bir önlük takması ve çevresindeki civcivlerle anne ve çocuk tasviri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kartpostal anneliğe ve üremeye vurgu yapmaktadır.

Kadınlık ve erkeklik görsellerinde, çocukların anne ve babayı model olarak alması üzerinden pekiştirilmiştir. Kullanılan nesnelere cinsiyetlere göre ayrılmaktadırlar. Kartpostalı gönderen kişinin cinsiyetine göre hitap şekillerindeki mesafeler göze çarpmaktadır. Kartpostalı alan veya gönderen kişilerle bir ortaklık kurulmuş ve görseller ona göre seçilmiştir.

Sonuç Yerine

Kartpostallar, Türkiye’de bir dönemin çokça kullanılan materyallerdir. İnsanların gezip gördükleri yerleri yakınlarıyla paylaşmak, onların bayramını yeni yılını kutlamak, temennilerini ve tebriklerini iletmek için başvurulan yollardan biri olarak görülmektedir. 1970’lerin dolaşımda olan çocuk kartpostalları çocukluğun büyük olmaktan farklı bir yere konulmasının ve büyüklerden ayrıştırılmasının yanında aynı zamanda çocukları büyüklükten koparmayan tasvirlerin de olduğu söylenebilir. 1970’lerin ‘kutlular’ temennileri ile birlikte gönderilen ve alınan çocuk temalı kartpostallar gösteriyor ki görselin veya yazının görünenden öte temsilleri ve anlamları olabilir.

Fotoğrafı hareketsiz bir görüntü olarak tanımladığımızda, bu yalnızca onun temsil ettiği biçimlerin hareket etmediği anlamına gelmez: onların fotoğraftan çıkmadığı, ayrılmadığı anlamına gelir: aynı kelebekler gibi uyuşturulmuş bir yere mihlanmıştır bu biçimler (Barthes, 2014, s. 72).

Kadın ve erkeklik rolleriyle cinsiyetin nasıl temsil edildiği kartpostallarla birlikte anlatılmaya çalışılmıştır. Kadınlık ve erkeklik rolleri net çizgilerle ayrılmıştır. Görselin gördüğümüzdeki algı çeşitliliklere işaret etse de önkabullerimiz verilen temsillerin düşünmeden algılanılmasına sebep vermektedir. Bu araştırma bu temsilleri irdelemeye yöneliktir.

KAYNAKÇA

Ariès, P. (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. (Robert Baldick, çev.). New York: Alfred A. Knopf

- Adams, C. J. (2013). *Etin Cinsel Politikası* (Güray Tezcan ve Mehmet Emin Boyacıoğlu, çev.). İstanbul: Ayrıntı
- Barthes, R. (2014). *Camera Lucida* (Reha Akçakaya, çev.). İstanbul: Altıkırkbeş
- Becker, H. S. (2016). *Toplumunu Anlatmak* (Şerife Geniş, Ebru Arıcan ve Mesut Hazır, çev.). Ankara: Heretik
- Demir Gürdal, A. (2005). Doğan Kardeş, Vedat Nedim Tor ve “Kaka Bebekler”. *Kebikeç*, Sayı 19, 157-175
- Direk, Z. (2003). *Dünyanın Teni*. İstanbul: Metis
- Ercan, H. (2005). Çocukluk Felsefesi. *Kebikeç*. Sayı 19, 113-120.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Göz ve Tin* (Ahmet Soysal, çev.). İstanbul: Metis
- Merleau-Ponty, M. (2014). *Algılanan Dünya* (Ömer Aygün, çev.). İstanbul: Metis
- Onur, B. (2005). Çocukluğun Dünyü ve Bugünü. *Kebikeç*, Sayı 19, 99-112
- Sontag, S. (2011). *Fotoğraf Üzerine* (Osman Akınhay, çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı
- Tunç, A. (2013). *Bir Manininiz Yoksa Anneler Sizge Gelecek*, İstanbul: Can Yayınları
- Woodward, I. (2016). *Maddi Kültürü Anlamak* (Ferit Burak Aydar, çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/Volume 1 Sayı/Issue 1 Yıl/Year: 2018

**The Science of Democracy and The
Democracy of Science in Turkey
*A Critical Analysis on Conception of
Celal Şengör's Feyerabend***

**Türkiye'de Demokrasinin Bilimi ve
Bilimin Demokrasisi
*Celal Şengör'ün Feyerabend
Kavrayışı Üzerine Eleştirel Bir Analiz***

Alican Çınar¹

Abstract

Unlike the natural development of modern science in western countries, the modern science in Turkey was established in the process of reform where there were radical changes both politically and socially. Accordingly, while in 1993 university reform, science paradigm which was dominant in the west was transferred to the scientific institutions, the conditions arisen by this process dispatched the institutions particularly universities to become a modernization tool of the society as a whole, not primarily for scientific activities. The political mission a scientist takes with an epistemological understanding of positivism which was efficient in the period made the science into essentialism form in Turkey. This situation trapped the borders of the science in a quite narrow and ideological space and created a rather

Özet

Türkiye'de modern bilim, Batı toplumlarındaki doğal gelişiminin aksine siyasi ve sosyal açıdan köklü değişimlerin yaşandığı bir reform süreci içinde ve politik bir karar neticesinde tesis edilmiştir. Buna göre 1933 Üniversite Reformu'nda Batı'daki hâkim bilim paradigması bilimsel kurumlara taşınırken, sürecin yarattığı şartlar başta üniversiteler olmak üzere kurumları öncelikle bilimsel faaliyete değil, bütünüyle toplumun modernleşmesinin aracı olmaya sevk etmiştir. Dönem içindeki etkin bilim paradigması olan pozitivistimin epistemoloji anlayışıyla bilim adamının yüklendiği politik misyon Türkiye'de bilimi bir tür özcülük formu haline getirmiş görünmektedir. Bu durum bilimin sınırlarını fazlasıyla dar ve ideolojik bir alana hapsedmiş ve günümüzde bilimi, bağlı olduğu sosyal ve tarihsel kontekst içinde inceleyen sosyal bilim çalışmaları

¹ Alican Çınar, Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, alicn.cnr@gmail.com

unfavorable scientific environment for social science studies which nowadays analyze the science in social and historical context. Thus, this study, with the reference to one of the prominent scientists in Turkey, Celal Şengör’s style of comprehension of Feyerabend as a philosopher who brought the universality of scientific methods and the place of science in democratic societies up for discussion, aims to identify the probable change of the scientific orthodox until today in Turkey and to criticize within the bounds of possibility of social scientific/sociological perspective.

Keywords: Turkey, Science, Democracy, Paul FEYERABEND, Celal ŞENGÖR, Sociology.

için oldukça elverişsiz bir bilimsel ortam yaratmıştır. Buna göre çalışma, Türkiye’nin önde gelen bilim adamlarından Celal Şengör’ün, bilimsel yöntemin evrenselliğini ve bilimin demokratik toplumlardaki yerini tartışmaya açan bir düşünür olarak Feyerabend’i kavrayış tarzından hareketle, Türkiye’deki bilimsel ortodoksinin günümüze kadar geçen sürede geçirdiği muhtemel değişimin tespitini ve sosyal bilimsel/sosyolojik perspektifin imkanları ölçüsünde eleştirisini yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bilim, Demokrasi, Paul FEYERABEND, Celal ŞENGÖR, Sosyoloji.

Giriş: Modern Bilim ve Türkiye

*Köylülere niçin öldürmeliyiz?
Bu sorunun karşılığını bulamıyorum
içinden çıkılmaz bir olay, ama önemsiz
köylülere öldürmesek de olur
hatta onların kalın suratlarını
görmezlikten gelebiliriz
yapılacak çok şey var daba”*

Kurumlaştığı süreçte şartların ve kurumlaşma biçiminin meydana getirdiği politik karakteri ve bu kurumlaşma esnasında var olan felsefi muhtevanın ona armağan ettiği mutlak otoriteyle ülkemizde modern bilim, kronikleşmiş bir *demokrasi* alerjisinden muzdariptir. Bu durum, bilime dair aynı ideolojik muhtevanın varsaydığı aksine bilimi, insana özgü her faaliyet ve kurum gibi sosyal ve tarihsel kontekstiyle bir bütün olarak inceleyen araştırma alanlarının kendine özgü epistemoloji kriterlerine çoğu zaman “bilimsellik” statüsü tanımayan bir bilimsel ortodoksi yaratmıştır.

Modern bilimin doğuşundaki gelişmelerin ve bu miras üzerinde yükselen modern felsefenin ve Aydınlanma felsefesinin, Orta Çağ’ın bu bağlamda teolojik ve dolayısıyla siyasi mirası yerine yeni meşru “evrensellik” kriteri arayışı olduğu yolundaki genel kanaat hatırlanacak olduğunda neyin bilimsel olup olmadığı probleminin en başından beri bizatihi bir güç/iktidar problemi de olduğu ifade edilmelidir. Bir şeyin meşruiyetinden bahsetmek bizi aynı zamanda o şeyin iktidarından da bahsetmeye zorlar:

Bilimi politik yapan çok daha derinlerde bir unsur, bilgiyle iktidar/güç arasındaki ilişkidir. Bilgi doğaya egemen olmak anlamında bir güç formu olduğu için değil yalnızca, doğaya egemen olmak, insanlara egemen olmayı beraberinde getirdiği için de bir güç formudur. “Doğa boşluktan”, “iktidar cebaletten” nefret eder; “mutlak iktidarlar mutlak bilgiye ihtiyaç duyarlar”. İktidar ne kadar mutlaksa, ihtiyacı olan bilgi de o ölçüde “kesin ve mutlak” olmak durumundadır. Yalnızca monolitik olan kesin olabilir. Bu noktada, modernite sürecinin “kesinlik arayışı”nı mutlak iktidar tutkusunda temellendirmek mümkündür (Arslan, 2013, s. 31).

Modern bilimin meta-bilim alanlarında bilhassa II. Dünya Savaşı’ndan sonra sorgulanmaya başlanan otoritesinin, sınırları önceden belirlenmiş bir yöntem dahilinde elde edilen bilimsel bilginin “kesinliğinden”, “objektifliğinden” ve başka her şeyden çok, en genelde içinde yeşerdiği dünyanın “uygarlık” idealinden ileri geldiği söylenebilir ki bilim de bu uygarlık formu içindeki yeri ile anlam kazanır. Modern uygarlığın, modern düşünme biçimine göre yapılmış belki de en iyi yorumu, bir proje olarak Aydınlanma’da görünür hale gelmiştir. David Harvey, Aydınlanma Projesi’ndeki mantığın nasıl işlediğini anlatırken şöyle der; “eğer doğru biçimde resmeder ve temsil edebilirsek dünyayı kontrol altına alabilir ve akılcı biçimde düzenleyebiliriz. [...] bütün bilimsel ve matematik çabalar da buna erişmek içindi. Eğer bu doğru tarzı keşfedebilirsek, Aydınlanma hedeflerine ulaşmış olacaktı” (Harvey, 2006, s. 42). Aydınlanma düşüncesi, evrenin ve toplumun bu “doğru biçimde temsili” sorununa, XVII. yüzyılda devrim niteliğinde gelişme gösteren modern bilimin kendini kanıtlamış yöntemi ile çözüm aramıştır. Newton’ın pratikte gerçekleştirip, Kant’ın teoride en iyi formülasyonunu yaptığı rasyonalizmle empirizmin sentezine dayanan bu *yöntem*, modern felsefe ve Aydınlanma sonrası egemen bilim anlayışlarının da temel hareket noktasını teşkil eder. (Arslan, 1999). Baconcu köklerdeki “idoller”den arınma fikrinden Aydınlanma ve dolayısıyla klasik ve mantıkçı pozitivistlere modern bilimin tarihi, bilimsel bilginin sekülerizasyonunun tarihidir. Bilimsel bilgi, modern bilimin doğuşuna kadar geriye giden ünlü rasyonel-irrasyonel ayırımının rasyonel tarafında konumlanmıştır. Modernite sürecinin seküler hümanizmiyle bir “Tanrı” konumunda olan Doğa, her şeyin olduğu gibi *bilginin* de kaynağı ve nihai nedenidir. Buna göre “doğal” olan empirik; empirik olan rasyonel; rasyonel olan matematiğin diliyle ifade edilebilir olandır. Bilim, mantık, matematik, deney, gözlem ve olgulara dayanır ve “bilgi” en ideal haliyle hesaplama, sayım ve ölçümden ibarettir. İçerdiği matematiksel kesinlik ile bilim ve bilimsel bilgi, “objektif”, “saf”, “nötr” ve “evrenseldir”. Bu bağlamda Aydınlanma’nın nesnesi konumundaki “toplum” kavramına vurgusuyla entelektüel sahneye çıkışından itibaren Aydınlanma’nın bu “yöntemini bulmuş ve olgunlaştırmış bilimi” anlamlandırma çalışmalarında metafizikten bütünüyle kopuş pozitivistlerle gerçekleşir. Pozitivistizm, bilimden metafizik unsurları arındırma idealiyle, “bilginin” püritenizasyonunu ifade eder. Literatürde “sınır çizgisi çekme problemi” (the problem of demarcation)² olarak geçen faaliyet pozitivistizmle gündeme gelmiştir. Pozitivistizmin temel yönelimi, metafizik başlığı altında yöntemin sınırlarına girmeyen, başta dini düşünce olmak üzere, mit, kültür, ideoloji, duygular, ruh, gelenek ve dil vs. unsurların bilimden temizlenmesi ve ayrıcalığı verili olarak kabul edilmiş bilimin, mümkün her alana aktarımının sağlanmasıdır. Sosyal bilim, “sınırlandırma ayraç”ının çizdiği “bilimsellik sınırlarında” kaldığı sürece bilim bir bütünlük arz eder; aynı metodolojik yöntem ve matematiksel dil temelinde sosyal bilimler doğa bilimleri ile birleşir (Anlı, 2016, s. 42-48; Arslan, 1995).

² Sınır belirleme kriteri ya da “sınırlandırma ayraç” konusu postpozitivist dönemde Karl Popper’le müsemma olmuştur. Bkz. MAGEE, Bryan (1990). *Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kurumu*, ss. 33-51, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bilime dair söz konusu edilen bu ortodoksi formu, “ortodoks bilim görüşü”, “standart görüş” (standard view), “genel kabul gören anlayış” (received view) olarak anılmıştır. Bu görüşe göre bilim olgulara ilişkin bir faaliyettir ve problemlerinin dilsel, tarihsel, toplumsal, sosyal ekonomik alanla hiçbir ilgisi yoktur veya bunlar bilimsel faaliyetin özüne etki etmeyecek tali ilişki biçimleridir. Bu nitelikleriyle ortodoks bilim görüşü, “bilimizm” (scientism) olarak da bilinir (Şenses, 2012). Bilimizmin temel postülası şöyle formüle edilebilir: *Bilim objektif ve evrenseldir; bu nedenle evrenin ve toplumun bilgisinin nihai ve biricik açıklama otoritesi bilimdir.* Bilimizmin her ideoloji gibi bir ideoloji oluşunu tam da burada temellendirmek mümkündür: Toplumsal ilişkilerden bağımsız, tarih-üstü, toplum-üstü, ideolojiler-üstü olduğunu savunan her bakış entelektüel bağlamda ideolojiktir ve ideolojiler daima ideoloji olmadıklarını öne sürerler (Mitchell, 2005). Sınırlandırma kriteriyle, “bilimsel” niteliği taşıyan veya bunu talep eden her şeyin bilimselliğini ölçerek “saf” bilimi imkanı kılma, süreç içerisinde normatif bir karakter kazanmıştır. Aydınlanma’nın hayatın “doğru temsili” olarak bütünüyle irrasyonaliteden arındırılmış bir toplum yaratma fikri en iyi durumda bile bir “ideal”, modern seküler bir “mitoloji” bir “olması gereken”, Harvey’in ifadeleriyle bir varsayımdır. Bu nedenle sınır kriteri belirleme faaliyeti salt bilimsel değil, toplumsal tarihsel, sosyal ve siyasi bir problemdir (Anlı, 2016, s. 13-14). Bütün normatif karakteriyle bilimizm, “olması gereken”e gönderme yapan düşünme biçiminin “doğal” neticesi olarak bir tür “konstrüksiyon” mantığını beraberinde getirir. Miras aldığı Newtoncu deterministik yasalara göre işleyen bir makine olarak evren anlayışı temelinde bilimizm, makine olarak insan ve toplum fikrine zemin hazırlamıştır. Mekanik bir yapı olarak insan ve toplum, bütün irrasyonalitesinden kurtarılarak (Akıl’a göre) yeniden “dizayn” edilmesi gereken bir “nesne” olarak ele alınır. Aydınlanmacı toplum mühendisliklerinin, politik projelerin, bu sayede tarihte bir “sıfır noktası” yaratma çabalarının veya “devrim” fikirlerinin temelinde bu bakış açısının yattığı söylenebilir (Arslan, 2013). Diğer bir deyişle bu insan hayatının her alanında yegâne meşru otorite olmasına rağmen bilimin güç/iktidar ilişkilerinden, siyasetten, politikadan vs. “bağımsız”, “nötr”, “objektif” bir kurum olduğunu savunan ortodoks görüşün aksine, bilimin tüm bunlarla mütemmim cüz olduğu şeklinde ifade edilebilir. Fakat tüm bunların Türkiye’de modern bilimin tesisleriyle ilişkisi nedir?

Öncelikle bu ilişki, toplumumuzun Osmanlı’dan başlayan modernleşme sürecinde Batı’dan ithal edilen kurumlardan birisi olan bilimin, aydınlar ve yönetici bürokratların zihninde aynı tarihlerde Batı’da bilimle eşdeğer olarak kabul edilen pozitivizm formunda tecessüm etmesidir (Hanioglu, 2006). Buna göre Aydınlanma’nın Akıl’ının kurumlaşması olarak da görülebilecek 1933 yılındaki Üniversite Reformu’na (veya Devrim’ine) yön veren bilimsel muhteva, tüm politik vurgularıyla bu totaliter bilimsel ortodoksi formudur. Yukarıdaki alıntıda belirtildiği üzere bilimin politik boyutu bizatihi bilginin güçle/iktidarla zorunlu ilişkisinin yanında, üretildiği yer olan üniversitelerin modernite süreci içinde tekabül ettiği konumdadır. John Caputo, “Akıl günümüzde kurumlaşmıştır der, sokaklarda başıboş dolaşmasına izin verilmiyor”. Caputo’ya göre Akılın ve Doğa’nın modern dönemdeki sitesi modern üniversitelerdir ve hiçbir akıl açıklaması akıl üniversitedeki kurumlaşmasından ayrı olarak düşünülemez (Caputo, 2002, s. 439-440). Orta Çağ’ın iktidarları İmparator ile Kilise (üniversiteleri), kurdukları ittifakla iktidarlarının meşruiyetini mutlak bir Tanrı’ya dayandırmışlardı. Modernite sürecinde bu ittifak yerini modern ulus-devlete ile modern üniversiteye ve yeni meşruiyet zemini de Akıl ve Doğa’ya bıraktı. Orta Çağ’ın meşruiyet temeli olarak Tanrı ne kadar toplumun dışındaysa Akıl

ve Doğa dolayısıyla modern üniversite toplumun o kadar dışındadır; Aklın ve Doğa’nın sitesi olarak bilimi ve buna bağlı olduğu ölçüde üniversiteyi “politik” yapan şey tam da Akla ve Doğa’ya uygun olmayan her şeyi meşruiyet alanının dışına iten eğilimidir (Arslan 2013).

Türkiye’de kurumlaşmasıyla modern bilimi, politik yapan başka bir takım özel ve daha belirleyici sebepler vardır. En başta Türkiye’de bilimin tesisi, Batı’da olduğu gibi toplumun kendi dinamiklerinin sonucunda değil, Osmanlı’dan beri süregelen bir reform hareketinin radikallik kazandığı bir evresinde alınan politik bir kararla kurumlaşmış olması bakımından politiktir ve yine bu kurumlaşmanın aktörleri meslekten insanlar değil, Cumhuriyet’in kurucu aydınları ve asker-bürokratlarıdır. Modern bilimin kurumlaşması Batı’da bir “ilerleme” veya “yükseliş” döneminin parçasıyken, Türkiye’de siyasi ve ekonomik olarak bir “düşüş” veya “gerileme” dönemine rastlar. Bu durum yine Batı’dan farklı olarak Türkiye’de bilimin esas misyonun ve amacının da dönemin şartları ve ihtiyaçlarına göre belirlenmesine neden olmuştur. Buna göre 1933 Üniversite Reformu’nda Türkiye’de bilim ve onun sitesi olarak üniversitenin ve diğer eğitim kurumlarının amacı öncelikle bilimsel ve teknolojik üretim değil, en başta yeni kurulmuş bir devletin meşruiyetine temel teşkil etmek; geleneksel bir toplumu Aydınlanma ideallerine uygun halde “dizayn” etmek; imparatorluk bakiyesi olan bir halkı “ulus” haline getirmektir. Kuruluş aşamasında bilimsel üretim, bütün bunlardan sonra gelir. Bir diğer nokta bilimin dolayısıyla eğitim kurumlarının, dönem içerisinde yürütülen siyaseti topluma ve muhalif kesime karşı meşrulaştıran politik ve kültürel bir araç olarak kullanılmasıdır. Bilimin devletin resmî ideolojisi olmasının yanında bu durum Türkiye’deki bilimsel ortodoksii aynı zamanda politik bir ortodoksi formu haline getirmiştir (Arslan 2013; Mahçupyan, 2005; Zürcher, 2015, s. 266-269). Arslan, bu ortodoksinin meydana getirdiği *jakoben* entelektüelin muhtevasını Türkiye’de tercüme faaliyet özelinde değerlendirirken her tercümenin doğası gereği bir tür “tahrif” olduğunu fakat Türkiye’de bu faaliyeti gerçekleştiren “aydın”dan kaynaklanan ikinci bir tahrife uğradığını anlatır ve bu aydın tipine dair şu tespitleri yapar:

İkinci tahrif sürecinin aktörleri “mütercim sıfatıyla mütercim” oldukları için tercüme orijinalin tahrifi değildir yalnızca; kendi otantik kültürüne savaş ilan etmiş bir “intelijansiya” oldukları için de orijinalin tahrifidir. Onlar bu tahrif işleminde toplumlarına Batı’yu ve modern uygarlığı bütün renkleriyle birlikte sunmazlar, kendi “ilgi ve çıkarlarına” uygun düşen Batı’yu ve modern uygarlığı, kendi Batı’larını ve modern uygarlıklarını sunarlar. Bu anlayışa göre tek Batı ve modernite, tek “batılılaşma” ve “modernleşme” biçimi vardır. Bu “takdim” işleminin hâkim çizgisi, “misyonerce” yapıyor olmasıdır. Türkiye’de “intelijansiya” kendi Batı’sının misyonerliğini yaparken dogmatik, militan ve sofudur. Bu faaliyete muhatap olan “yerli” okuyucular sınıfına “plep” muamelesi yapar. Yerli plepler entelektüel evrim merdiveninin dibindedirler ve bu merdiveni tırmanmanın biricik yolu, gemileri yakmak, “otantik” kültürü “reddetmek” en yumuşak ve ilmlî formunda “terk etmek”tir. [...] Tercüme faaliyetlerinde, tercümesini yaptıkları düşünürleri ve onların düşüncelerini, kendi otantik kültürlerine açtıkları “seküler” Haçlı seferinde bir entelektüel silah olarak kullanmışlardır. Batı kültürü onlar için lojistik destek sağlayan tükenmez kaynaktır. Katolik Batı’ya, Batı’ya muhalif Batı’ya, intelijansiyamızın kendi toplumundaki ayrıcalıklı konumunu sarsacak muhalif Batı’ya, muhafazakâr Batı’ya ait metinler tercüme edilmemelidir (Arslan, 2015, s. X, XI)

Aradan geçen neredeyse bir yüzyıla yakın zamanda Türkiye’de bilim ve bilimsel ortodoksinin muhtevasında ne ölçüde bir değişim yaşanmıştır? Yukarıda tasvir edilen aydın tipinin izini günümüzde sürmeyi amaçlayan bu çalışma, Batı’da bilime dair fikirleriyle ayrık bir konumda yer alan ve düşünceleri büyük oranda bilimizm eleştirisi olarak da okunabilecek Feyerabend’in, ülkemizin önemli aydın ve akademisyenlerinden biri olarak kabul edilen Celal Şengör tarafından kavrandığı haliyle bu

soruya cevap vermeyi deniyor. Sosyolojik perspektifin analiz imkânı ölçüsünde söz konusu kavrayışın tespiti ve eleştirisini içeren çalışma, bu sayede mevcut bilimsel ortodokside Türkiye’de sosyal bilimin koşulları ve imkanlarını da gündeme getirmeyi amaçlıyor.

Feyerabend: Evrensel Olmak Bakımından Bilimsel Yöntemin Değersizliği³

Batı’da bilimin sosyal incelemelerinin geniş literatüründe pozitivismle yaygınlaşan bilim imgesi yani bilimin bir nevi “hakikat tekeli” olarak konumu bilhassa II. Dünya Savaşı’ndan sonra tartışılır hale gelmiştir. XX. yüzyılda yaşanan felaketlerin de kaynaklık ettiği bu çalışmalar, Aydınlanma idealleriyle birlikte modern bilimi de sorgulama alanına dahil etmiş, bilimin, sosyal ve politik ilişkilerinin meydana geldiği kontekstle bir bütün olarak ele alınması konunun eksenini bilim felsefesinden, başta bilim sosyolojisi olmak üzere çeşitli meta-bilimler alanına kaydırmıştır. Aydınlanma’nın temel nosyonu Aklın, evrensel ve kerameti kendinden menkul değil, “tarihsel” bir entite olduğu yolundaki, Vico’dan ilhamla Kant sonrası Alman düşünce geleneğindeki eleştirileri (Nietzsche, Heidegger, vb.) temel eleştiri noktası Aydınlanma düşüncesi olan postmodernizme büyük oranda kaynaklık etmiştir. Yapılan eleştirilerle pozitivist bilim imgesinin yöntemi, felsefesi ve tarihi büyük dönüşümlere uğramıştır (Şenses, 2010, s. 51,52). Bu dönüşüm sürecinde düşünceleriyle en çok yankı uyandıranlardan birisi de şüphesiz Paul Feyerabend’dir.

Feyerabend’in bilime dair görüşlerinin kapsamlı incelemesi bu çalışmanın sınırlarının çok ötesindedir. Çalışmanın inceleme odağına aldığı esas konu gözetildiğinde ona dair cevaplanması gereken sorular şunlar olabilir: Bu eleştiri konteksti içinde Feyerabend’in yeri neresidir? Orada muadillerinden ayrıldığı noktalar nelerdir? Postmodernizmle arasındaki muhtemel ilişki nedir? Feyerabend neden Batı’da bilim felsefecisi Türkiye’de “şarlatan”dır?

Soruların da aşikâr kıldığı üzere Feyerabend’in ilişkili olduğu iki ana kaynaktan bahsedilebilir: İlki ve öncelikli olanı, çalışma alanı da olan bilim felsefesi; diğeri düşüncelerindeki vurgulardan dolayı kapmasına dahil edildiği postmodernizm. Feyerabend’in görüşlerinin önemi/özgünlüğü, başka niteliklerin yanında öncelikli çalışma alanı olan bilim felsefesinin özcü varsayımlarına bağlı bilim anlayışını reddeden bir bakış açısına sahip olmasından ileri gelir denebilir. Bu anlamda bilim felsefesi, “modern bilimlerin felsefesi”dir: bilimin “bilimsel” kurumlar tarafından yapılmış yorumu, bilimin bilim-içi yorumu veya bilimin kendi kendisini yorumlaması. Bu yorum ise toplumda ve diğer etkinlikler karşısında tanıdığı mutlak imtiyazla bilime tam güven duyarken, bilimi anlamaya yönelik çalışmaları “bilimsel felsefe ve tarih” ile sınırlar. Bilimi diğer her şeyden kesin çizgilerle ayıran pozitivism ve neopositivism felsefe içerisinden kimi eleştiriler yöneltilmiş ve alternatif bilim anlayışları geliştirilmiş olsa da genelde “sağlam ve güvenilir tek bilgi kaynağı olarak” bilim tanımının korunduğu görülmektedir (Anlı, 2016: s. 360; Arslan, 1994).

Günümüzde modern bilim kendisini altyapısını da kendisinin kurduğu bir mahkemede. Modern bilimin kendisinin hem davalı hem davacı hem de yargıç olduğu bir mahkemede yargılamaktadır. Bu mahkemede tek bir taraf vardır. Neyin

³ Bu başlığı atarken Kirchmann’ın bir metninden esinlendiğimi söylemeliyim. Kirchmann ve Feyerabend arasında eleştirdikleri alanların “düşmanı” olarak etiketlenmek bakımından anlamlı bir kader benzerliği kurulabileceğini düşünüyorum. Ayrıca bu başlık, yapılan eleştirilerin de hareket noktası olarak Feyerabend’in temel tezinin, kullandığı “kışkırtıcı” üsluba uygun düşen iyi bir özet olarak yorumlanabilir. Kirchmann’ın metni için bkz. KIRCHMANN, Julius von (1949). *İlim Olmak Bakımından Hukukun Değersizliği*, (C. Üçok Çev.) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1, 181-212.

“bilim” olup olmadığına neyin “bilimsel bilgi” olup olmadığına bu mabkemedede karar verilmekte. Bu mabkemededen geçiş izni alamayan her unsur bilimler panteonundan dışarıya atılmaktadır (Arslan, 1994: s.17).

Buna göre bilim felsefesinde önde gelen “filozofların çoğu, bilimin doğasında kendine has bir şey bulunduğunu varsayarlar. Popper açıkça bilimsel bilginin sahibi bulunduğumuz en iyi bilgi olduğunu öne sürer; Kuhn bilimin rasyonellik örneği olduğunu iddia eder; özel türde bir bilgi üreten özerk bilim gibi bir şeyin bulunduğu varsayımı Althusser’in felsefesinin temelidir” (Chalmers, 2008, s. 228). Fakat Feyerabend hayatın her boyutunda bilime mutlak imtiyaz tanıyan Batı/Birinci Dünya bilimi diye adlandırdığı modern bilim ideolojilerinin, varsaydığı mutlak bir yöntem ve buna bağlı olarak evrensellik iddialarının bilimin “doğasına” ve tarihine uygun düşmediğini öne sürerek bu görüşlerden ayrılır. Feyerabend’e göre bilimde, kılavuz olarak belirlendiği zaman daima yüksek statülü sonuçlar veren değişmez ve objektif bir yöntem hiçbir zaman var olmamıştır. Mutlak ve “rasyonel” yöntemle bağlılık bilimin ilerlemesinin önündeki önemli engellerden birisidir. Üstelik rasyonel yöntemlere “bağlılık” bizatihi rasyonel değildir ve “bilim adamları kendi gözde ideolojilerinin ayrıcalıklı konumunu akılsal (bilimsel) olarak gerekçelendiremezler” (Feyerabend, 1999, s. 106-107).

Feyerabend düşüncelerini savunmak adına hem bilimsel yöntemi karakterize etmek üzere girişilen mevcut bütün girişimlere meydan okuyarak bu girişimlerin başarısız olduğunu ispat etmeye çalışır⁴ hem de bilimin sabit yöntemlerle ilerlediğini bilim tarihinden örneklerle çürütmeyi dener. Bu örneklerden birisi olan Kopernik sisteminin Galileo tarafından savunulması olayında hem *gözlem, doğruluk, akılsallık* gibi olmazsa olmaz bilimsel kriterlerin teori karşısında bir anda nasıl *engele* dönüştüğünü hem de Galileo’nin kendi görüşlerini empirik kanıtlardan ziyade, retorik, propaganda ve *ad hoc* hipotezlerle kabul ettirdiğini uzunca irdeler. (Feyerabend, 1999b, s. 141-159). Bu sayede bilim adamının “nesnelligi”, yöntemli bilimsel ilerleyiş gibi konuların tarihi birer kurgudan ibaret olduğunu savlayan aykırı bir tarih yorumu sunar ve tarihte buna benzer yöntem ihlalleriyle vukubulan birçok büyük gelişme örneği bulunabileceğini söyler. Feyerabend’in bilim mülahazalarından çıkardığı netice bilimsel ilerleme için her şart altında geçerli ve etik tek bir ilke olduğudur: *her şey mümkündür/ ne olsa uyar* (anything goes). Sabit bir yöntem yerine kullanılabilir her türlü yöntemi işlevsel sayan bu metodolojik çoğulculuk elbette beraberinde teorik çoğulculuğu da getirir. Böylelikle tek bir teorinin gözlem sonuçlarıyla mukayesesine karşın, “yöntem” filtresine takılmayan diğer teorilerle mukayesesi imkânı doğar ve bu çeşitlilik bilimsel ilerlemeye büyük avantajlar sağlar.⁵

Feyerabend’in bilime dair görüşlerinin onu postmodernizme de yaklaştıran diğer bir ayağı disiplinler/ideolojik çoğulculuk görüşüdür. Bu görüş bilimin otoritesinin salt yöntembilim ve felsefede kalmayıp toplumsal boyutlarını kapsar. Feyerabend’in bilim tarihi yorumuna göre bilim esasen *anarşist* bir faaliyettir ve yöntem sorusuna yasa ve düzen öngören seçeneklere karşın epistemolojik anlamda *anarşist* bir tavır daha insancıl ve ilerlemeyi teşvik edicidir (Feyerabend, 1999b, s. 32-37).⁶ Feyerabend’e göre Birinci Dünya biliminin diğer bilimleri yok sayması hatta yok etmesi bizatihi onun yönteminin

⁴ Söz gelimi, Karl Popper’in eleştirel akılcılık ilkesinin eleştirisi için bkz. (Feyerabend, 1999b, 188-201)

⁵ Chalmers, Feyerabend’in bu teorik çoğulculuk tezi lehindeki argümanlarının oldukça ikna edici olduğu konusunda önemli örnekler verir (Chalmers, 2008, s. 231).

⁶ Feyerabend daha sonra, anarşinin bazen şiddet ve baskı anlamına gelebileceğinden kendi konumu “Dadaist” olarak yeniden formüle eder (Feyerabend, 1999b, s.328-329).

zorunlu evrenselliğinden değil, Batı’nın ekonomik, politik ve bilhassa askeri gücünden kaynaklıdır (Feyerabend, 1999b, s. 8-9). Feyerabend, evrensellik söylemiyle modern toplumlara hâkim bilim otoritesini bu haliyle skolastik Kilise otoritesine benzetir:

Bilim adamları ve bilim filozofları bilimi, bir zamanlar Roma Kilisesi’nin Hristiyanlığı savunduğu tarzda savunmaktadır. Kilisenin doktrini doğrudur, başka her şey putperest saçmalığıdır. Bir zamanların din adamlarının küfürlerle ve aşağılamalarla yüklü lisansı, bilim bünyesinde kendisine yeni bir mesken bulmuştur (Feyerabend, 1991, s. 108).

Buradan hareketle Feyerabend, dinlerin devletten ayrıldığı gibi bilimin de bu haliyle devletten ayrılması gerektiğini söyler. Feyerabend bilim ideolojilerinin, devlet ideolojilerine, kamu kurumlarına ve eğitim kurumlarına yön vermesinin sakıncalarından, demokratik bir toplumda birey özgürlüklerinin kapsamından ve bunların çoğu zaman bilim *ideolojileri* tarafından ne şekilde tahakküme uğradığından uzun uzun bahsetmiş; demokratik bir toplumda sanatsal, geleneksel, mitik, mistik, dini bilgi türlerinin, bilgiye dair bir alternatif teşkil edebilmesini, yok sayılmaması ve yok edilmemesini ve bu sayede yaratılacak bilgi çeşitliliği içinde oluşacak rekabetin, gerek bilimsel ilerleme için ve gerekse demokratik düzenin korunması adına önemli olacağını vurgulamıştır. Sözü biraz Feyerabend’e bırakmak gerekirse;

Çin teknolojisi uzun bir süre boyunca Batılı-bilimsel temellerden yoksun olmasına rağmen, çağdaş Batı teknolojisine çok ilerisindeydi. Bugün Batı biliminin dünya üzerinde hakimiyet kurduğu doğru; ama bunun sebebi onun “içkin akıl”ındaki vukuf değil, iktidar oyunu (sömürgeci uluslar kendi yaşam biçimlerini zorla kabul ettirdiler) ve silaha duyulan ihtiyaçtır: Batı bilimi şu ana kadar en etkili ölüm aletlerini yarattı. Batı bilimi olmadan birçok “Üçüncü Dünya ülkesi”nin açlıktan öleceği de doğrudur; fakat buna sıkıntılarının önceki “kalkınma” biçimleri tarafından hafifletilmediğini, aksine yaratıldığını da eklemek gerekir. Yine Batı tıbbının parazitlerin ve bazı bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılmasında yardımcı olduğu doğrudur, fakat bu Batı biliminin sunacak iyi şeyleri olan yegâne gelenek olduğunu ve diğer araştırmaya biçimlerinin herhangi bir değeri olmadığını göstermez. Birinci Dünya bilimi birçok bilim arasından biridir; daha fazlası olduğunu iddia ettiğinde araştırmaya aracı olmayı bırakıp bir (siyasi) baskı grubuna dönüşür (Feyerabend, 1999b, s. 24).

Kurumlaştığı haliyle ülkemizdeki bilimsel ortodoksinin günümüze kadar değişmeden kalan içeriğinin, tesis edildiği zamana özgü formuyla “bilim”in bilimsel yöneme atfettiği “kesinlik”ten ziyade, bilim ve bilim adamına tanınan mutlak imtiyaz olduğu söylenebilir. Bu durum Feyerabend’in “bilim-dışı”/“şarlatan” olarak değerlendirilmesindeki önemli etkenlerden biridir ve bu noktada postmodernizm anahtar bir role sahip görünmektedir. Bilim felsefesinin bizatihi “bilimsel” özü, Feyerabend’in düşüncelerini *ideolojikleştirmeye* veya *şarlatanlık olarak yorumlamaya* pek müsait değildir. Postmodernizm ise bu noktada sınırsız bir “kapasite” imkânı sunar; çünkü menşei var ama merkezi yoktur; kurumlaşmamıştır dolayısıyla meşruiyet iddiası da yoktur ve bir “söylem” olarak bile hiyerarşide “bilimsel”den sonra gelir vb. Bu durum Feyerabend’in çalışmalarını postmodernizmle açıklama değilse bile “özdeşleştirme” çabalarının sebeplerinden biri olarak görülebilir. Cumhuriyet’le birlikte modern bütün kurumları Aydınlanmacı ideallere uygun olarak “dizayn” edilmiş olan ülkemizdeki tipik bilim adamı için bu düşüncelerin bilim otoritesini tartışmaya açmak bakımından bile “postmodern” olarak addedilmesi mukadderdir.⁷Şüphesiz postmodernizmin demokrasi, özgürlük, çoğulculuk, meta-anlatı

⁷ Burada belirtmelidir ki, çalışmada tartışma konusu edilen postmodernizmin “meşruiyetinin” onayı veya reddi değildir. Dikkat çekilmek istenen nokta, postmodernizmin “bilgi”sine bilimsellik statüsü tanımayı kesinlikle reddeden *modern* bakış açılarının gözden kaçırıldığı noktanın, postmodernizmin, -bazı istisna isimler dışında- eleştiri merkezine aldığı düşünce geleneğiyle aynı düşünsel kontekstin ürünü olduğudur. Unutulmamalıdır ki “postmodernizm, bir kültüre bir düşünme eğilimine atıfta bulunur,

karşıtlığı gibi karakteristik vurgularını barındırmak bakımından Feyerabend’in düşünceleriyle arasında ortak noktalar bulunabilir. Bu anlamda sadece postmodernizm değil, Feyerabend’in düşünceleri bilim sosyolojisi ve bilim tarihi alanları içinde önemli katkılar sunmuştur. Fakat Feyerabend’in düşüncelerinin önemli özelliklerinden biri bilimin “içerden” yapılmış eleştirilerinden birisi olmasıdır. Düşüncelerinin kendi deyimiyle *skandal* yaratmasının nedenlerinin başında bu gelir. Feyerabend diğer önemli bilim felsefecilerinin çoğu gibi meslekten fizikçidir. Popper ve Herbert Feigl’a fizik öğretmen Hans Thirring’in öğrencisidir; Imre Lakatos’la yakın arkadaştır ve *Yönteme Karşı*’yı onun tavsiyesi üzerine yazmıştır (Feyerabend, 1997, s. 44-83 s.139-152 vd.) Aynı kitapta şöyle der;

“Bilginin ve uygarlığın ilerlemesi” -Batı yöntemlerinin ve değerlerinin dünyanın dört köşesine yayılma sürecine verilen addır bu- insan zekasının ve merhametinin bu harikulade ürünlerini, şöyle bir bakmaya bile tenezzül etmeden yok etti. “Bilginin ilerlemesi” birçok yerde zihinlerin öldürülmesi anlamına geldi. Bugün eski gelenekler yeniden canlanıyorlar ve insanlar hayatlarını tekrar atalarının fikirlerine uyarlamaya çalışıyorlar. Ben, görünürde bilimin en zor bölümleri olan, doğa bilimlerini inceleyerek, bilimin hakıyla anlaşıldığında böyle bir usule karşı herhangi bir argüman sunmadığımı göstermeye çalıştım. [...] Ben kültürel cinayet için bilimin adını kullanan ideolojilere karşıyım (1999b, s. 25).

Ama her şeyden önemlisi İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya’da Nazi yönetimi döneminde zorunlu askerlik yapmış ve savaşta vurularak felç olmuş birisinin, bilimi ideoloji, politika, demokrasi, toplum, özgürlük, etik gibi kavramlarla irdelemesi herhalde sadece “şarlatanlık” veya “sahtekarlık” ile açıklanamaz. Bir sonraki bölümde de değinileceği üzere postmodernizm “metaforu” burada tam anlamıyla “retorik” bir işlev kazanmaktadır. Bilimsel faaliyetin böyle bilim-dışı unsurları da içerdiği ve bunun tarihte Galileo’ye kadar götürülebileceğini gösteren ise Feyerabend’den başkası değildir. Feyerabend’in ısrarla vurgulamak istediği gerçek, “hakikat”i tartışmaya açan “gayrimesru” fikirlerinden ötürü Galileo’yi “mahkûm eden” Kardinal Bellarmino’nun tutumunu “yanlış”, “totaliter”, “dogmatik” olarak addedip lanetleyen bilim adamlarının Bellarmino’nun yerini almış olduklarıdır. Çünkü artık tartışmaya açılması aforozu gerektiren yeni “hakikat” kendisine eşlik eden ideolojiler eliyle “bilim” halini almıştır ve “hakikatini” tartışmaya açan fikirlerin dogmatik bir biçimde reddedilmesinde modern bilim adamı, Kardinal Bellarmino’yu aratacak hale gelmiştir (Feyerabend, 1999b, s. 163-173). Üstelik bilimi tam da dogmaların bittiği yerde başlayan bir faaliyet olarak tanımlarken.

Bu bağlamda “her şey mümkündür” ilkesi, bilim felsefesinde hala devam eden “sınır belirleme” tartışmalarında öne sürülmüş aykırı bir “epistemolojik” ölçüt olmakla birlikte, aslında bu “sınırlandırma yetkisi”nin “bilim’e ve “bilim adamı’na bizatihi sağladığı “toplum-üstü” otoritenin kendisine çevrilmiş “etik” bir “sınırlandırma ayraç”ı olarak yorumlanabilir ki ülkemizde “bilim adamı”nın toplumdaki “misyonu” düşünüldüğünde, Feyerabend değerlendirmelerinin temel eleştiri uğrağının da bu olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet’in elitleri modern Batı bilimi olarak pozitivismi devletin ideolojisine ve kurumlarına, Aydınlanma’nın Akıl’ını üniversitelere ve bunlara bağlı olarak “ilerleme” mitini topluma taşıırken, esasında “ithal” edilen (günümüze kadar geçen sürede Batı’da oldukça geniş bir eleştiri literatürü olan) bu unsurların hepsi, Batı’da o anki ortodoks yorumları/formları olarak

“anti” veya “non” modernizm değildir, “post” modernizmdir” (Arslan, 2000, s. 2). Bunun yanında çalışmanın, Feyerabend’in fikirlerine ruhunu veren rölativistik yaklaşımı “idealize etmek” kaygısı taşımadığı, sadece tartışma olgusunun varlığını ispata yardım eden bir tür örneklem olarak konu ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

içselleştirilmiştir. Bu haliyle Türkiye’deki bilimsel ortodoksiye ana çizgileri itibariyle Batı’daki bilimsel ortodoksi formu demek yanlış olmayacaktır (Şenses, 2010, s. 21-72). Bilimin Türkiye’de kurumlaşmasıyla üstlendiği asıl işlevin entelektüel bir faaliyet olarak “bilimsel üretim”den ziyade, “toplumsal/sosyal” alanın dönüşümünün “meşru aracı” olması hatırlandığında, ülkemizde bilim üzerine geliştirilecek düşüncelerin sosyal boyutunun önemi fazlasıyla artmaktadır. Bununla birlikte bilimin sosyal incelemesi ancak mevcut bilimsel ortodoksinin bilimin ve bilimsel bilginin sınırları konusunda sahip olduğu esneklik/demokratik nispetince gerçek amacına ulaşabilir. Bu bağlamda bir tespit yapmak adına, Batı’daki objektivist bilimsel ortodoksi/statüko karşısındaki rölativist konumuyla düşünüldüğünde, Feyerabend’i konu edinmek anlamlı ve fonksiyoneldir. Ülkemizdeki bilimsel ortodoksinin Türkiye’de demokratik bir bilime sunduğu imkana ve/veya bilimin sosyal incelemelerine olan açıklığına Feyerabend’i algılayış tarzıyla bakmak mümkündür. Bizzat Batı’daki ayrıksı görüşlere olan bakış açısı, ülkemizin bilimsel ortodoksinin sahip olduğu mevcut karakteristiğe dair kayda değer ipuçları verebilir. Bilim sosyolojisi veya bilimin sosyal incelemeleri çalışmalarının da kaynağında Batı olduğu göz önünde bulundurulunca buradaki inceleme, Batı’daki bilimsel ortodoksinin günümüze kadar geçen sürede bilim ve bilimsel bilginin sınırlarına dair yürütülen tartışmalar eliyle yaşadığı değişim veya “ilerleme”nin, ülkemiz bilimsel ortodoksisini için ne ölçüde geçerli olduğunu nispeten tespit etme imkânı da sunabilecektir. Bilimi tüm insan faaliyetlerine özgü tarihselliği ve sosyalliği ile yani “bilimi” bilim olarak anlamaya ve anlatmaya çalışan bilimsel çalışmalara Türkiye’de mevcut bilimsel ortodoksi ne ölçüde “tolerans” tanımaktadır?

Demokrasinin Kurtarılmış Bölgesi Olarak Bilim: Celal Şengör

Bilim sosyolojisi ve diğer bilimin sosyal inceleme alanları, “bilimsellik” statüsünü meydana getiren faaliyetler bütününe inceleme konusu haline getirirken, bilimin bizatihi sosyal bir fenomen olduğu varsayımından hareketle, sosyal olan her şey gibi tarih ve toplum-üstü olmadığını vurgular. Böylece örneğin “epistemolojik üstünlük” kıstaslarının metodolojik ve felsefi temelleri üzerindeki muhtemel kültürel, siyasi, ekonomik etkileri konu edilirken, bilimin yine politika, ekonomi, etik gibi alanlarla ilişkisini kurarak, bilimi ve bilimsel bilgiyi yalnız “bilim-içi” fenomenlere bağlı değil, daha kapsayıcı bir perspektiften sunmaya çalışır. Böylelikle her toplumsal kurum gibi bilimin de otoritesinin toplumda olası etik ve demokratik sınırları da dolaysız olarak gündeme taşınmış olur.

Bilimin sosyal analizindeki temel yaklaşım, doğal dünyaya ait şeylerin reel, objektif nesnel oldukları ve bir bağımsız önceden-varoluşa sahip buldukları varsayımında temellenen metafizik görüşün bilimi “problemler” ile başlatmasına karşı olarak, bilimi, bilim adamını, büyük bilimsel keşifleri motive eden faktör olarak “ihtilaflar” ile ele almasıdır. Günümüzde bilimin sosyal analizini veya bilim sosyolojisini, klasik bilim sosyolojisinin de muhtarip olduğu özcü/ortodoks bilim görüşünden ayıran önemli noktalardan biri budur. Bilimsel faaliyeti “ihtilaflar” ile açıklama girişimi, ihtilafların bizatihi sosyal bir fenomen olmasından hareketle bilimsel ihtilafların da sosyal fenomenler olduğunu ve bu kontekste bilimin bir kurum olarak, bir cemaat olarak, bir inşa süreci olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Elbette bu, bilimde problemlerin, kişisel ilgi ve merakın, bilimsel yöntemin araçları olarak gözlemin, deneyin, aklın veya bilimin bir bulmaca çözme faaliyeti olduğunun önemini göz ardı etmez. Bununla beraber merkezi noktaya ihtilafı almak, ihtilafların bütün bunları önçelemesinin yanında bilimin bizatihi sosyalliğine vurgu yapar. Bilim bağımsız bir kategori değil sosyal bir fenomendir. Bilimi sosyal

bir fenomen olarak ele almak, bilimin kültür, ekonomi, politika, etik gibi alanlarla olan ilişkisini ve onlar üzerindeki etkilerini bilimle bir bütün olarak anlama çabasını yansıtır. Buna göre bilimin yöntemi, tarihi, felsefesi taşıdığı bütün sosyal boyutlarıyla konu edilirken bilim sosyolojisinin kendisinin de bir sosyal kontekste bağlı olduğu göz ardı edilmez (Şenses, 2010, s. 74-75).⁸

Fakat bu, modern düşüncenin bilime ve bilimsel bilgiye dair çeşitli geleneksel varsayımlarıyla mücadele etmek anlamına da gelir. Bu varsayımların büyük bir kısmının kristalleşerek tevarüs ettiği pozitivizm bu anlamda, yalnızca “gözlemlerle kesin gerçeğin bulunabileceği, bunun da tümevarım yoluyla geliştirilebileceği fikrinin en geniş kapsamlı ifadesi” (Şengör, 2015a, s. 266) anlamına gelen bir bilimsel yöntem değil, kendinden başka alternatif bilim ve bilgi yolu tanımayan kuşatıcı bir dünya görüşüdür. Bu anlaşılması zor bir şey değildir çünkü pozitivizm belki de her şeyden önce kültürel bir fenomendir: “Yer çekimi, Kopernik sistemi, Faraday kanunları, rölativite teorisi, evrim teorisi, kuantum teorisi yalnızca bilim değildir, aynı zamanda kültürdür. Bunlar her ne olursa olsun, iktidar ilişkilerinin dışında şeyler değildir” (Arslan, 2009, s. 63). Modernleşme tarihimizde Cumhuriyet’le birlikte modern bilim olarak kurumlaşan pozitivizme “modası geçmiş” bir bilimsel yöntem olarak değil, günümüzde de etkisi süren bilim imgesinin kaynaklarından biri olarak bakılmalıdır. Bu, “bilimsellik” statüsünün yalnızca “doğa”dan alınacağını varsayan mevcut kimi bilim anlayışları üzerindeki belirleyici etkisini görmek bakımından önemlidir. Bir bilimizm formu olan pozitivizm epistemolojisinden ibaret değildir; söz konusu Türkiye olduğunda Celal Şengör’de görüleceği üzere pozitivizmin etkinliği kültürel normatif karakterinde aranmalıdır: Bilim, “hakikate” giden yegane yoldur; bu yol üzere olmayan demokrasi meşruiyetini yitirmiştir.

Celal Şengör ve Bilim

Türkiye’de Feyerabend üzerinde duran bilim adamlarından birisi Celal Şengör’dür ve Feyerabend’in görüşlerine belki de en şedit eleştiriler de yine Şengör’den gelmiştir. Radikal bir reddetme şeklindeki bu eleştirilerin ülkenin en ileri gelen bilim adamlarından birisi tarafından yapılmış olması Türkiye’deki mevcut bilimsel ortodoksi adına düşündürücüdür. Şengör, Feyerabend’in bilim tarihine, bilim felsefesine, bilimsel yöntem tartışmalarına ve demokrasi-bilim ilişkisine dair fikirlerinde ileri sürdüğü tezlerle birebir ilgilenmez; Feyerabend üzerinde durmasının nedenini her şeyden önce Feyerabend’in tezinin “Popper’in görüşlerini paylaşmaması” olarak açıklar. Ona göre Feyerabend’in

⁸ Çalışmada yapmayı denediğimiz eleştirel analiz, çalışmaya konu edilen bilim adamı olarak Şengör’ün genelde bilim, özel olarak da Feyerabend hakkındaki tasavvurlarındaki vurgulardan hareketle izlediği doğrultu, tartışmayı bilimin sosyal inceleme alanlarında veya daha özelden bilim sosyolojisi alanında bu vurgulara doğrudan temas eden eserler etrafında şekillendirmemizi gerektirdi. Bu nedenle çalışmada, Şenses, Woolgar, Arslan, Gieryn gibi, Şengör’ün Feyerabend değerlendirmelerinin nirengi noktası da olan bilimde “sınır ihtilafları”nı konu edinen isimlerin çalışmalarına yer verildi. Bununla birlikte kaynakçada yer verilenlerin dışında Türkiye’de bu alanın geniş literatürüne önemli katkılar sağlayan kimi telif ve tercüme çalışmaları zikretmek gerekirse bkz. Balkız, B.; Öğütle V. S. (2010). *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar*. (der.) Ankara: Doğu Batı.; Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermenütik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*. (Çev. Arslan, H., & Balkız, B.) İstanbul: Paradigma.; Şapın, S. (2000). *Bilimsel Devrim*. (Çev. Yurdaçalı, A.). İstanbul: İzdüşüm.; Latour, B. (2008). *Biz Hiç Modern Olmadık*. (Çev. Uysal, İ.) İstanbul: Norgunk.; Lakatos, I., & Musgrave, A. (1992). *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*. (Çev. Arslan, H.), İstanbul: Paradigma.; Eğribel, E. (2017). *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları*. İstanbul: Doğu.; Eğribel, E.; Özcan, U. (2007). *Bilim Sosyolojisi*. (der.) İstanbul: Kitabevi.; Barnes, B. (2008) *T. S. Kuhn ve Sosyal Bilimler*. (Çev. Arslan, H.). İstanbul: Paradigma.; Kuhn, S. T. (2003). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. Kuyuş, N.) İstanbul: Alan Yayıncılık.

tezi “Popper’e karşı” olarak üretilmiştir ve Popper’in eleştirel akılcılık ilkesi uyarınca bilim ile bilim-dışı alanı belirleyen sınır çizgisini reddettiği oranda “uygar” bir insanı mağaraya, yani vahşete davet etmektedir. Şengör’e göre, her şeyin nihai belirleyicisi olan “doğa”, “özgürlüğün” de sınırını belirler ve “doğa”dan özgürleşmek düşüncesi çok tehlikeli bir isyan demektir (Şengör, 2015a, s.237-240).

Doğa’nın öznenen bağımsız varoluşa sahip bir gerçeklik olduğu ve buna göre doğanın kendine has yasalarının bulunduğu yolundaki kuşatıcı metafizik inanç, Koyre’nin titizlikle gösterdiği gibi modern bilimin, doğuşuna kadar geriye götürülebilecek temel dogmalarından birisidir (Koyre, 2004). Bilimin sosyal bir fenomen olarak ele alınmasının önündeki buna benzer “bilimsel” engellerin tespitinin bile bizzat bilimin konusu haline gelmiş olmasının üzerinden az bir zaman geçmemiştir. Bu anlamda Şengör’ün Feyerabend değerlendirmesi, bu değerlendirmenin hangi temellere dayalı olduğu ve bilim kavrayışımıza ne çeşit sınırlılıklar getirdiği, en genel haliyle bilimin sosyal incelemelerinin önündeki kemikleşmiş engeller bilindiğinde daha anlaşılır hale gelecektir.

Steve Woolgar, bilimsel olanla olmayan arasında sınır belirleme faaliyetlerinde bilimin sosyal incelemelerinin karşılaştığı, her biri bilime dair özcülüğün ürünü olan bazı temel engelleri genel olarak şöyle saptamıştır:

(1) *Bilimin, farklılık kriterlerini izah etme girişiminde bulunan filozofların kanaatlerindeki önemli uzlaşmazlıklara ve değişmelere rağmen, özel ve başka kültürel ve sosyal faaliyet türlerinden farklı olduğu yolundaki inatçı düşünce. Birçok analist, bilimi bilim-dışından ayıran sınırlara, onları retorik başarılar olarak ele almak yerine, saygı göstermeye devam ediyor.*

(2) *“Ortodoks” bilim görüşü diye adlandırılan görüşte ısrar. Bu görüş, doğal dünyanın nesnelere reel, objektif nesnelere oldukları ve bir bağımsız önceden-varoluşa sahip buldukları varsayımını içerir. Bu varsayımın doğal sonucu, bilimsel bilginin sosyal kökenlerinin, bilimin içeriğiyle hemen hemen hiçbir ilgisinin bulunmadığı varsayımdır. Bu görüşe göre, bilimsel bilgi, onun kendine has şöyle bir açıklaması bulunduğundan, sosyolojik analize elverişli değildir: bilimsel bilgi, fiziksel dünyanın filli/gerçek doğasınınca belirlenir.*

(3) *Bireyci (individualistic) ve mentalist (zihinci, çev.) bir aktivite olarak bilim fikrinde ısrar; büyük adamların eserlerine ve başarılarına gösterilen daimi saygı. Bu görüş, failin (aktörün, çev.), “oradaki” doğal dünyanın gerçek objektif karakterinin temelde dışında yer aldığı (karakteri karşısında arızî bir şey olduğu, çev.) fikrinden kaynaklanır ve onu destekler. Bilim hakkındaki yaygın kamu imajları bu görüşe destek oluyor.*

(4) *Kişinin kendisinin bilime eleştirel saldırı çabalarının radikal sonuçlarıyla karşı karşıya kalma isteksizliği. Bu, hakkında çok şey söyleyeceğimiz refleksivite “problemi”dir (Woolgar, 1999, s. 38-39).*

Bilimin sosyal karakterine ilişkin geliştirilen bakış açıları önündeki bu engeller, yukarıda değinildiği gibi ekseriyetle pozitivist bilimin total bilgi kavrayışıyla ilişkilendirilmekle birlikte aynı özcü anlayış bir “felsefe” olarak sadece ona özgü değildir. Nitekim Şengör de pozitivist bilimin bilimsel yöntem olarak geçersizliğini -Popper gibi- David Hume’dan başlatarak teslim etmekle beraber, “idealize” ettiği bilim anlayışında yukarıda genel olarak belirlenmiş saptamaların tümü varlığını sürdürmekte ve onu ister istemez “pozitivist dünya görüşüne”, -diğer bir deyişle bilimizme- bağlı kıldığı görülmektedir. Hatta denebilir ki Şengör, pozitivist bilimin gözlemlenebilir doğrulanabilen “kesin” bilginin tümevarımcı genellemesine dayalı yöntemi yerine, bilimsel olanla olmayan arasında sınır çizgisi çekme bağlamında pozitivist geleneği sürdüren Popperci yanlışlanabilirlik kriterini koymak dışında, bilhassa hayatın her alanında geçerli biricik otorite olarak “bilimi” kabul etme noktasında neredeyse bütünüyle pozitivisttir. Bu, yukarıdaki alıntıda yer alan saptamalar üzerinden de gösterilebilir.

Sondan başa doğru ilerlenecek olursa, saptamaların sonuncusu için diğerlerinin doğal neticesidir denebilir. Bilimsel ortodoksi egemen görüşü niteler; egemen görüş “egemenliği” ve yaygınlığı sayesinde ortodoksidir; ortodoksi yarattığı statüko nedeniyle refleksiviteden ve (statüko-karşıtı) eleştiriden yoksundur: “Ortodoksi içinde eleştiri hiçbir zaman ortodoksiyi ortodoksi yapan temel önkabülleri, varsayımları, kriterleri, normları ve yöntemleri hedef almaz” (Şenses, 2010, s. 31). Şengör’ün “Popper’in görüşlerini paylaşmayan pek çok felsefeci varken, benim Feyerabend üzerinde durmamın nedeni” demesinin nedeni, Feyerabend’in eleştirilerinin tam da bunları hedef almış olmasından ileri gelir denebilir ve Şengör’e göre yine aynı nedenden ötürü bu eleştiriler “tamamen zırva”dır (Şengör, 2015, s. 240). Şengör, “bilime yanlışlarını eleme azminde olduğu için güvenilir” (Şengör, 2016, s. 87) demektedir; fakat Şengör’de görüldüğü haliyle “bilim”, yanlışlarını eleme azmindeki olası “yanlışlarını” eleme azminde katıyen değildir. Bu konuda “doğası” gereği son derece statükocu ve konservatiftir.

Bir önceki (üçüncü) saptamada bahsedilen daimi saygı, Şengör’ün şahsında Karl Popper’e karşı duyulur. Şengör’e göre bilimin biricik ve “ideal” yorumu Popperci bilim yorumudur: *Bilim, ifadeleri gözleme dayanarak yürütülebilen uğraşların toplamından ibarettir.*⁹ Nitekim onun Feyerabend değerlendirmeleri daha çok “Popper savunması” gibidir; Feyerabend, Popperci “ideal” biliminin “sınırlarını” reddetmesi nedeniyle adeta bilimsel bir aforoza uğratılmıştır. Woolgar’ın bu saptamasında bunun, failin “oradaki” doğal dünyanın gerçek objektif karakterinin, temelde dışında yer aldığı, karakteri karşısında arızı bir şey olduğu fikrinden kaynaklandığını ve onu desteklediğini söylemektedir ki bu, gerçekten de Şengör’ün, Feyerabend’e karşı Popperci eleştirel akılcılık savunmasının merkezindedir. İkinci saptamanın da konusu olan bu objektivist doğa kavrayışını “göz ardı” ettiği için Şengör’e göre Feyerabend’in özgürlüğe ya da bilime dair görüşlerinin hiçbir anlamı yoktur. “Bilim, sorularına cevap bulabilmek için her yolu, ama her yolu geçerli saymaktadır. Ancak, elde edilen cevapların bilimin kalıcı hazinesine dahil edilebilmeleri, yani bilimsel olabilmeleri için ise, karşımıza doğanın bizlere çizdiği sınır çıkmaktadır. Doğanın açıklanmasını amaçlayan bilim, sorularına ancak doğa ile çelişmeyecek cevapları kabul eder” (Şengör, 2015a, s. 241). Halbuki Feyerabend’in konumu bu objektivist kavrayışın karşısındadır; O, katı bir yanlışlama ilkesinin bilimi yok edeceğini hatta başlamasına bile izin vermeyeceğini tarihsel örneklerle uzun uzadıya irdeler ve daha baştan hiçbir kuramın alanındaki tüm olgularla uyuşamayacağını belirtir (Feyerabend, 1999b). Şengör’ün Feyerabend’i “bilim sınırları” içine dahil etmemesi, ikinci saptamada da belirtilen ortodoks bilim görüşünün barındırdığı özcülük formundan ve bu özcülüğün bizatihi refleksivite kapasitesinin sınırlılığından ileri gelmektedir demek yanlış olmayacaktır çünkü, Şengör’ün idealize ettiği bilim görüşünün de özcülüğe dayandığı gerek bilim-içi yani bilim felsefesindeki eleştirilerle ve gerekse bilimin sosyal incelemesine dayanan kimi çalışmalarla ortaya konmuştur.

Bilimsel olanla olmayan arasına sınır koyma faaliyeti entelektüel sahneye pozitivistin doğuşuyla çıkmış bir problemdir denebilir; pozitivist sonrası dönemde bu problemle fazlaca meşgul olmuş ve “sınır çizgisi çekme” geleneğini sürdüren fikirler arasında, görüşleri en fazla yaygınlık kazanmış felsefecilerden birisi olan Popper, kimi yorumculara göre “soft pozitivist” olarak da anılmıştır (aktaran

⁹ Şengör her fırsatta bu bilim tanımını yineler. Söz gelimi, “Herhangi bir önermenin bilimsel olabilmesi için, betimlediği ve/veya açıkladığı gerçek dünya ile temas kurabilmesi gerekir. 1934’te Popper’in gösterdiği gibi, bunun da tek kontrolü, o önerinin gözlem raporlarıyla yanlışlanıp yanlışlanamayacağıdır” (Şengör, 2015b, s. 131)

Arslan, 1995, s. 576-577). Popper, pozitivistler gibi, bilimsel ilerleyişi metafizikle araya çekilecek sınırla sağlamaya çalışır:

Popper, neo-pozitivizmin sınırlandırma ayracına ve bilim imgesinden kaynaklanan, bilimsel bilginin kesin bilgi ve kaynağının da gözlem ve deney olduğu yolu düşüncelere katılmamakta, yeni bir model önermektedir fakat bir yandan da 19. yüzyılın nesnel ve tarafsız bilim insanı imgesini korumaktadır. Bununla birlikte, deney ve gözlemi, kuramı oluşturan öğeler olmaktan çıkartıp sınama yabut denetleme kategorisine dâhil ederek, temelde nesnel bilgidir ya da empirik gerçeklik ile bağlardan ödün vermemektedir. Bir kuram bir kez oluşturulup kayıt altına alındıktan sonra, yani bir kez diğer bilim insanlarının eleştirisine sunulduktan sonra nesnelleşir. [...] Popper’in yanlışlamacılığı daha ziyade yöntemsel bir yanlışlamacılıktır. Popper, yanlışlanabilirlik ölçütüne, bilimsel önermelerden oluşan dizgeler ile metafizik önermelerden oluşan dizgeler arasında bir sınır çekebilme için başvurur. Bu ölçütü “eleştirilebilirlik ölçütü” diye de adlandıran Popper, empirik dizgeleri de gerçek olgularla ilişkin raporlarla eleştirilebilen, yani empirik olarak çürütülebilen önermeler ve dizgeler olarak tanımlar. Popper’in yanlışlamacılığı öncelikle bilim ile metafizik birbirinden ayırabilecek bir sınırlandırma ayracı belirlemeyi amaçlar. Onun ilerleme anlayışı da bu temelde yükselir (Anlı 2016: s. 88-89 ve s. 106-107).¹⁰

Thomas F. Gieryn, sınır problemi ile ilgili iki perspektifi, özcülük ve konstrüktivizmi mukayeseli olarak irdelediği ve buna göre özcülerin, bilimin diğer kültürel pratiklerden ve ürünlerden ayıran ve onun dış dünya hakkındaki meşru ve güvenilir iddialarını açıklayan biricik, zorunlu ve değişmez nitelikleri tespit etme ihtimalini ve analitik çekiciliğini savunduklarını; konstrüktivistlerin ise bilimin sınırlarının sosyal teamüller olduğuna dair temel fikirlerinden hareketle, hiçbir sınır belirleme ilkesinin evrensel olarak geçerli olmadığını, bilimi diğer bilgi üreten aktivitelerden ayırma girişimlerinin, tutarsız ve belirsiz nitelikler arasından seçici olarak ulaşılmış, kontekstüel bakımdan koşullara ve çıkarılara bağlı pragmatik sonuçlar olduğunu öne sürdüklerini belirttiği çalışmasında, özcülüğe karşı olduğunu söylemesine rağmen Popper’in kaçınılmaz olarak “özcüler tarafında” yer aldığını ifade eder:

Popper’i sınır belirleme problemine yaklaşımları özcü (essentialist) olanlarla birlikte ele almamda bir ironi vardır, çünkü o özcülüğe karşıdır: “Dünyanın nihai özünü evrensel yasalarla tasvir edebileceğimizi düşünmüyorum” (Popper, 1972, s. 96; 1963, ss.103 vd). Popper özcü görüşü reddetmede kararlıydı; ona göre “bir şeyin hareket tarzını onun özüne göre açıklayabiliyorsak, başka hiçbir sorun ortaya çıkmayacak ve hiç kimse soru yöneltme ihtiyacı duymayacak demektir” (1972, s.194; ss.309-310). Apaçktır ki Popper’in anti-özcülüğü tam da benim yanlışlanabilirliğin (cesur varsayımlar, keskin eleştiri vs.) Popper için bilimin özünü oluşturduğu argümanımın dolay, dünyanın bilimsel açıklamaları için geçerli (yani, doğanın açıklamaları), bilimin felsefi ve sosyolojik açıklamaları geçerli değildir ve bu da bilimin gerçekliğe çok daha yakın objektif bilgi geliştirmede herhangi bir alternatiften üstün olduğunu açıklar. Bilim hakkında konuşurken Popper’in (1972) özcülüğü kaçınılmazdır: “Bir zamanlar bize...en tatmin edici açıklamanın en keskin şekilde test edilebilen ve edilmiş olan açıklama olduğu söylendiği için bildiğimizi yegane şey, metodolojistler olarak bilmeye ihtiyaç duyduğumuzdur” (Gieryn, 2012, s.7)

Gieryn, bilimde “sınırların” mahiyetini, yararlandığı teorik modellerden belki de en dikkat çekici olan kartografya modeli üzerinden değerlendirir. Gieryn’a göre bilim, sınırları, yani kültürel otoritesi belirlenmeden, otoritesini tam da kendi esnek ve kontekstüel bakımdan muhtemel sınırlarının ve alanlarının episodik müzakereleri yoluyla elde eden bir uzay alanı dışında hiçbir şeydir; kimin ve neyin “bilimsel” olduğu hakkında kontekste bağlı müzakereler arasında sınırları çizilinceye ve içeriği dolduruluncaya kadar boştur. Bilimin otoritesi, agonistik taraflar başlangıçta bu boş uzayı, meşru

¹⁰ Söylemeye bile gerek yoktur ki 19. yüzyıl bilim imgesi, bilimin pozitivist imgesidir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, “Batı”ya “bilim” vasıtasıyla “evrensel” bir meşruiyet armağan eden pozitivist benzer şekilde, Popperci bilim görüşü de -yönteminden doğan “kesinlik”i reddetmekle birlikte- metafizik ile bilim arasında sınır çekerek bilime her anlamda bahsettiği otorite ve öncelikle pozitivistimin -yani “Batı”nın- yeni eurosentrik bilimsel ortodoksisini/statükosunu devralmıştır denebilir.

sayılırsa çıkarlarını/ilgilerini destekleyen bir kültürel harita yaratarak çeşitli seçilmiş ve atfedilmiş karakteristiklerle doldurduğu sırada yeniden üretilir:

Bilimi bilim yapan nitelikler yani, bilimi diğer bilgi üretme aktivitelerinden ayıran nitelikler bilimsel pratiklerde ve metinlerde değil, onların temsillerinde aranmalıdır. Bir topoğrafik haritanın, resmettiği manzara ile ilişkisi ne ise, sınır belirleme faaliyetinin laboratuvarlarda ve mesleki dergilerde olagelen şeyle ilişkisi de odur; her ikisi de pragmatik hedeflere ulaşma amacıyla (bilgi iddialarının otoritesini meşrulaştırmak ya da vahşi doğada dolaşmak) bir gerçekliğin en yararlı özelliklerini bir kültürel ya da coğrafi haritaya dabil etmek için seçer (Gieryn, 2012, s. 22).

Woolgar ikinci saptamasında, ortodoks bilim görüşüne dayalı doğal dünyanın nesnelere bizim dışımızda bir gerçekliğe sahip olduğu düşüncesinin, bilimsel bilginin sosyal kökenlerinin, bilimin içeriğiyle “hemen hemen” hiçbir ilgisinin bulunmadığı varsayımına yol açtığını ve ilk saptamada değindiği üzere bilimin buna göre çizilmiş sınırlarıyla başka kültürel ve sosyal faaliyetlerden ayrı tutulmasına neden olduğunu savunmuştu. Bu saptamaya tekabül eder şekilde Şengör, “Ben bir gerçekçiyim, der, yani içinde yaşadığım evrenin benim dışımda bir varlığının olduğu inancındayım” (Şengör, 1992, s. 17).¹¹ Şengör bir doğa bilimcisidir ve idealize ettiği bilim anlayışının Gieryn’ın da belirttiği üzere sosyal bilimlerden geçerli olmayan kabullerini sorgulamaz; “sosyal bilimlerin en büyük sıkıntısı” sosyal bilimcilerin ellerinde kontrol, yani test edilebilir herhangi bir modelin olmaması ve bu model eksikliğiyle sosyal olayları açıklamaya kalkmaları olarak belirtir. Hâlbuki O’na göre “deney veya gözlemlerle test edilemeyen her varsayım bilim dışıdır ve güvenilemez” (Şengör, 2015b, s. 159-161). Şengör’e göre toplum bilimleriyle uğraşanların “son derece ciddi” bir doğa bilimleri temelini sahip olmaları şarttır; öyle ki, “etik aksiyonlara temel olabilecek değerlerin seçimini” bile muhtemelen, “doğanın mekanizmalarını” iyi anlarsak yapabiliriz (Şengör, 2015b, s. 148):

[..]sosyal bilimleri yalnızca deney imkânının kısıtlı olması doğa bilimlerinden ayırır. Bunun dışında, herhangi bir incelemede doğa bilimlerinin akılcı yolunu terk etmek, insanın anlaşılmasına doğanın diğer öğelerinin anlaşılmasına gidenden daha başka bir yol olduğunu sanmak, sosyal bilimleri Goethe’nin renk teorisinin uğradığı bezimete mahkûm eder (Şengör, 1999, s. 47).

Şengör’ün “Akıl ve duyularla ulaşılmaya çalışılan gerçek dışında hiçbir otorite tanımayan bilim”i (Şengör, 1999, s. 163), sadece sosyal bilimlerin değil, sanatın¹², hukukun¹³ hatta dinin¹⁴ dahi tek otoritesi konumundadır. Bilimizmin ne derece radikal boyutlara varabileceğini gösterir şekilde Şengör, kişilerin giyim kuşamının bile bilimsel standartlara uygun bir hale getirilmesinden yanadır (Şengör, 2016, s. 130-131). Şengör, doğa bilimlerinin pozitivistlikle eşitlenmemesinin önemine, pozitivistliğin aşılması ilkel sistemlerden biri olduğuna vurgu yaparken, bir yandan da çizdiği bu “hakikat tekeli” olarak bilim resminde, bir pozitivistin buyurgan tonuyla seslenir: “Daha iyi düşünebilen, daha geniş bilgi sahibi olan, daha iyi bir teori geliştirebilir. Ama bu demek değildir ki, gerçek, kişiden kişiye değişir. Gerçek tektir” (Şengör, 2015a, s. 267). Bu gerçek Şengör’de yalnızca *bilimin* gerçeğidir; üstelik yöntemine dair

¹¹ “Benim metafizik inancım bizim dışımızda gerçek bir âlemin (yani “nihai gerçeklerin”) olduğu yönündedir”; “Nihai gerçek varsayılmadan -ona ulaşamayacağımızı veya tesadüfen ulaşsak bile bunu bilmemize imkân olmadığını bile bilim yapmanın imkânsız olacağı kanaatindedim” (Şengör, 1999, s. 204).

¹² “Sanatın da nesnel kıstasları vardır. Genellikle yaptığımız gönül/akıl ayrımı gerçek değildir. Her şey akıldır” (Şengör, 1999, s. 102).

¹³ “...doğa bilimlerinin her şeyin önüne alınması gerektiğini savunuyorum. Doğa yasası kavramını bilmeyen yasaların ruhunu anlayamaz (Şengör, 2015b, s. 127).

¹⁴ “Bilimsiz hiçbir şey olmayacağı gibi, din de olmaz” (Şengör, 2015a, s.108).

kriterleri, tarihi, felsefesiyle bilimin kendisi de homojen ve üniterdir. Aslında bilimsel bilginin otoritesinden bahsederken Şengör, tipik bir pozitivisttir; gerçeklik iddiasında bulunan her şey bilimin kriterlerine vurulmalıdır; bu kriteri sağlamayan, “yanlışlanan” veya geçmişte kalan gerçeklerin hiçbir kıymeti yoktur; “yanlışlığı ispat edilmiş şeylere” saygı duyulmamalı, toplum yaşantısında yer verilmemelidir (Şengör, 2016); zira insan ve toplum, bilimin “doğrularına” uygun yaşamadığı sürece “yanlış” yaşamaktadır.

Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra Batı’da mevcut “bilimsellik” tanımının insan ve toplum hayatının her alanında geçerli yegâne otorite olmasının, “özgürlük” sorunuyla birlikte ele alınması kaçınılmaz olarak bilimi demokratik ve etik ilkelerle yeniden düşünmeyi gerektirmiştir. Açık ki Şengör’ün bilim anlayışı da bildik anlamda demokrasiyle idare edilen bir toplumun “gerçekleri” ile çatışma halindedir; insanlığa dair tek ve nihai bir gerçeğe vurgusuyla farklılığa kapalı, monoblok ve anti-demokratik. Fakat bu az önce söylendiği gibi “bildik anlamda” böyledir; çünkü Şengör’ün “ideal” bilimi olduğu gibi, “ideal” de bir demokrasi anlayışı vardır. Şengör’ün bu “ideal” demokrasisi dışında kalan demokrasiler, “gerçekte” demokrasi değildir ve “bilimin” önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Şengör’ün, bilim ve bilhassa demokrasi görüşünün yeterince anlaşılabilmesi için bilimde sınır belirleme faaliyetine dair hala eksik kalan bazı unsurların belirtilmesi gerekir ki bu Türkiye’nin demokrasi tarihiyle de yakından ilgilidir. Bu nedenle Şengör’ün demokrasi anlayışının ‘neden’ine dair, Türkiye’de bilim adamının politik kontekstteki karşılığı ve yukarıdaki alıntıda Şengör’ün ısrarla vurguladığı “uygar(lık)” kavramının muhtevası bilinmelidir.

Celal Şengör ve Demokrasi

Şengör, Feyerabend’in düşüncelerinin *bilimsel olmayışını*, yazdığı metnin “Popper’in Yanıtları” başlığını taşıyan kısmında ilan eder (Şengör, 2015a). Feyerabend’in tezlerine karşı “Popper’in Yanıtları”nın verilmesi aslında Popper’den bağımsız bir şeydir (Popper düşüncelerini Feyerabend’e karşı öne sürmemiştir) ve ilerleyen kısımlarda görüleceği üzere sadece Feyerabend ile ilgili de değildir. Burada söz konusu olan şey bilimsel ortodoksiye/statükoya özgü bir savunma refleksidir ve bu *bilginin doğasıyla* yakından ilgilidir. Bilgi nedir?

Bilgi, meşruiyet armağan edilmiş güçtür; yani bilgi, kavrama, anlama gücü anlamında güç+otoritedir. [...] Hiçbir bilgi türü, kendi doğası gereği “bilimsel”, “mitik” ve “dini” değildir: onlara türlerini armağan eden ve kendilerini belirli türden bilgiler olarak teşhis ederek etiketlememizi sağlayan şey, bilgiyi inşa eden, işleyen ve akredite eden insanlardır. Yani epistemik cemaattir. Önemli olan, bilginin ne türde bir epistemik cemaat tarafından inşa edildiğidir. Bilgi kolektif bir inşa faaliyetinin ürünüdür; dolayısıyla bilginin ne türden bir bilgi olduğu, onu inşa eden, işleyen, idame ettiren, kullanan epistemik cemaatin kimliğine bağlıdır. [...] bilimsel bilgi güç ve meşruiyetini Doğa’dan almaz; bilimsel bilgiyi inşa eden ve işleyen epistemik cemaatin konumundan alır.[...] “bilgi” adına öne sürülen her şey epistemik otoritenin ya da monopolün onayını almak zorundadır. Epistemik otoritenin onayını alamayan hiçbir unsur, “bilgi” ya da “bilimsel bilgi” statüsü kazanamaz. Epistemik cemaatin var olduğu her durumda “epistemik bir statüko” da vardır (Arslan, 2007, s.122, 144, 152, 162).

“Bilgi”, üretildiği ve tescil edildiği sosyal süreçle yani epistemik cemaatle olan ilişkisiyle birlikte düşünüldüğünde Popper veya “Popper’in Yanıtları” daha anlaşılır olmaktadır. Popper, burada tam da Batı’da “fikirleri bilimciler arasında çok yaygın bir taraftar ordusu bulmuş” (Şengör, 2015a, s. 239) bilimsel bir “statükoyu” temsil etmektedir denebilir ve Şengör konuşurken aslında Popperci epistemik cemaat/monopol konuşmaktadır. “Geçerli” ve “güvenilir” bilgi epistemik cemaatin onayını alan bilgi

ve “gerçek” bilim adamı epistemik cemaatin statükosuna “boyun eğdiği” oranda bilim adamıdır; her statüko doğası gereği konservatif ve sapmalara karşı hassastır; Şengör’ün bilim veya demokrasi algısının kaynağı gibi, Feyerabend’in “sapkın”, “şarlatan”, “sahtekâr” oluşunun sebepleri de burada aranmalıdır. Çünkü, “Hiçbir bilgi iddiası, epistemik monopolün değerlerine, geleneklerine, amaç ve standartlarına, diline uymaksızın “bilimsel” statüsü kazanamaz. Nedeni basittir: bir bilim adamının “bilim adamı” statüsü kazanabilmesi, bilimsel epistemik cemaatin normlarına, diline, gelenek ve dogmalarına, standartlarına, amaçlarına, ilgi ve çıkarlarına uymasına bağlıdır” (Arslan, 2007, s.163).

Bütün kurumsal yapıların belli bir ortodoksi formunu içermek durumunda olmaları gibi insana özgü her tür yaratıcı faaliyetin gereklerinden biri de kuşkusuz entelektüel/bilimsel ortodoksi olmalıdır. Bilimsel veya entelektüel yaratıcılığın sürekliliği ve gelişimi ise mevcut ortodoksinin fikir çeşitliliğiyle, çoksesliliğiyle, karşıt görüşlere olan açıklığıyla mümkün olabilir. Kaldı ki hiçbir ortodoksi formu da tam anlamıyla “ideal” durumda değildir.¹⁵ Bu noktayı Şengör de teslim eder; O’na göre bilimde nispi “objektiflik”, öne sürülen bir görüşün subjektif taraflarının veya “yanlışlarının” bilim adamı topluluğundaki başka gözlemciler sayesinde elimine edilmesiyle sağlanır. Ayrıca bilimi Şengör’e göre dinden ayıran nokta da burasıdır; her şeyin tartışmaya açık oluşu ve “açık arama”nın rahatsız edici olmadığı, bilakis memnun edici olduğu tek yerin bilim olması, bilime neden “güvenilmesi” gerektiğini de açıklar (Şengör 2016: s. 87, 152-153). Fakat yukarıda değinildiği gibi bu “özgür düşünce” imkânı, söz konusu görüşe, bilimin “bilim” olmaktan çok daha fazla anlam ifade ettiği bir ortodokside, ancak bilimsel ortodoksiyi, “bilimsel” yapan nitelikleri, yani onun güç ve meşruiyetini tartışma konusu etmediği oranda sağlanır. Aksi halde aykırı görüş bir anda, “Paul Feyerabend gibi şarlatanların zırvallıkları” (Şengör, 2011, s. 18) halini almakta, bilimin sınırlarının dışına atılmaktadır.

Bilimsel sınır problemi ülkemizdeki bilim adamının politik ve kültürel kontekstteki karşılığı ve misyonuyla ayrıca değerlendirilmelidir. Bilginin “bilgi” olarak var olmasının öncelikli şartının onu bilgi olarak tescil eden epistemik cemaatin varlığı olduğu hatırlandığında, sınır belirleme faaliyeti her şeyden önce bir “güç/iktidar” ilişkisi anlamına gelir. Çünkü;

Sınır belirleme misyonu veya faaliyeti bir imtiyazdır; bir şeyin sınırlarını belirlemek, onun ve onun dışındakilerin haklarını, faaliyet alanını belirlemektir. Sınır belirleme misyonu, başka herhangi bir şey tarafından verilmiş bir imtiyaz değildir; güçten doğan bir imtiyazdır. Bu hayatın diğer alanlarında da böyledir. Sınır belirleme faaliyetinde “hakem” rolünü kim üstleniyor? Önemli olan, bu soruda zımmen içerilmiş bulunan cevaptır. Hakem rolünü kim üstleniyor demek, daha güçlü olan kimdir demekle aynı şeydir. Böylece bilimle bilim-dışı arasındaki hudut tayini bilimsel epistemik cemaate ait bir misyondur; çünkü bilimsel epistemik cemaat, diğer epistemik cemaatlerden daha güçlüdür; çünkü, diğer epistemik cemaatlerden daha fazla lojistik desteğe ve müttefeğe (devlet ve ekonomi gibi) sahiptir (Arslan, 2007, s.152,153).

Giriş bölümünde belirtildiği üzere, modern bilimin Türkiye’de kurumlaşmasıyla üstlendiği “sosyal konstrüksiyon” rolü, bilim adamını da bu işlemi yerine getirecek “mühendis-fail” konuma

¹⁵ Söz gelimi Anlı, Popper sonrası farklı bilim felsefesi, bilim tarihi çalışmalarının meydana gelmesinin gerekçelerinden bahsederken şöyle der: “Popper’ın yanlışlamacılık anlayışının eleştirilerle bu bağlamda yüzleşmesi ise ‘empirik sınanabilirlik’, ‘kuramsallaşma’ ve ‘ilerleme’ kavramlarının yeniden tanımlanması ve bilimsel cemaatlerin de sosyolojik ve psikolojik koşulları itibarıyla ele alınmaları ihtiyacını doğurmaktadır. Çünkü bilim tarihinin verileri, Aristoteles-Batlamyus kuramı gibi bir kuramın, tüm aykırı örneklerle ve yanlışlamalara rağmen bin yılı aşkın bir süre bilim çevrelerinde kabul gördüğünü göstermektedir. Bu manzara, Popper’in tezine karşı sunulan tezleri güçlendirmektedir. Popper’ın yanlışlamacı yaklaşımını bilim tarihinin verileri ile yüzleştiren eleştiriler, bilim tarihinde kuramların nasıl peşe geldiklerini ve bir kuramın nasıl terk edilip diğerinin nasıl benimsendiğini bir şekilde ya açıklamak ya da bu durumun açıklanamaz olduğunu kabul etmek zorundadırlar” (Anlı, 2016, s.110-111).

yerleştirmiştir. Pozitivist/bilimist paradigmanın gereği olarak en “doğru” bilgi bilimsel bilgi, en “iyi” kılavuz bilim adamı olduğuna göre toplum, bilimin verilerine uygun olarak yeniden “dizayn” edilmelidir. Bilim, toplumun süregelen teolojik geleneğinin ve buna bağlı olarak düşünme ve yaşam biçiminin yerine ikame edilecek alternatif modeli teşkil ettiğinde, doğal olarak bu gelenekselliğin ihtiva ettiği “kutsallara” ve “kutsallığa” talip olur ve yerini alır; böylece bilimin otoritesi toplumun gündelik hayatına kadar yayılırken, bilimin sınırları “kutsallığı” nispetinde “dogmatik”leşir. Türkiye’de “aydın” veya “bilim adamı”nın muhtemel anti-demokratlığı, bilimsel epistemik cemaatin otoritesinin, farklı epistemik cemaatler veya bizzat toplum karşısında zaafa uğradığı yerde aranmalıdır. Bu durumun meydana getiren önemli saik ise bildik anlamda demokrasinin kendisidir; bilimsel epistemik cemaatin merceğinden görünen toplum, “geleneğin bataklığına saplanıp kalmış, Aydınlanma’yı bekleyen bir yığın” ve en iyi ihtimalle “yüzde altmış aptal” olduğundan demokrasi, toplumun istifadesine emanet edilemeyecek bir şey halini alır; çünkü bu, kapsamı ve sınırlar önceden katı kurallarca belirlenmiş olan bilimin “önceliğini” riske eder ve onu topluma “indirir”.

Nitekim Şengör’ün demokrasiye dair fikirleri, tasvir edilen jakoben anlayışa benzerdir; Şengör konuşurken “hakemliği bilimi nesnel yapan doğa” konuşmaktadır: “Doğa, cahili ve aptalı affetmez. Doğayla oy vererek başa çıkamazsınız” (Şengör, 2015b, s.172; 2015c, s. 166). Türkiye’deki genel cehaletin “Afrika düzeyi” yani “korkunç” olduğunu ifade eden Şengör, bunun sebebinin Osmanlı’ya ilaveten Türkiye’deki ilk çok partili seçim yılı olan 1946’ya dayandırır ve buradan itibaren yönetime geçen “köylü-kenar mahalle iktidarları” olduğunu öne sürer.¹⁶ “Çünkü 1946’dan sonra ülke idaresi tam cahillerin eline geçmiştir” (Şengör, 2016, s. 58, s. 129). Şengör’e göre “(bir danışma ve anlaşma rejimi olan) demokrasi” (Şengör, 2016, s. 60), “toplumun aklı” (Şengör, 2015b, s.100) olarak üniversiteyi de “toplumun isteklerine göre düzenlemiş” (Şengör 2016: s.171) ve böylece “hegemonyasını” kırmıştır. Halbuki “toplum hür araştırmadan kendi istediklerini almalıdır. Daha fazlasını bekleyemez” (Şengör, 2016, s.57). “Üniversiteside” yalnızca “Doğa” olmalıdır; “gözlemlenemeyen” hiçbir şey üniversitenin kapısından içeri giremez (Şengör, 2015b, s. 98). Üniversitenin tek denetleyicisi “uluslararası bilim dünyası”dır (Şengör, 2015b, s.100); oysa demokrasi, üniversiteleri toplumun isteklerine karşılık vermek zorunda bırakmış ve “sözde” demokratik hakların içeri girmesine sebep olmuştur.

Şengör’de, bilim gibi demokrasi de bilimsel epistemik cemaatin kriterlerine vurulduğu takdirde makbul olur; makbul olan form epistemik cemaatin de merkezi olan “Avrupa”dadır; Şengör Türkiye’de toplumdaki ve demokrasiden bahsederken epistemik cemaatin, “Avrupa”nın içinden seslenir. Feyerabend’in “maddeci ve oldukça saldırgan” (Feyerabend, 1999b, s.10) bir uygarlık dediği Avrupa, Şengör’de “uygarlığın büyüdüğü yuva, insanı insan olmakla onurlandıran şeylerin çoğunun, hem de pek çoğunun doğduğu yer, diğer bütün kıtalara ışık saçan o yalnızca 10 milyon kilometre karelik aydınlık

¹⁶ İlerleyen sayfalarda Şengör’ün Türkiye’de demokrasi ve üniversite ilişkisine dair aktardığımız fikirlerini modern bilimin ve onun modernite süreci içindeki sitesi olarak tarif edilen üniversitenin, ulus-devlet, kapitalistik ekonomi ve demokrasi gibi modernite fenomenleriyle ilişkinden hareketle literatürde ekseriyetle “bilimsel faaliyetin özerkliği” başlığı altında gerçekleşen tartışmalar zemininde değerlendirmek mümkünse de çalışmada, söz konusu edilen ilişkiyi Şengör, ağırlıklı olarak resmi ideoloji çerçevesinde değerlendirdiğinden, tartışma mümkün merteye bağlamına sadık kalınarak konu edilmeye çalışıldı. Mevzu bahis edilen tartışmalara dair bu çalışmanın “problem” haline getirdiği, bilhassa sosyal bilimlerden bilimsel alanın, siyasi alanın taleplerinden bağımsız olmasının önemine dair değerlendirmeler ihtiva eden şu çalışmaya bakılabilir: Bourdieu, Pierre, (2015). *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin*. (Çev. Ünsaldı, L.) İstanbul: Heretik Yayınları.

toprak parçası”dır (Şengör, 1999, s.137). Elbette burada sorunsallaştırılan kişisel bir algılayış biçimi değil, buradan hareketle bilim ve demokrasi kavramlarının katı bir avrupamerkezciliğe adeta kurban edilmesidir.

Şengör’e göre “Bilimin olduğu yer uygardır” (Şengör, 2016, s.152) ve bilim Avrupa’dadır. Böylece Avrupa Şengör’deki imajıyla “ideal” demokrasinin de yaşadığı tek yerdir ve onun dışında kalan her yer “Avrupa” kriterine vurularak değerlendirilmelidir. Çünkü Şengör’e göre “insanın en önemli vasfı akılcı muhavere”dir; (Şengör 1999: 68) bu, Popper’in eleştirel akılcılık’ıyla aynı anlama gelir ve doğal olarak “en akılcı yaşam Avrupa’dadır” (Şengör, 2015c, s.174). Burada din bile, “gerçekleri” tebliğ etmemekte “insan vicdanını eğiten bir öğreti” olarak görülmektedir (Şengör, 1999, s.199). Avrupa, “demokrasiyi dünyada en iyi uygulayandır; ama demokrasinin başboşluk veya halkın oyuna irrasyonel yollardan (para gücü, din gücü vs.) hükmetmek demek olmadığını herkesten iyi bilir ve bu tür uygulamalara izin vermez” der Şengör ve ekler, “ben sırf Avrupa doğumlu olduğum için değil, tercihen de Avrupalıyım. Avrupa eleştirel aklın en iyi çalıştığı yerdir. Bilimin doğup büyüdüğü kültür Avrupa’dır. Bugün en iyi yapıldığı yer gene Avrupa’dır” (Şengör, 2015c, s.175). Dikkat edilirse Şengör’ün bilim ve demokrasiye dair görüşleri, “uygarlık” ve “bilim” tanımına bakıldığında kusursuz bir tutarlılık içindedir. Fakat bu aynı zamanda, örneğin Avrupa Bilimler Akademisi gibi bilimsel bir topluluğun bünyesinde yer almanın diğer bir deyişle “bilim adamı” statüsü kazanabilmenin, bilimsel yetkinliğin dışında, öncelikle grubun kültürel ve ideolojik matrisinin paylaşılmasını gerektirdiğini ifade eden yukarıdaki alıntının ne derece isabetli olduğuna da kanıtlar niteliktedir.

Şengör’ün Türkiye’nin -genel olarak Doğu’nun- toplumu ve demokrasisi de bu “Avrupalı mercekten” görünür. “Burası”, ideolojik anlamıyla katı bir oryantalist metinde tasvir edilmiş gibidir: Darwinci evrim şemasının gerisinde kalmış, tarihsiz, kültürsüz ve tiksinti uyandıracak kadar cahil.¹⁷ Doğu’da demokrasiye geçiş de “darwin’in evrim mekanizmasının en önemlilerinden biri gereği üstün olan düşünce sisteminin, az gelişmiş olanı doğal olarak tarihe gömmekte” olmasından ileri gelmektedir (Şengör, 1999, s.97). Fakat “eleştirel akıl” hiçbir zaman toplumsal karakteristik olmadığı için, “Çin, Hint, İyonya ve (9.11. yüzyıl İslâmı hariç) Ortadoğu, Afrika ve yerli Amerika kültürleri hiçbir zaman uygar olamamışlardır (Şengör, 1999, s.139). Batı’da toplum, “bilimsel düşünebilir, politikacısını ona göre dinler, gazetesini ona göre okur, oyunu ona göre kullanır”ken (Şengör, 1999, s.148) söz gelimi Türkiye’de toplumun ekseriyeti Popper’in “insanın sinir sistemi içinde gelişen düşünce mekanizmaları” olarak tanımladığı “dünyalar” arasında, I. dünyada olmayan “şeylerin” var olduğu, III. dünyasında yaşamaktadır. Burası, dinsel düşünceye sahip insanların, madde bağımlılarının ve delilerin dünyasıdır; demokrasi ile idare edilen bir toplumda bu tür bireylerle, eleştirel aklın kılavuzluğuyla bilimsel “ortak” üzerinde birleşmiş bireyler arasında “sınır” çizilmeden, “demokrasi çığırkanlığı” yapılmamalıdır (Şengör 2011).

Şengör’ün bu “sınır”, aslında rahatlıkla bir tür oligarşi talebi olarak da yorumlanabilir. Nitekim Türkiye’deki mevcut rejim Şengör’e göre, toplumun kahir ekseriyetini “bilimsel düşünemeyen” insanlar

¹⁷ Şu pasaj buna iyi bir örnektir: “Cumhuriyet idaresi ise sonunda yönetimi Demokrat Parti ile beraber Anadolu’nun eline vererek ülkeyi perişan etmişti. [...] konuştuğum ve yazdığım Türkçe de “Anadolulunun” anlayamayacağı Osmanlıcaya olabildiğince yakındı. Yeni Türkçe’de Anadolu’nun cehaletinin yansıdığını hissediyordum ve tiksiniyordum. [...] Beğenmediğim Anadolu ne kadar cahilse, aslında Osmanlı’nın el attığı her belde o denli cahildi...” (Şengör, 2015b, s.166-167).

oluşturduğu için, aslında demokrasi değil, *de facto* oklokrasidir. Oklokrasi, oklokrasi olmaklığıyla her şeyden önce demokrasinin “zorunlu” şartı olan “bilimi” öldürebilir; çünkü “demokrasi ve bilim, toplumda eleştirel akıl egemen olduğu sürece bağdaşır. Başka türlü akıllar egemenliğe geçerse bilimle demokrasinin barışı da biter” (Şengör, 2015c, s.140). Öyleyse, “demokrasi” adına her tür “müdahale” bu anlamda “meşru” ve “gerekli”dir; Türkiye için en “uygun” yönetim şekli oligarşidir; örneğin 1980 askeri darbesi (Şengör, 2015).

Feyerabend’i hatırlamanın tam sırası: “Özgür toplum, olgun insanların, bir topluluğudur; her şeyi bilen bir küçük klik tarafından yönetilen koyun sürüsü değildir”;

Olgunluk, belirli alanlarda ileri derecede bilgi sahibi olmaktan çok daha önemlidir. Bireylerin birer birer olgunlaştırılması davası, bilim adamlarının işine gelirse de çıkarlarına ters düşse de sonuna kadar güdülmelidir. Ayrıca, ne tür bilgilerin uygulanabilir olduğunu, hangi bilgilere ne derecede güvenebileceğini, insan varlığının tümü ile olan ilintilerini, diğer bilgi formları ile aralarında tesis edilebilecek bağlantıların neler olabileceğini bilmemiz gerekir. Bilim adamları, bilimden daha iyisinin olmadığını varsayarlar. Bir özgür düzenin bireylerinin bu tür bir varsayımla tatmin olmaları söz konusu olamaz (Feyerabend, 1991, s. 130-131).

Feyerabend’in düşüncelerine Şengör’cü karşıtlığın temelinde Feyerabend’in mutlak addedilmiş bir bilim faaliyeti formunun imkansızlığını iddia etmesinden belki de daha çok, bilimin siyasi erk ile ilişkisi nispetinde “bilim adamı” otoritesinin toplumda da tektipleşmeye ve despotizme yol açmasının su götürmez biçimde demokrasiye aykırı olduğunu ifade etmesi ve böylelikle mevcut bilim ve bilim adamı statükosunun meşruiyetini sorgulamaya davet etmesidir denebilir. Açıktır ki Şengör’ün bilim anlayışı anti-demokratlığı ölçüsünde bilimsel faaliyetinin imkanını fazlasıyla sınırlamakta ve tektipleştirmektedir: Tek tip üniversite ve bilim, tek tip birey ve toplum, tek tip Avrupa ve demokrasi, tek tip “bilim adamı” ve “aydın”. Bu tek tip “ideallerin” dışında kalansa sadece “inanç”, “cehalet”, “aptallık (Şengör, 2015b)” “az-gelişmişlik”, “anormallik” ve “sahtekârlık”tır. O’na göre örneğin, diyalektik, “zırva”, Hegel “salak”, Marksizm “aptalca”dır;¹⁸ Her biri Avrupalı olmasına rağmen Brecht, Hemingway, Sartre, Kuhn, Derrida ve gibi aydınlar da “aydın” değildir çünkü onları “aydınlatan kaynak belli değildir” (Şengör, 2015a, s. 599; 2016: s. 90-91). Şengör, postmodernist düşüncelerin de bir “cahiller” grubunun ürünü olduğunu ve dolayısıyla Feyerabend’in bir “sahtekâr” olduğunu ifade eder (Şengör 2011). Oysa aynı Şengör, Feyerabend’in *Birinci Dünya Bilimi* dediği bilimsel perspektiften hareketle, örneğin 1946 sonrası Türkiye’sini “zır cahil üçüncü dünya” (Şengör 2016: s. 59) ile kıyaslarken aynı bilimsel ve kültürel kontekstin “dilini” kullanmaktadır.

Zygmunt Bauman, holocaustta yaşanan trajedinin bizatihi kişilerden veya ideolojilerden değil, fetişizm halini almış bilim ve rasyonelleşmeden kaynakladığını anlattığı ödüllü kitabı *Modernite ve Holocaust*’ta şöyle der;

Holocaust salt bir Yahudi sorunu ve yalnızca Yahudi tarihinin bir olayı değildir. Holocaust bizim modern akılcı toplumumuzda, uygarlığımızın yüksek sahnesinde ve insanoğlunun kültürel zaferinin zirvesinde doğmuş ve uygulanmıştır ve bu nedenle toplumun, uygarlığın ve kültürün bir sorunudur (Bauman, 2007, s. 11).¹⁹

¹⁸ Şengör’ün “yargılarının” temelinde yine Popper’in eleştirileri olduğu belirtilmelidir. Söz gelimi bkz. (Şengör 2015a, s. 239).

¹⁹ İtalik vurgu orijinal metne ait.

XX. yüzyılın feci bir çağ olmasının sebeplerini, “bilim düşmanı düşünceler”, “romantik dünya görüşlerinin toplumlara egemen olması” ve “dinlerin hortlaması” (Şengör, 2015c, s. 122) olarak özetleyen Şengör’ün ise aynı konuya yaklaşımı şöyledir;

Avrupa, her şeyden önce birey özgürlüğüne saygı fikrinin, yani demokrasinin geliştiği yerdir. Bu güzel buluş hemen beraberinde özgür bireylerden oluşan idaresi güç toplum sorununu da getirmiş, bu soruna çözüm aranırken Avrupa, kitlesel temsilden Asya tipi despotluğa kadar tüm yöntemleri pek çok gözyaşına ve hatta cana kıyarak denemiştir. [...] Avrupa’yı Avrupa yapan özellik, her şeyi eleştirel aklın süzgecinden geçirerek denemek olmuştur.²⁰ [...] Bu yanlışlar, bu dertler Avrupa’ya yeterli veya yetersiz ders olmuş, her yanlıştan, her dertten eskisinden biraz daha akıllı, biraz daha daba bilgili, biraz daha becerikli olarak kurtulmuştur (Şengör, 1999, s. 138).

O halde bir soruyla bitirelim: “Her şeyi eleştirel aklın süzgecinden geçirerek deneyen”, yani aslında sahtekâr olmak için pek de iyi bir tercih sayılmayacak bir yerde Feyerabend, acaba neden “sahtekâr” olmayı tercih etti?

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de modern bilimin kurumlaştığı haliyle meydana getirdiği bilimsel ortodoksi ve ona ait gerek bilimsel faaliyet ve gerek demokratik hayatın idamesi adına fazlasıyla totaliter olan bilim kavrayışının, günümüz Türkiye’sinde ne ölçüde aşıldığı, Celal Şengör’ün, Türkiye’de kurumlaştığı haline benzer, Batı’ya özgü bilim ve bilim adamı formlarını eleştiren Batı’lı bir düşünüre yaklaşımı ele alınarak sorgulandı.

Modern bilimin Cumhuriyet’in üniversite reformunda kurumlaşması, modernleşme tarihimizde Osmanlı’dan Cumhuriyet’in ilk dönemlerine kadar Avrupa’da/Batı’da hâkim bilim formu olan ve günümüzde bilimin sosyal inceleme alanlarında bir bilim ideolojisi veya bilimizm formu olarak değerlendirilen pozitivistimin kurumlaşması anlamına geldiğinden, pozitivistimin içerdiği felsefe ve buna göre bilime ve bilim adamına tanıdığı ayrıcalıklı otoritenin Cumhuriyet’in yüklediği misyonla birleşmesi, ortaya Bauman’ın jakoben “yasa koyucu”, entelektüeline benzer bir “aydın” tipi çıkarmıştır. Pozitivistim (ve ardılı ideolojiler), bilimin evrenselliği söylemiyle, “evrensel bilim”in merkezi olarak, “çevre”yi temsil eden, yani henüz pozitif/bilimsel aşamaya geçememiş, negatif/geleneksel bütün toplumlara adeta Avrupa’yı bir “Olympos”; bilimi, ışığını Aydınlanma’dan alan bir “hakikat ateşi” olarak sunmuştur. Aynı dönemlerde Türkiye’de aydın, *toplumun zifiri karanlık dünyasına* bu “ateşi” taşıyan seküler bir Prometheus gibidir; toplum “hakikatin” ateşiyle aydınlanacak” ve yeni baştan “yaratılacaktır”. Bu çalışmada ortaya çıkan tabloda görüldüğü haliyle aynı tipoloji, “ideal” olarak kabul edilmiş başka bilim anlayışlarıyla da olsa tüm baskınlığıyla jakoben varlığını sürdürmektedir: Bilimin ve kalan her şeyin kriteri (bir çeşit) Avrupa/Batı’dır. En genel anlamıyla bilimin, tüm boyutlarıyla yeniden ele alınmasına kaynaklık eden olayların başında gelen holocaust bile ancak ve sadece bu “ideal” Avrupa’dan bir “sapma” olarak lanetlenmektedir. Bu haliyle mevcut bilim formunun özcü, sosyal veya “insan merkezli” bilime elverişsiz,

²⁰ İtalik vurgu orijinal metne ait.

refleksiyondan yoksun, ortodoksi-dışı eleştiriye kapalı ve doğal olarak anti-demokrat özellikler sergilediğini söylemek mümkün görünmektedir.

Tarırlar onları Tanrı yapan “ateşi” paylaşmaz: Bugün artık biliyoruz ki “İlerleme” fikri, Batı toplumlarının her anlamda yükselişe geçtiği tarihlerde yeşermiş bir fikirdir ve en azından bu tarihlerde içsel çağrışımları itibarıyla geçerliliği daima Batı toplumları için varsayılmıştır. Bunun sağlanmasını almak adına Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne giriş süreci göz önüne getirmek, söz konusu “bilim” olduğunda, sadece bir tür garbiyatçılık olmasa gerektir. Bilimde de “kriterler” aynı kaldığı sürece ülkemizin bilimsel hayatında değişim, yenilik ve “ilerleme” imkânsız görünmektedir. Çünkü Darwin yasalarının egemen olduğu bir dünyada “güçsüzlük”, son tahlilde güçsüzlerin sorumluluğuna bırakılır: *Onlar* “tarihte Osmanlı, Çin, Hint ve Aztek, İnka, kızıldere kültürleri örneklerinin herhangi bir yanlış yoruma neden olamayacak bir açıklıkla gösterdikleri gibi, mutluluk ortalaması düşük, hasta cemiyetler oluştururlar. Eninde sonunda da uygar toplumların güdümüne girip sömürülürler” (Şengör, 1999, s. 198). Hepsi bu.

Günümüzde hastanın tedavisine kadim uygarlıklardan devralınan mirası da elde tutarak girişen holistik tıbbın ilhamını aldığı Hipokrat’ın şu sözünde, cemiyetimizin mahiyeti düşünüldüğünde ülkemizdeki bilimsel hayat da belki bir anlam bulabilir: “Bir kişinin ne çeşit hastalığı olduğunu bilmektense ne çeşit bir kişinin hasta olduğunu bilmek daha önemlidir.”

Teşekkür

Daima “Memleketim” dediği Türkiye’de, bilime dair değerli tespitlerinden istifade ettiğim merhum Hocam, Prof. Dr. Hüsamettin Arslan’ın aziz hatırasını şükranla yad ediyorum. Dilimize O’nun tercüme ettiği *İnsanın Yazgısı* kitabında Berdyaev şöyle der; “...pozitivistler ve benzeri teorilerin takipçileri ölümü kabul eder, meşrulaştırırlar fakat aynı zamanda hayatı mezarlar üzerine inşa ederek onu unutmaya çalışırlar. Onların görüşleri “ölümün hatırası”ndan yoksundur ve bu nedenle yüzyeysel ve kelişedir.” Bilimsel makalelerin “bilimselliği”ni gözetmek adına bu tür kısımları çoğu zaman dışarda bırakan bilim geleneğimizin kriterlerini düşünmeye, “teşekkür” notlarının da bu anlamda bir katkı yapacağına inanıyorum.

Kaynakça

- Anlı, Ö. (2016). *Bilim savaşları modern bilim imgesinin dönüşümü*. Ankara: Phoenix.
- Arslan, H. (1994). Çevirenin önsözü. *Bilim dedikleri*, (ss.15-18). Ankara: Vadi.
- Arslan, H. (1995). Pozitivizm bir bilim ideolojisinin anatomisi. S. Şen (Ed.), *Türk aydını ve kimlik sorunu*. Ankara: Bağlam.
- Arslan, H. (1999) Bilim, bilimsel bilgi ve iktidar. *Doğu Batı*, 7, 63-89.
- Arslan, H. (2000). Postmodernite, postmodernizm ve Türkiye. *Postmodern sosyal analiz ve postmodern eleştiri*. (ss. 1-7) .İstanbul: Paradigma.
- Arslan, H. (2007). *Epistemik cemaat bir bilim sosyolojisi denemesi*. İstanbul: Paradigma.
- Arslan, H. (2012). *Jöntürkler jöntürkler ve muhafazakârlar*. İstanbul: Paradigma.
- Arslan, H. (2013). Aydınlanmış devlet patronluğunda bilim 1933 türk üniversite reformu ve sürgün alman bilim adamları. *Muhafazakâr Düşünce*, 35, 25-51.
- Arslan, H. (2015). Tercüme. *Sözün düşüşü*, (ss.X-XVI). İstanbul: Paradigma.
- Bauman, Z. (2007). *Modernite ve holocaust*. (S. Sertabiboğlu Çev.) İstanbul: Sarmal.
- Caputo, J. (2002). Postmetafizik bir rasyonaliteye doğru. H. Arslan (Ed.) *İnsan bilimlerine prolegomena dil geleneği ve yorum*. İstanbul: Paradigma.

- Chalmers, A. (2008) *Bilim dedikleri*. (H. Arslan Çev.) İstanbul: Paradigma.
- Feyerabend, P. (1991). *Bilim kilisesi: özgür bir toplumda bilim*. (C. Cerit, Çev.) İstanbul: Pınar.
- Feyerabend, P. (1997). *Vakit öldürmek*. (N. Çatlı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Feyerabend, P. (1999). *Özgür bir toplumda bilim*, (A. Kardam, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Feyerabend, P. (1999b) *Yönteme karşı*, (E. Başer, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Gieryn T. (2012). Bilimin sınırları. M. Şenses (Ed.), *Bilimin sınırları ve bilimsel ibtilaflar bilim sosyolojisi tartışmaları*. (ss. 3-72). İstanbul: Paradigma.
- Hanioğlu, Ş. (2006). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e zihniyet, siyaset ve tarih. İstanbul: Bağlam.
- Koyre, A. (2004). Bilim tarihi yazıları. (K. Dinçer Çev.) Ankara: Tübitak.
- Mahçupyan, E. (1999). Kemalizm, pozitivism ve iktidar devlet/ulema ilişkilerinde modern durum. *Doğu Batı*, 7, 107-125.
- Mitchell, W. J. T. (2005). *İkonoloji/imaj, metin, ideoloji*. (Arslan H. Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Şengör, C. (1992, Şubat). Bilim felsefesi ve feyerabend amigoluğu. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 259, 17.
- Şengör, C. (1992, Şubat). Bilim felsefesi, feyerabend ve mağaraya davet. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 256, 12-13.
- Şengör, C. (1999). *Zümrütname*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Şengör, C. (2011, Temmuz). Bilim ve demokrasi. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 1267, 18.
- Şengör, C. (2015). Dışkı yedirmek işkence değildir. *Radikal Gazetesi*, Erişim Tarihi: 02.05.2018, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/armagan-caglayan/diski-yedirmek-iskence-degildir-1477196/>.
- Şengör, C. (2015a). *Bilgiyle sohbet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şengör, C. (2015b). *Aptal tanımak*. İstanbul: Ka Kitap.
- Şengör, C. (2015c). *Newton neden türk değildi*. İstanbul: Ka Kitap.
- Şengör, C. (2016). *Bir toplum nasıl intibar eder*. İstanbul: Ka Kitap.
- Şenses, M. (2010). *Sosyal fenomenler olarak bilimsel ibtilaflar* İstanbul: Paradigma.
- Şenses, M. (2012). Bilim sosyolojisinde ihtilafların yeri ve önemi. *Bilimin sınırları ve bilimsel ibtilaflar bilim sosyolojisi tartışmaları*. (ss. XI-XIX). İstanbul: Paradigma.
- Woolgar, S. (1999). *Bilim bilim idesi üzerine sosyolojik bir inceleme*. (H.Arslan Çev.) İstanbul: Paradigma.
- Zürcher, E. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y. Saner Çev.) İstanbul: İletişim.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/Volume 1 Sayı/Issue 1 Yıl/Year: 2018

Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü, Recep Karakaya, İdeal Kültür Yayıncılık, 2017, İstanbul, 238.

Mehmet Batuhan Çeken¹

Terör, en genel anlamıyla baskı, şiddet ve cebir yoluyla halkın korku ve dehşete kapılmasını sağlayarak siyasi bir amaç elde etmektir. Recep Karakaya'nın "Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü" adlı eseri tam bu noktada özellikle Ermeni terör komitelerinin kendi vatandaşlarına uyguladığı muameleyi anlatmaktadır. Kitabın konusu, Ermeni komitecilerinin kendi milletinden olan insanlara karşı uyguladıkları terör hareketleri, bunların nedenleri, uygulama yöntemleri ve sonuçlarını kapsamaktadır. (s. 16)

Ermeni komitecilerin özellikle Ermenilere yaptığı baskı ve şiddet olaylarını anlatan kapsamlı bir eserin olmaması, söz konusu çalışmanın Ermeni terörünü bir bütün halinde anlamamız açısından önemli olduğunu göstermektedir. Komitecilerin yaptıkları terör faaliyetlerinin kendi milletinden olanlara bile bu denli şiddetli olması, Ermeni meselesini iyi idrak edebilmek ve karşı bir tez oluşturmak için gereklidir.

Yazar çalışmanın konusu olan, Ermenilerin Ermenilere yaptıkları terör mevzusunu anlatırken beş bölüm üzerinde durmuştur.

I. Bölüm. Ermeni Din Adamlarına Karşı Yapılan Suikastlar

Çalışmanın ilk bölümünde, Ermenilerin en çok saygı ve sevgi duydukları din adamlarına karşı Ermeni komitecilerin giriştikleri suikastlar ele alınmıştır. Özellikle Ermeni komitecilerin stratejik olarak hedeflediği kişiler Patrikler ve Papazlardır. Çünkü Ermeni toplumu içinde saygın bir yere sahip olan

¹ Arş. Gör Mehmet Batuhan Çeken, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, batubask@hotmail.com

bu din adamları aynı zamanda Osmanlı Devletine sadık birer Osmanlı vatandaşıdır. Gayelerini gerçekleştirmek için harekete geçen komiteciler özellikle Osmanlı'ya sadık olan birçok Ermeni din adamına suikast düzenlemişlerdir.

Yazara göre, Ermeni isyancılar, Ermenilerin en büyük sevgi ve saygıyı ihtilale karşı değil de kiliseye karşı gösterdiklerini gördüklerinde, onları isyancıya dönüştürebilmek için önce bu insanların geleneksel olarak kendi kiliselerine ve kendi cemaat liderlerine karşı duydukları bağlılığı yok etmek istediler. (s. 33)

II. Bölüm. Devlet Hizmetinde Çalışan Ermenilere Yönelik Yapılan Suikastlar

Recep Karakaya'nın bu kısımda üstünde durduğu konu ise, Osmanlı Devletinde çeşitli kademelerde görev alan Ermeni vatandaşların maruz kaldığı şiddet olaylarıdır. Ermeni komitecileri devlete sadık, devletten memuriyet almış, ihtilâlcilere destek olmayan bu Ermenilere karşı tehdit, öldürme ve yaralama eylemlerinde bulunmuşlardır. Karakaya'nın düşüncesine göre komiteciler baskı, şiddet ve ölüm olayları üzerinden Ermeni toplumunu korkutarak kendilerine destek sağlama amacı gütmüşlerdir. (s. 66)

III. Bölüm. Ermeni Zenginlere Yapılan Suikastlar

Bu bölümde çalışmanın en önemli konularından biri olan Ermeni Zenginlere yapılan suikastlardan bahsedilmiştir. Bu husus anlatılırken Osmanlı dışında şiddete maruz kalan Ermeniler vurgulanırken, olayların yaşandığı ülkelerdeki gazetelerden faydalanılmıştır. Tehcir öncesi komitecilerin giriştikleri bu suikast girişimlerinin anlatılması son derece mühimdir. Özellikle günümüzde Amerika'da oluşmuş olan Ermeni diasporasının aslında Ermeni tehcirinden önce oluştuğunu ve komite faaliyetlerinin, Hıncak komitesi gibi komitelerin girişimlerinin son derece organize bir şekilde yürütüldüğü anlaşılıyor. Cinayetlerin ardından yapılan tahkikatlar özellikle Amerika'da komitecilerin varlığın anlaşılması açısından bize kanıtlar veriyor.

IV. Bölüm. Ermeni Avukatlara, Basın Mensuplarına Yapılan Suikastlar ve Yurt Dışında İşlenen Siyasi Cinayetler

Karakaya'ya açısından Ermenilere yönelik Ermeni terör hareketlerinin önemli bir sacayağı da devlete sadık olan çeşitli meslek gruplarında çalışan Ermenilerin bilhassa kritik mesleklerde görev alanlarının şiddete maruz kalmasıdır. Ermeni komiteleri, basın yoluyla da propaganda yaparak devlete sadık Ermenileri korkutmuşlardır. Böylece İstanbul'da yayınlanan günlük Ermenice gazeteleri de kontrolleri altına almaya çalışmışlardır. İstanbul'da günlük olarak yayınlanan Ermenice gazetelerin sahipleri, Ermeni komitecileri tarafından tehdit edilmişler ve yayınlarına ara vermek zorunda kalmışlardır. (s. 133)

V. Bölüm. Osmanlı Devleti'nin Saldırıya Uğrayan Ermenilerle İlgili Aldığı Tedbirler

Çalışmanın son kısmında Ermeni toplumunda komitecilere destek vermeyen devlete sadık ya da destek verip daha sonra pişman olan Ermenilere karşı yapılan suikastlar sonucu yaralanan Ermeni vatandaşlara Osmanlı Devleti'nin yardım etmesinden bahsedilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti suikastlar

sonucu vefat eden Ermenilerin geride kalan ailelerine sahip çıkması ve onlara çeşitli şekillerde yardım edilmesi son bölümün ana unsurunu oluşturur. (s. 149)

Sonuç olarak, Recep Karakaya'nın "Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü" adlı çalışması, Ermeni meselesi açısından dikkate alınması gereken bir eserdir. Yazarın olayları olgularla birleştirmedeki başarısına ek olarak kullanılan birincil kaynakların sıklığı önemli bir husustur. Zira Ermeni meselesi konusunda yapılan çalışmalarda en büyük eksiklerden biri kullanılan kaynakların birincil olmamasıdır. Karakaya Ermeni meselesinin az değinilmiş konularından birine ayak basmıştır. Özellikle Ermeni terör komiteleri olan Hınçak ve Taşnak örgütlerinin yaptıkları şiddet eylemlerinin temel hedeflerinden biri Osmanlı devletine sadık ve bu komitelere karşı olan Ermenilerdir. Bu bakımdan yazar konunun sağlam bir zemine oturtulmasını sağlamış gözükmektedir.